Digitized by the Internet Archive
in 2009 with funding from
John and Mary A. Yaremko Foundation

http://www.archive.org/details/dramatychnitvory00push

101

„ВСЕСВІТНЯ БІБЛІОТЕКА“
№ 46.

АЛЕКСАНДЕР С. ПУШКІН.

Драматичні твори

в перекладі, з передмовою та поясненнями

Д-ра ІВАНА ФРАНКА.

Львів, 1917.

Pushkin, Aleksandr Sergyeevich

АЛЕКСАНДЕР С. ПУШКІН.

ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ

Dramatichni tvori

В ПЕРЕКЛАДІ, З ПЕРЕДМОВОЮ ТА ПОЯСНЕНЯМИ

ДР-А ІВАНА ФРАНКА.

Tr. of Dramaticheskie proizvedeniya

ЛЬВІВ, 1914.

Накладом „Всесьвітньої Бібліотеки.“

Із Загальної Друкарні у Львові, вул. Пекарська № 32.

Donated by
THE UKRAINIAN BRANCH No. 360
CANADIAN LEGION B. E. S. L.
Toronto, Ontario

LR
P9874dr
;Ufr

583160
6. 5. 54

A Mickiewicz

13V

Александер Серґієвич Пушкін.

А. С. Пушкін, загально признаний як найбільший російський поет, уродив ся дня 26 мая 1799 р. Москві в домі своїх родичів. Сїмя Пушкінів віома в історії Росії ще від часів Александра Невського, хоч і не відіграла особливо визначної ролї. Один із Пушкінів, стольник Федор Матвієвич, був скараний смертю при Петрі Великім за участь змові проти царя. Прадїд поета Александер Петрович ожонив ся з дочкою ґрафа Ґоловіна, та Пер у молодім віцї зарізавши свою жінку в часї роду в нападї божевілля. Син його Лев Александрович служив у артілєрії і за якусь провину проїдів два роки в кріпости. Його перша жінка з дому Воєйкових умерла на соломі, заперта в домашню тюрму наслїдком підозріня мужа, що мала зносини з Франнузом, учителем його синів, якого тут-же велїв він повісити на подвірю свого дому. Друга його жінка була з дому Чічеріна, і від неї вродив ся отець поета, Серґій Львович. Був се чоловік на свій час високо освічений, писав по французьки віршами й прозою, був незвичайно дотепний у товариських розмовах, а за те нездібний до ніякого практичного дїла. Від молоду він служив при війську, але оженивши ся в 1796 подав ся у від-

ставку і жив свобідно від усякої служби, з разу в Петербурзї, а від р. 1797 у Москві, або недалеко від Москви в селї своєї тещі, в Захарівцї.

Мати поета Надїя Осиповна Ганнїбаль (1775—1836) була чотирма роками молодша від мужа і походила з роду абіссинського князя Абрама Ганнїбаля, що при Петрі Великім був ґенералом і високим достойником, та полишив семеро дїтий і маєтности 1400 душ. Бабка поета по матери була дуже добра жінка та хозяйка, але свою доньку Надїю виховала в пестощах за її незвичайну красу, що привчило її до примховатости, впертости та завзятого самолюбства. Свого мужа вона твердо держала в руках, а з дїтьми бувала нераз дуже строга; так приміром із сином Александром раз не розмовляла майже цїлий рік. Господарством не займала ся так само як її муж, але за те пристрасно любила забави та розривки.

У поета була старша сестра Ольга і молодший брат Лев. Сам він у дитячих лїтах був мовчазливий та неповоротний, через що мати не любила його. В ті часи його найлїпшою опікункою була бабка, від якої він також учив ся руської мови, бо від наймолодших лїт його виховували по французьки тодїшною модою. Поет зразу вчив ся лихо, а ґувернери та ґувернантки поводили ся з ним досить ворожо. Маючи девять лїт він почав пристрасно зачитувати ся французькими книжками, особливо перекладами Гомера, Плютарха та писанями французьких клясиків XVII й XVIII в. Коли йому було 12 лїт, родичі задумали віддати його в єзуїтську колеґію в Петербурзї, де тодї виховувано дїтий визначних родин, але коли з днем 11 сїчня 1811 р. отворено лїцей у Царськім селї, то

за вставленєм деяких впливових осіб Пушкіна приняли до того ліцея. Програма наук у тім ліцеї була досить широка, бо крім початків знаня в ріжних предметах звичайних шкіл наука обіймала також фільозофію та юрідічно-соціяльні науки. Число вихованців було обмежене, а житє їх досить вигідне відповідно до їх арістократичного походженя; не було ніяких понижаючих кар, кождий мав окрему кімнатку, де міг жити та вчити ся зовсім свобідно. Ліцей мав дуже корисний вплив на духовий розвій Пушкіна. Він читав дуже богато, головно з французької та російської літератури й історії, хоча обовязкових лєкцій учив ся не дуже пильно. Один учитель ось як схарактеризував його: „Він здібний тілько до таких предметів, що вимагають малого напруженя; тому й успіхи його дуже невеликі, особливо в льоґіці.“ Маючи 15 літ і ще не вийшовши з ліцея він опублікував свій перший вірш „Другу стихотворцу“ в тодішнім журналї „Вѣстникъ Европы“ без свого підпису. В тім віршу не слїдно патріотичного почутя, розбудженого подіями 1812—14 р., а за те видно наслїдуванє Горація з французькою закраскою. Важною хвилею в його житю був публичний екзамен д. 8 січня 1815 р., на якім був присутний найбільший тоді в Росії поет Державін. На екзаменї Пушкін віддеклямував власний вірш „Воспоминаніе въ Царскомъ Селѣ“, який так подобав ся Державіну, що сей хотів обняти молодого поета, а коли той утїк, признав його гідним своїм наступником. Від того часу появляють ся його поезії вже з його підписом. На нього звернули увагу старші поети, як Жуковский, Батюшков, а навіть професори ліцея почали глядїти на нього як на будучу славу Росії.

Дня 9 червня 1817 р. Пушкін скінчив науки в ліцеї, а на публичнім екзамені прочитав свій вірш „Безвѣріе“, за який одержав від царя Александра I., що був присутний на екзамені, надгороду 700 рублів. У тому віршу представляє поет долю безвірного чоловіка, який через розвиток розуму втратив віру в Бога, і не знаходячи потїхи анї в красотї природи, анї в релїгійних практиках простаків, нарікає, що:

Даремно він довкола сумні зори водить;
Ум божества шукає, серце не знаходить.

Поет пророчисто представляє сумний стан такого чоловіка, та все таки вірний раціоналїстичному духови XVIII в., в якім і сам був вихований, кінчить вірш ось якими безутїшними рядками:

Понурив голову, тремтить він і біжить,
Спішить чим дуж, та в слїд за ним і сум спішить.
У храм Всевишнього з юрбою входить він,
Та перед вівтарем не вклонить і колїн,
А голос пастиря, солодкі хору звуки,
В души безвірного лиш родять страх і муки.
Він Бога тайного нїде не може доглядїть,
З душею змерклою перед святим стоїть.
Холодний до всього, незрушений леда-чим,
З досадою мольбам прислухувавсь горячим.
І думав: „Що-ж, вони щасливі. Та менї
Нїяк перемогти того, що в тишинї
Бунтуєть ся, з умом сим немічним та строгим,
Самою вірою припасти перед Богом.“
Даремний серця крик. Нїяк не суджено
Проникнуть тайну сю. Безвірє лиш одно

По шляху, яким він ішов сумний, похилий,
Біднягу проведе до вічних брам могили. [1])

Чотири дні пізнійше царським указом його приділено до колеґії заграничних справ.

Зараз по виході з ліцея Пушкін одержав вакаційну відпустку та виїхав з початку липня до Псковської ґубернії в село Михайлівське, де його рідня проводила літо. Село зробило на нього досить приємне вражінє, яке пізнійше він передав у славній вірші „Деревня“ (Село), але не видержав там довго і вже два тижні перед кінцем відпустки був у Петербурзі. Перші роки урядової служби були для нього роками оживленої духової праці, пильної лєктури, особливо французьких історичних творів, серед яких головне місце займали писаня про французьку революцію з кінця XVIII в. Під впливом тої лєктури більше, ніж під впливом окруженя, в нього зароджуєть ся політичний та соціяльний радікалїзм, якому він дав досить яркий вислов у своїх поезіях „Вольность“ і „Деревня“, написаних у році 1819. Подаю тут оба ті твори в перекладі на нашу мову не тілько задля їх поетичної та політичної вартости, але також тому, що їх написанє мало значний вплив на дальше житє поета. Ось переклад стиха „Вольность“:

Тікай, щезай з моїх очий,
Китере втішная царице!
Де ти, де ти, царів погрозо,
Свободи непідкупна жрице?
Зірви з моєї голови вінок,

---

[1]) Переклад писано д. 7 марта 1914.

Розбий розпещеную ліру!
Хочу співать свободу миру,
На тронї поразить порок.

Відкрий менї спасенний слїд
Того високого душею Ґалла, [1])
Якому серед лютих бід
Ти смілі гимни піддавала!
Любимцї змінної судьби,
Тирани світа, о здрігайтесь!
А ви мужайтесь, підіймайтесь,
Вставайте гноблені раби!

О горе, де лиш кину оком,
Скрізь батоги, кайдани та погрози,
Закон потоптаний пороком,
Неволї немічної сльози.
Скрізь власть в неправедних руках,
Пересудів густі тумани,
Скрізь гнет неволї, смерти страх,
До слави пристрасть та обмани.

Лиш там у вільнім краю тім [2])
Не чути стогону людського,
Бо в звязку з вільністю святім
Стоїть закона власть міцного;
Хоронить всїх твердий закона щит,
А взятий вірними руками

---

[1]) Вольтера, якого твори читав Пушкін іще в лїцеї. (І. Ф.)

[2]) Очевидно натяк на Францію, що тодї вважала ся пристановищем і колискою свободи. (І. Ф.)

Свобідних горожан над всїми головами
Меч правосудія блищить.

Усякий злочин з висока
Разить він праведним розмахом,
Бо непідкупная рука
Нї жадністю не звязана, нї страхом.
Тебе на свідка кличу я,
Ти мучениче помилок безславних;
За предків в шумі бур недавних
Скотилась царська голова твоя.

На ешафот вступає Людовік
При видї мовчазливого потомства;
Чолом розвінчаним приник
На ту кріваву дошку віроломства...
Мовчить народ, закон мовчить,
Паде злочинная сокира,
І самовладная порфіра
На Ґаллах скованих лежить. [1])

В першій строфі сего поетичного твору бачимо прощанє поета з любовною, т. зв. тодї анакреонтичною поезію, а перехід на небезпечне поле полїтичної поезії. Нема сумнїву, що також основна думка вірші „Деревня“ навіяна була більше французькою визвольною лїтературою XVIII в., ніж живою дїйсністю російського села, в якого тайники Пушкін усе таки встиг проникнути досить глубоко. Ось сей вірш у перекладї на нашу мову:

Привіт тобі, куточку мій пустинний,
Спокійний захисте для працї й почутя,

---

[1]) Переклад писано д. 4 марта 1914.

Де моїх днів потік пливе незримий
На лоні щастя й забутя!

Я твій. Я проміняв зопсутий царський двір,
Роскішні бенкети, забави й розривки
На мирний шум дібров, на тихих піль простір,
На свободу, що шевелить думки.

Я твій. Люблю сей темний сад
З його затінками холодними й цвітами,
Той луг усіяний пахучими стиртами,
Де чисті струмочки між корчами шумлять.

Тут бачу двох озер рівнини лазурові,
Де парус рибака біліє одалік;
За ними ряд горбів і ниви мов стяжки,
А одалік розсипані хатки,
На берегах вохких воли скрізь та корови,
Зажурені стоги й крилаті вітряки, —
Скрізь трудить ся й жиє в достатку чоловік.

Тут я свобідний від пустої суєти,
Учу ся в правді радість знаходити,
Душею вільною закон боготворити,
Не слухать капосних незнайків клевети,
К несмілій ласкаво схиляти ся мольбі,
Та не завидіти судьбі
Злочинця чи глупця в величности неправій.

Оракули віків, тут я і вас витаю,
Коли весною в холодку дерев
У самоті тій величавій
Відрадний голос ваш яснійше почуваю.

Він гонить лїнощів понурий сон,
До працї родить пориви у мнї,
І ваші творчі помисли та думи
В душевній дозрівають глубинї.

Та думка тут страшна морочить душу,
Хоч ниви в зеленї та у цвітах сади, —
Приятель людськости — завважити я мушу
Скрізь па́губної темноти слїди.

Не бачить слїз нї стогону не чує
На згубу людям вибране судьбою
Тут панство дике, без чутя, без права,
Що тілько силою палок, різок панує,

Загарбавши труди, час, власність хлїбороба,
Що похиливши ся над плуг чужий,
Лиш батогам покірний, мов худоба,
По бороздах плететь ся раб худий
Немолистивого володаря людий.

Важке ярмо тут тягнуть всї до гробу,
Надїй, бажань в души не сміючи ховать.
Дївчата молоді цвитуть, аби втїшать
Розпусного злочинця та неробу.

Підпора любая вітцїв старих,
Синове молоді, підмога в працї їх
Із хати рідної йдуть множити собою
Двірню, що довкола панів кишить юрбою.

О, як-би голос мій умів серця трівожить!
Чого в души моїй горить безплодний жар?
Чому не давсь менї грізний пророка дар?

І чи побачу я народ свій бідний
Від тиску вільний волею царя?
І чи зійде колись тобі, мій краю рідний
Свободи й просвітку прекрасная зоря? [1])

Розумієть ся, такі поезії в ту пору ненада вали ся до друку, та про те вони серед свободолюбної молодіжи розходили ся в відписах та підігрівали те свобідне чутє, що в душах многих тисячів мусїло повстати в часї Наполєонівських війн та численних походів російського війська по ріжних европейських краях, у тім числї також до Франції і аж до її серця Парижа.

Роки 1717 — 1820 Пушкін провів у Петербурзї в домі родичів, більше числячи ся в службі, ніж справдї служачи. Дома крім звичайних забав він займав ся поетичною творчістю. Тодї повстала перша його більша поема „Русланъ и Людмила", наскрізь романтична казка, переплетена одначе яркими картинами дійсного житя. Про сю поему, якої жерелам присвячено немало дослїдів у історії російської лїтератури, досить буде передати слова одного з найновійших дослїдників, що вона „без порівнаня висша від усего того, що було в російській лїтературі написано перед нею в подібнім родї. Національний елємент у ній дуже слабий, але за те добродушний, розумний гумор поета, сміла сумішка фантастики з реалїзмом. житєрадісний світогляд поета, яким вільно чи невільно проникаєть ся кождий читач, ясно показали, що від хвилї її появи російське писменство на завсїгди увільняєть ся від формалїзму, ша-

[1]) Переклад написано дня 3 марта 1914.

бльоновости та фальшивого патосу, робить ся свобідним і щирим висловом людської душі".

В початку 20-их років у Петербурзї набрало ся досить молодих людий із російської арістократії, перенятих лїберальним духом, що почали думати про переміну полїтичних відносин у Росії в дусї що найменше констітуційнім. Власть духом чуючи новий рух почала підозрівати всїх, хто тілько чим будь проявляв свобідні думки. В те число підозрених попав також Пушкін за свої поезії „Вольность", „Деревня" та за деякі епіґрами. З наказу царя його поклилав до себе тодїшнїй ґенерал-ґубернатор Петербурга ґр. Милорадович, а рівночасно велїв у його кватирі зробити ревізію. Пушкін з разу не признавав ся до авторства вільнодумних віршів, та йому предложено їх оріґінали. Йому грозила тяжка кара, що найменше висилка в Сибір, та за вставленєм ріжних високих достойників висилку перемінено на примусову поїздку до Криму на 5 місяців. Як доказ особливої ласки царя він одержав на дорогу 1000 рублїв, хоч про те його в дорозї та на місцях його побуту держали під острим поліційним доглядом. Се стало ся в початку 1821 р. Перші два тижнї він провів у Катериносл ві, де купаючи ся передчасно в Днїпрі заслаб на тяжку горячку. Відси з синами ґен. Раєвского поїхав на Кавказ, а відтам переплив до Керчі в Криму. З Керчі поплив далї до Теодосії (давнїйшої Кафи), а відтам до Юрзуфи, маєтности кн. Рішельє, де тодї жила сїмя Раєвского. Тим часом із Петербурга наспів наказ вислати його на службу до Кишенева. Служба була військова, але не тяжка. Пушкін жив у домі ґенерала Інзова, де по при часті забави та розривки мав час займати ся читанєм

та поетичною творчістю. Протягом півтретя року він написав тут коло 40 віршів, у тім числї поеми „Кавказскій плѣнникъ“, „Братья разбойники“ і „Бахчисарайскій фонтанъ“. Крім того він порозпочинав богато инших праць, яких пізнїйше не подокінчував, у тім числї драму, де мали бути змальовані страховища кріпацтва, поеми „Вадимъ“ та „Владимиръ“ із староруської традіції, а надто жартобливу поему „Гавриліяда“, написану в дусї богохульних поем Парнї, французького поета XVIII в. Найважнїйшим із тих творів треба вважати „Кавказского плѣнника“, написаного по части під впливом особистих вражінь автора з побуту на Кавказї, а по части під впливом Байрона, якого твори він читав у Кишеневі. Ся поема видана в Петербурзї в серпнї 1822 р. зробила велике вражінє серед російської публїки, яка від тепер починає вважати Пушкіна великим поетом. Там-же в маю 1823 р. він розпочав свою найбільшу поему „Евгеній Онѣгинъ“, яку докінчити йому довело ся значно пізнїйше. В серпнї 1823 р. він переїхав із Кишенева до Одесси. Його побут у тім містї, з разу дуже приємний, швидко зробив ся дуже прикрим тому, що тамошнє начальство вимагало від нього пильної урядової служби, до якої він зовсім не мав охоти. Про те він не переставав займати ся наукою та поезію, довчив ся тут анґїйської мови, навчив ся італїйської, почав збирати книжки, з яких пізнїйше зібрав величезну бібліотеку, та виробив значно свій лїтературний смак, що довело його до того, що почав англїйську, а по части також нїмецьку лїтературу ставити висше від французької. Між його поетичними робо-

тами того часу головне місце займають поеми „Цыганы“ та продовжене „Евгенія Онѣгина“. Та тут трафив ся йому знов нещасливий припадок. На почті перенято його лист до якогось знайомого в Москві, в якім він писав, що „бере тут лекції чистого атеізму, системи не так приємної, як звичайно думають, але на нещастє далеко правдоподібнійшої“. Пушкіна зараз видалено зі служби й вислано до Псковської ґубернії в його родове село, при чім йому заборонено по дорозї туди вступати до Київа. Дня 30 липня 1824 р. він виїхав із Одесси, а дня 9 серпня був уже в селї Михайлівське-Зуєво, де жила його рідня. Його приняли з разу радо, але незабаром родичі почали бояти ся за себе держучи в себе сина підозреного за політичний злочин. Між вітцем і сином прийшло до прикрої сцени, після якої отець і мати від'їхали до Петербурга. Самота, в якій опинив ся Пушкін, тепер була корисна для його дальших студій і праць. Він читає Шекспіра, а рівночасно з тим записує народні пісні та казки, і загалом робить ся, як писав тодї про нього один знайомий, „поважнійшим, простійшим, розсуднійшим“. Про те він чує живо невигоди свого сільського житя, укладає плян утекти з Росії, а рівночасно просить у властий дозволу задля аневрізму виїхати до котрої будь столиці або за границю. Розумієть ся, анї плян утеки не був виконаний, анї власти не позволили йому на виїзд.

Під зиму 1825 р. він сидить у селї, де продовжає працю над поемою „Евгеній Онѣгинъ“, пише драму „Борисъ Годуновъ“ та поему „Графъ Нулинъ“. Відомість про події дня 14 грудня в Петербурзї (вибух військового повстаня придав-

лений новим царем Николаєм I.) переняла його страхом. Він з разу хотів їхати до Петербурга, а потім попалив свої записки, які могли скомпромітувати його.

Бажаючи вирвати ся з сільської самоти на волю він у липні 1826 р. написав через ґубернатора письмо до царя, в якім каєть ся свого минулого і заявляє твердий намір не противити ся своїми думками загально принятим порядкам. Незабаром після коронації царя в Москві його приставлено туди та представлено цареви, який по довгій розмові позволив йому жити, де йому захочеть ся, крім на разї Петербурга, при чім цар заявив намір сам бути його цензором.

Від р. 1825 Пушкін крім поезій почав писати й друкувати також прозові працї. З написаного в Михайлівськім він друкує дуже мало. І так у р. 1827 вийшла поема „Цигани“, в якій автор під іменем героя Алєко змалював самого себе в хвилях романтичного настрою, під безсумнївним впливом Байрона. Під тим самим впливом стоїть також поема „Ґраф Нулїн“, якої тема навіяна Шекспіровою поемою „Тарквінїй і Люкреція“, але з поважного тону переведеною на гумористично-сатиричний. „Читаючи досить слабу поему Шекспіра“, — писав про се сам Пушкін, — я подумав: „А що, як би Люкреції прийшла в голову думка дати поличника Тарквінїєви? Се певно було-б охолодило його запал, і він із соромом мусїв би був відступити від свого наміру“. Се в Пушкіновій поемі й робить героїня поеми ґрафови Нулїнови.

В маю 1827 р. йому позволено було їхати в Петербург, але під осїнь він затужив за селом і поїхав у Михайлівське. Там почав писати істо-

ричну повість „Арапъ Петра Великаго“ про свого предка по матери, і виявив у тім новім для нього роді письменства незвичайний талант, головно серіозним та обєктівним тоном оповіданя та тверезістю й природністю в мальованю старовини.

Ще того самого року зимою він вернув до Петербурга, відси їздив кілька разів до Москви, та його чим раз більше трівожив внутрішній неспокій головно задля відносин до нього низших органів власти, що часто чіпали ся до нього задля його друкованих і недрукованих творів. Весною 1828 р. він просив, аби його приняли до армії, але йому відмовлено враз із заявою немилости царя для нього. Так само відмовлено його просьбі о дозвіл виїхати за границю. В осени 1828 р. він протягом місяця написав поему „Полтава“ на основі історичного оповіданя Бантиша Каменського. Поема вийшла в р. 1829 і розчарувала публіку, яка не знайшла в ній того блиску та яркости красок, якими визначали ся давнійші твори поета, а надто не могла симпатізувати любовній історії старого чоловіка з молодою дівчиною.

Весною 1829 р., живучи в Москві він почув охоту оженити ся і освідчив ся о руку красуні Наталії Гончарової, але одержавши майже відмовну відповідь виїхав у маю, на Кавказ, прожив три тижні в Тіфлісі, а відси зі своїм братом узяв участь у поході російського війська на Єрзерум, столицю Арменії. Вернувши до Москви він зайшов знов до Гончарових, але там приняли його так холодно, що він зараз виїхав на село, а потім поїхав до Петербурга. В початку 1830 р. він почув себе таким нещасливим, що знов просив дозволу виїхати за границю. Але почувши, що в Мо-

скві панна Гончарова робить велике вражінє на балях і про нього відзиваєть ся не так уже некорисно, як перед тим, поїхав до Москви, освідчив ся й одержав її згоду. Після заручин, що відбули ся дня 6 мая 1830 р. він поїхав у своє село Болдіно, виділене йому вітцем для основаня його самостійного господарства в жонатім станї, і там пробув три місяцї, змушений до повної самоти холєрою. В тім часї він скінчив свою головну поему „Евгеній Онєгін“, написав драматичні сцени „Скупий лицар“, „Мозарт і Салїєрі“, „Пир у часї чуми“ і „Дон Жуан“, а надто пять прозових оповідань.

Аж д. 18 лютого 1831 р. Пушкін оженив ся, в маю поїхав до Петербурга, а відси переїхав на лїто до Царського Села, де прожив без виїзду аж до кінця жовтня. Тут він написав декілька віршованих казок, у яких чудово потрафив у тон народної казки. Там-же дня 2 серпня була написана полїтична інвектіва „Клеветникамъ Россіи“ з проводу відзивів французьких послів у парляментї про польське повстанє та відносини до нього російського уряду. В тім-же роцї його приняли знов до державної служби з річною платою 5.000 рублїв, без означеня занятя і з правом користувати ся всїми архівами. Працюючи в архівах над збиранєм матеріялів до історії Петра Великого, він незабаром покинув сей плян і взяв ся до скромнїйшого — історії бунту Пугачова, а рівночасно в Москві написав повість „Дубровскій“ на основі процесу якогось Островського, якому богатий сусїд відібрав маєтність. „Дубровскій“ не зважаючи на те, що конець його написаний поспішно без відповідного викінченя, „один із найбільших його

творів, що розпочав нову епоху в російській літературі. Се соціяльний роман з докладним змальованєм панського самодурства, продажности чиновників та явного безправства судів.“ Літом 1833 він об'їхав надволжські міста Казань, Сімбірск, а потім Оренбург і Уральск, аби оглянути місцевости, де відбув ся бунт Пугачова. В осени того-ж року він написав поему „Мѣдный Всадникъ“ про статую Петра Великого в Петербурзї, яку цензура не допустила до друку, хоча Пушкін мав намір, як сам признав ся до того, „зробити зі статуї Фальконета Паллядіюм Петербурга.“ В тім-же 1833 р. написав він також поему „Анджело“, перерібку Шекспірової драми „Міра за міру“, а також недокінчену поему „Галубъ“, задуману ще на Кавказї в р. 1829. Від тепер живе він псреважно в Петербурзї, до якого привязує його урядове становище, що змушувало його бувати майже на всїх торжествах та парадах царського двора. Свої річні видатки він обчисляє на 30.000 рублїв, коли тимчасом його доходи, включаючи сюди доходи з розпродажі його творів, були дуже неозначені. Тому вже лїтом 1834 р. він подає просьбу о відставку, але зараз-же бере її назад, коли цар закинув йому невдячність. За те як доказ ласки царя йому видано з урядової каси 30.000 рублїв позички для впорядкованя його маєткових відносин. Та се не поправило їх, але не вважаючи на те Пушкін від р. 1836 разом із Плетневим починає видавати давно задуманий місячник „Современникъ“. У тім місячнику він друкує деякі свої вірші, а також повість „Капитанская дочка“, що мала великий вплив на дальший розвій російської повісти.

Положенє Пушкіна та його жінки в найвисшім

товаристві російської імперії ставало чим раз незноснійшим. Він мусів удавати богатшого, ніж був справді; се дразнило ненастанно його високо розвиту самолюбність, а до того причиняли ся незлічені закулісові сплетні та наговори, спричинені острими висловами Пушкіна про ріжних високо поставлених людий. Діло дійшло до поєдинку з кавалерійським поручником ґвардії, бароном Дантесом, у якім дня 27 січня 1837 р. Пушкін одержав смертельну рану, від якої серед тяжких мук умер 29 січня 1837 р.

На закінчене подаю тут деякі загальні думки про поезії Пушкіна та його заслуги для російської літератури, зі статї А Кірпічнікова[1]), на якій оперта в головному отся біоґрафія. „Поезія Пушкіна на стілько правдива, що про неї не можна мати ясного понятя не пізнавши його як чоловіка. Обдарований незвичайними здібностями, вразливістю та енерґією Пушкін від самого початку жив у дуже некорисних обставинах і все його житє було героїчною боротьбою з ріжнородними перешкодами (скажу від себе, головно з прикметами власної душі та власного темпераменту). Він усе був збентежений, усе нервовий і різкий, самолюбний, часто певний себе, частійше сердитий, але в душі безконечно добрий, і все готов віддати цілого себе на користь діла або инших. Його відвага та цінізм на словах часто переходили границї дозволеного, але також діяльна любов до людий, захована від світа, та його сміла правдивість далеко полишали

---

[1]) Энциклопедическій словарь (Брокгауза і Эфрона), т. XXV. Петербург, 1898, статя А. С. Пушкинъ (стор. 826—847).

за собою границї буденного. Його розум незвичайно сильний і чисто російський відвертав ся від усього туманного та неясного, простий характер ненавидів усяку облуду та фразу, а енерґія нагадувала Петра Великого та Ломоносова. Все те він віддав дїлу — службі рідній лїтературі, і сотворив її клясичний період, зробив її повним виразом основ національного духа та великою вчителькою суспільности. Пушкін довершив свого подвигу з безпримірною трудолюбністю та безпримірною любовю до дїла. Переконаний, що без працї нема нїчого великого, він учить ся все житє, вчить ся від усїх своїх попередників і сучасників та від усїх лїтературних шкіл, із кождої беручи те, що в нїй було лїпше, правдиве та вічне, а відкидаючи те, що було слабе та дочасне. Горяче національне чутє, що все тлїло в души Пушкіна, скріплене ідеєю відродженя народности, початою в західній Европі, довело його не до квасного патріотізму, не до китайського самозадоволеня, а до зглубленя рідної старовини та народньої поезії. Пушкін став у повнї европейським поетом саме від тодї, коли зробив ся руським народнїм поетом. Глубоко щира поезія Пушкіна все була реальна, вірна природї, все являла ся живим і впливовим протестом проти академічної манєри та проти сентіментальної облуди. Пушкін реалїст, що всесторонно малює житє. Але в нього, як у правдивого художника, навіть буденна дїйсність являєть ся гарною, проникаєть ся внутрішнїм світлом люблящої людської души. Глубока правдивість його чутя та здоровий склад ума підносять його понад усї лїтературні школи. До того Пушкін довершив велике дїло, розпочате Ломоносовим і продовжене Карамзіним — сотворенє

російського літературного язика. Він заглубляєть ся у вивченє язика простого народа, не пропускаючи навіть говорів, зглубляє памятки старої літератури, які тілько міг дістати, і доходить до таких основ, які діждали ся загального признаня аж два поколіня пізнійше. Ще й тепер, сто літ по його вродженю, його вірші й проза лишають ся для Росіян ідеалом чистоти, сили та художности.“

До тої характеристики додаю ще переклади деяких віршів Пушкіна, які на мою думку можуть подекуди доповнити її. Поперед усього ось переклад сонета, в якім Пушкін викладає своє розумінє задач та значіня поета.

Поет, не дорожи любовію народньою!
Похвал і захватів минуть хвилеві бурі;
Почуєш дурня суд і сміх юрби холодної,
А ти лишись твердий, спокійний і понурий!

Ти цар, то жий-же сам! Дорогою свобідною
Йди там, куди тебе веде свобідний ум!
Довершуй виплоди любимих твоїх дум,
А надгород не жди за твори хвали гідній.

Вони в тобі самім. Ти сам собі найвисший суд,
Острійше від усїх зумієш оцінить свій труд.
Чи задоволений ти тим, що не трудив ся всує?

Як так, нехай юрба хоч злить ся, хоч ганьбить,
Плює на вівтар той, де твій огонь горить,
Або мов дітвора твій пєдестал штурмує! [1])

---

[1]) Вірш написаний у р. 1830, переклад дня 6 марта 1914 р.

Для характеристики Пушкінової поезії як учительки російської суспільности мені видають ся особливо важними його політичні поезії, звязані з памятними подіями 1825 і 1831 р. Незабаром по здушеню свободолюбного руху та покараню т. зв. декабрістів, по коронації царя Николая в Москві та по милости оказаній царем Пушкінови він написав ось які „Станси“:

В надії слави і добра
Вперед дивлюсь я без трівоги.
Зачатки славних днів Петра
І бунти тьмили й кари строгі.

Та правдою він притягнув серця,
Змягчив обичаї насіянєм науки,
І був від буйного стрільця
Відзначений у нього Довгорукий.

Самодержавною рукою
Просвіту сміло сіяв він;
Не гордував рідною стороною,
І шлях її він укріпив без змін.

То академік, то герой,
То мореплавець, то дривітник,
Все обіймаючи душею
На троні вічний був робітник.

На схожість родову й ти будь гордий,
У всім до свого прадіда подібний!
Як він невтомний та твердий,
Як він зло памятать нездібний.[1])

---

[1]) Вірш написаний у р. 1826, переклад д. 6 марта 1914.

Отсе делїкатне порівнанє молодого ще тодї царя Николая з Петром Великим певно не приснилось-би нїякому історикови, що глубше розуміє значінє історичних подїй та анальогій. Мабуть і сам Пушкін почував невідповідність сього порівнаня, коли два роки пізнїйше на уваги деяких приятелїв із приводу сього вірша відповів ось яким віршем:

Нї, не підхлїбник я, коли царю
Свобідну похвалу складаю,
Чутя я сміло висловляю,
І серця язиком лиш говорю.

Його я справдї полюбив.
Він сильно, чесно править нами.
Росію все-ж він оживив
Війною і надїями й трудами.

Хоч і киплять в нїм сили молоді,
Дух не жорстокий в нїм державний;
Тим, кого він карає явно,
Він в тайнї ласку робить иноді.

На вигнаню мій вік ішов,
Терпів я з милими розлуку,
Аж поки царську не подав він руку
Менї, — і ось я з вами знов!

В мнї він ушанував вітхненнє,
Освободив думки мої опять, —
То чи в зворушеню сердечнім
Не мушу-ж я хвалу йому співать?

Підхлїбник я? Нї, братчики! Лукавий
Бува підхлїбник; на царя хиба
Накличе горе, з прав його держави
Обмежить лиш прихильність до раба.

Він скаже: „Май в погордї всї народи!
Здуси природи голос вільний!“
Він скаже, що просвіти плоди —
Розпуста й дух до бунту схильний.

Біда краєви, де підхлїбники й раби
Самі лиш близькі до престолу,
А небом вибраний співець
Мовчить схиливши зір до долу. [1])

Рік перед тим поет уважав відповідним згадати мучеників російської свободи, що карали ся в сибірських рудниках, і написав „Посланіє в Сибір“, яке очевидно анї не було вислане, анї не було тодї друковане та не дійшло до адресатів. Ось сей лист:

У глубинї сибірських руд
Гордеє хоронїть терпіннє!
Не пропаде ваш скорбний труд
І дум високеє стремлїннє.

Нещастя вірная сестра,
Надія в темнім підземеллї
Бадьорість збудить, днї веселі
Прийдуть, пожадана пора.

Любов і приязнь і до вас
Дійдуть крізь сумрачні запори,
Як в ваші каторжнії нори
Доходить вільний голос мій сейчас.

Окови тяжкії спадуть,
Темницї грянуть, і свободу

---

[1]) Вірш написаний у р. 1828, переклад д. 6 марта 1914.

Ви радо приймете після важкого ходу,
І меч брати вам віддадуть. [1])

Як бачимо, Пушкін хоч щиро спочував увязненим, не міг окрім марної надії подати їм ніякої потїхи, анї не вмів піддержати їх духа нї одним теплим і справдї високим словом, яке могло би дійти до них.

Найцїкавійші для характеристики Пушкінової полїтичної поезії в остатнїх роках його житя, а власне в р. 1831, його поетичні манїфести проти европейських, а головно французьких голосів, прилюдно піднятих у оборонї згнобленої Росією Польщі. Перший із тих манїфестів має наголовок „Клеветникам Росії“:

Чого так шумите, народнії вітії?
Чом анатемою ви грозите Росії?
Що так бентежить вас? Чи розрухи Литви?
Покиньте! Звада се Славян поміж собою,
Старий домашнїй спір, вже рішений судьбою,
Питанє, що його не розберете ви.

Від давна вже поміж собою
Ті ворогують племена;
Нераз клонилась у нерівнім бою
То їх, то наша сторона.

Хто встоїть ся у тім нерівнім бою?
Хвастливий Лях? чи вірна Русь велика?
Чи річечки Славян зіллють ся в руськім морі,
Чи висохне воно, — ось закавика.

---

[1]) Вірш написаний у р. 1827, переклад д. 6 марта 1914.

Лишіть нас! Та-ж ви не читали
Оті кровавії скрижали,
Незрозуміла вам, далека
Ота сімейна ворожнеча.

Для вас німі і Кремль і Прага;
Безумно лиш чарує вас
Борні розпучної відвага,
І ви зненавиділи нас.

За що-ж? Признайте ся, чи не за те,
Що на розвалинах горючої Москви
Ми не признали того за святе,
Під чим тоді дрожали ви?

Чи не за те, що ми в безодню повалили
Той, що над царствами всіма тяжив кумир,
І кр вю нашою купили
Европі волю, честь і мир?

Грізні ви на словах, та спробуйте на ділї!
Чи ветеран старий, що спочива в постелї,
Не здужа причепить свій ізмаїльський штик?
Чи руського царя уже безсильне слово?

Чи сперечать ся нам з Европою на ново,
І чи Росіянин вже від побід відвик?
Чи може мало нас? Від Перми до Тавріди,
Від фінських зимних скель до теплої Кольхіди,

Від потрясеного Кремля
До стїн недвижного Китаю
Сталевою щітиною блискуча
Вся встане руськая земля.

То-ж висилайте нам, вітії,
Своїх озлоблених синів!

Доволї місця їм в полях Росії
Посеред нечужих для них гробів. [1])

Ту саму думку про фізичну перевагу Росії над рештою культурної Европи розвинув Пушкін у вірші „Роковини Бородіна“:

„Великий день Бородіна
Ми братнїм пиром споминали,
Та згадували: „Йшли чужії племена,
Росії знай бідою угрожали.
І чи-ж не вся Европа тут була?
Та станули напротив твердо ми,
І напір приняли грудьми
Племен послушних гордій воли тій, —
І рівним став нерівний бій.

„І що-ж? Свою нерадісную втеку
Хвастаючись вони забули нинї,
Забули руський штик, снїжную небезпеку,
Що погребла їх славу всю в пустинї.
Знайомий пир їх вабить знов,
Хмільна для них славянська кров,
Та буде їм важке похмілля,
І довгий буде гостий сон.
Під наметами північних сосон,
Коли скінчить ся їх весїлля.

„Тож приходїть до нас! Русь вас спокійно жде.
Та знайте, прошенї гостї,
Вже Польща вас не поведе!

---

[1]) Вірш написаний 1831 р. переклад д. 6—7 марта 1914.

„Через її перейдете ви кости,
Скінчила ся війна і в день Бородіна
Знов наші вдерлись знамена
В проломи знов здобутої Варшави,
І Польща як в утеці полк
У порох кидає свій стяг кровавий,
І бунт роздавлений замовк.

„Того, хто в бою впав, щадять.
І ворогів ми в порох не топтали.
Не будем і сьогодня споминать
Те, що старі події записали
На таблицях переказів німих,
Не спалимо Варшави їх.
Вони народів Немезіда
Не вздрять сердитого лиця,
І не почуєть ся їм спів обиди
Від ліри руського співця.

„Та ви, мучителї палат,
Легкоязичнії вітії,
Що чернї на біду знай клеплете в набат[1]),
Клеветники та вороги Росії, —
Що зискуєте ви? Чи ще вам Рос —
Недужий, глиняний кольос?
Чи ще для вас північна слава —
Пуста мана, брехливий сон?
Скажіть, чи скоро вам Варшава
Пропише гордий свій закон?

---

[1]) Набат — вічевий дзвін або зелїзне клепало.

„Куди відсунути нам ряд твердинь,
За Буг, до Ворскли, до Лимана?
За ким полишить ся Волинь,
За ким вся спадщина Богдана?
Признавши бунтівницькії права
Чи теж від нас відірветь ся Литва?
Наш Київ давнїй, златоглавий,
Прамати руських городів,
Чи має прилучить до буйної Варшави
Всї святощі старих своїх гробів?

„Ваш лютий шум і хриплий крик
Чи затрівожив руського владику?
Скажіть, чи головою він поник?
І чи першенство для меча, чи крику?
Чи сильна Русь? Війна й помір [1])
І бунт і заграничних бур напір
Її немов шалені потрясали, —
І гляньте, вся стоїть вона,
А розрухи довкола неї впали,
І доля Польщі рішена.

„Побіда! Для сердець солодкий час!
Росіє, встань і звеличай ся!
Нехай гримить грім радощів у нас!
Але тихійш, тихійше розлягай ся
Коло постелї, де лежить
Могутнїй местник злих обид,
Що покорив вершини Тавра,
Котрим і Ерівань усмирена,
Котрому із Суварівського лавра
Вінок сплела потрійная війна [2]).

---

[1]) Натяк на пошесть холєри з р. 1831.

[2]) Мова про ґрафа Паскевича, побідителя польського повстаня в р. 1831, що тодї лежав хорий.

„Уставши з гробу свойого,
Суваров бачить упокоренє Варшави,
І затремтїла тїнь його
Від блиску ним насїяної слави.
Благословить він, о герою,
Твоє терпінє в супокою,
Твоїх сподвижників відвагу
І вість тріумфу твойого,
З якою ось летить за Прагу
Сам молоденький внук його“ [1]).

Для характеристики поетичної вдачі Пушкіна не зайвим буде подати зразок його трактованя релїґійних тем. Вихований у дусї раціоналїзму XVIII в. Пушкін був, можна сказати, наскрізь безрелїґійним поетом, хоча досить часто з природи самого поетичного таланту відчував релїґійний дух поезії та відкликав ся на нього своєрідними, не все консеквентно видержаними тонами. До таких релїґійних поезій належать вірші: „Безвѣріе“, „Пророкъ“, „Молитва“, „Сѣятель“, по части також „Мицкевичь“. Подаю з них у перекладї дві остатнї. Перша з них — перерібка відомої євангельської притчі про сївача, яка у Пушкіна виглядає ось як:

Сївач свободи із пустинї
Я вийшов рано до звізди,
І руки чистії, невинні
На поневоленії борозди
Кидали животворне сїмя раз у раз.

---

[1]) Внук Суварова був тим гонцем, що перший заніс вість про здобутє Варшави в осени 1831 р. до царя. Вірш написаний у кінцї 1831 р. переклад д. 8 марта 1914.

Та дармо лиш я стратив час
І добрі наміри й труди.
Пасіть ся, сумирні народи!
Вас не пробудить чести клич.
На що отарам дар свободи?
Їх різать або стригти треба лиш.
Наслідє їх від роду в роди
Ярмо з дзвіночками та бич[1]).

Про Міцкевича, з яким Пушкін познайомив ся ще в Москві 1825 р., а потім троха близше в Петербурзї 1828 — 1829, він уважав потрібним відізвати ся поетично аж у р. 1834, коли в Парижі повиходили деякі його політичні твори, надихані духом польської еміґрації та ворожнечею до Росії. Ті твори були недоступні Пушкінови і заборонені в Росії, та російському поетови досить було знати, що вони надихані ненавистю до Росії. Супроти того він нагадує Міцкевичеви дружнї відносини многих Росіян до нього в часї його примусового побуту в столицях Росії, Одессї, Москві та Петербурзї.

. . . . . Він тут між нами жив
Посеред племени йому чужого.
В душі своїй до нас не мав він злоби,
А ми його любили. Супокійний,
До всїх прихильний, він учасником
Бував і дружнїх розговорів наших.
З ним подїляли ся ми й мріями
Й піснями нашими, а він вітхнений

---

[1]) Вірш написаний дня 1 грудня 1823, переклад дня 8 марта 1914.

Був з висока, і з висоти глядів
На людськеє житє. Не рідко говорив
Він про будущий час, коли народи,
Забувши свари та незгоди,
В одну сімю велику з'єдинять ся, —
І з зацікавленєм ми слухали поета.
Та ось він виїхав на Захід. Ми його
З благословенствами випровожали.
Та ось тепер колишній мирний гість наш
Став нашим ворогом і для догоди
Буйної черні в своїх віршах він
Співа ненависть. З далека до нас
Доходить злобного поета голос
Знайомий. Боже, поверни свій мир
У злобою наповненую душу! [1])

Кінцеві рядки сего вірша виглядають як побожне зітханє невіруючого чоловіка, котрому байдуже, чи озлоблений поет мав причину до злоби, або чи в його віршах справді була сама тілько злоба, а не образ страшної, кровавої дійсности.

Яке хитке було в Пушкіна розумінє призваня поета, можна бачити з його перерібки євангельської притчі, наведеної висше, а ще ліпше з вірші п. з. „Чернь“, із якої наводжу тут кінцевий уступ у оріґіналі. Поет відзиваєть ся тут до „черні“, себ-то до простого народа:

Подите прочь! Какое дѣло
Поэту мирному до васъ?
В развратѣ каменѣйте смѣло!
Не оживитъ васъ лиры гласъ.

---

[1]) Вірш написаний у р. 1834, переклад д 8 марта 1914.

Душѣ противны вы, какъ гробы.
Для вашей глупости и злобы
Имѣли вы до сей поры
Бичи, темницы, топоры;
Довольно съ васъ, рабовъ безумныхъ!
Во градахъ вашихъ съ улицъ шумныхъ
Сметаютъ соръ — полезный трудъ! —

Но, позабывъ свое служенье,
Алтарь и жертвоприношенье,
Жрецы-ль у васъ метлу берутъ?
Не для житейскаго волненья,
Не для корысти, не для битвъ:
Мы рождены для вдохновенья,
Для звуковъ сладкихъ и молитвъ.

Сей гордий арістократізм духа, що запізнає властивий характер поезії і з всенародного добра робить її якоюсь містерєю призначеною тілько для нечисленних вибранців, не перешкодив Пушкінови в вірші наслїдуваній за одою Горація „*Exegi monumentum aere perennius*“ написати собі щось у роді надгробного памятника, а власне ось які слова:

Я памятник здвигнув собі нерукотворний;
До нього нáродня не заросте тропа;
Підняв ся висше він гордою головою
Від славного александрійського стовпа.

Нї, я не весь умру! Душа в моїх піснях
Мій прах переживе й зотлїня убіжить,
І славний буду я, поки на сьому світї
Хоч би один поет ще буде жить.

Про мене слух пройде по всїй Руси великій,
Назве імя моє в нїй кождий теж язик,
І гордий внук Славян і Фін і нинї дикий
Тунґуз і друг степів Камлик.

І довго буду я тим дорогий народу,
Що добрі почутя в людий я пробуджав,
Що в мій жорстокий вік я прославляв свободу,
І милосердє до упавших призивав.

О Музо, волї божій будь послушна!
Зневаги не лякайсь, не жди собі вінця,
Хвалу та клевету приймай усе байдужно,
І не переч словам глупця! [1])

Писано дня 1—10 марта 1914.

Др. Іван Франко.

---

[1]) Вірш написаний у остатнїм роцї житя поета 1836, переклад д. 10 марта 1914.

1.

БОРИС ҐОДУНОВ.

Історична драма.

(1825).

БОРИС ҐОДУНОВ.

I. ПАЛАТА НА КРЕМЛЇ.

(1598 р. д. 20 лютого).

Князї: Шуйський і Воротинський.

Воротинський.

Наставлені оба ми берегти
Москву, та бачить ся, нї за ким тут
І наглядать. Москва пуста. Ураз
Із патріярхом до манастиря
Пішов і весь народ. Як думаєш,
Чим скінчить ся трівога?

Шуйський.

Чим скінчить ся?
Не штука знать. Народ ще покричить,
Поплаче, ще Борис поморщить ся крихітку,
Немов пяниця перед чаркою вина,
І на кінцї по своїй милости
Покірно згодить ся принять корону.
А там — а там він буде нами править
По давньому.

Воротинський.

Та вже ось місяць,
Як у манастирі заперши ся з сестрою

Він, бачить ся покинув увесь світ.
Ні патріярх, ані думні бояри
Його склонити доси не могли.
Не слухає він ані слізних намов,
Ані їх просьб, ні крику Москвичів,
Ні голосу великого собора.
Його сестру даремно вже благали
Благословить Бориса на державу.
Зажурена цариця монахиня,
Тверда як він, як він і невмолима.
Мабуть Борис сам в неї влив той дух.
А що, як управителю й на правду
Державні надоїли клопоти,
І він не вступить на престол безвладний?
Що скажеш ти?

Шуйський.

Скажу, що надаремно
Пролито кров царевича-дитини,
Що коли так, Димитрій міг би жить.

Воротинський.

Страшенний злочин! Та чи справді лиш
Царевича згубив Борис?

Шуйський.

Хто-ж инший?
Хто підкупив на дармо Чепчугова?
Хто підіслав обоє Битяговських
З Качаловим? Я в Углич висланий
Був дослідить на місці теє діло,
І ще напав на свіжії сліди.
Весь город був ще свідком злочину,

Всї горожани згідно посвідчили,
І повернувши міг я одним словом
Відкрити скритого злочинника.

Воротинський.

І чом-же ти не знївечив його?

Шуйський.

Признаюсь, він тодї змішав мене
Спокоєм несподїваним, безстидним.
Глядїв менї у очи як невинний,
Розпитував, в подробицї входив,
І перед ним я повторив дурницю,
Яку він сам мабуть піддав менї.

Воротинський.

Нечесно, княже!

Шуйський.

Що-ж було робити?
Все обявити Хведору? Та цар
На все глядїв очима Ґодунова,
Все чув лише ушима Ґодунова.
Хоч я-б у всїм впевнив його і зараз,
Борис за хвилю запевнив його
В противному, й мене би вислали
На засланє, або під добру хвилю,
Як мого дядька у глухій тюрмі
Тихенько задусили. Не хвалю ся,
А в час потреби певно жадна кара
Мене не встрашить. Я бо сам не трус,
Але й не дурень, і за дармо в петлю
Не згоджусь лїзти.

Воротинський.

Ах страшний був злочин!
Я думаю, губителя трівожить
Розкаянє. Мабуть невинна кров
Убитої дитини не пускає
Його вступити на престол.

Шуйський.

А вступить!
Борис не так плохий. І що за честь
Для нас, для всеї Руси! Учорашній
Слуга, Татарин, зять Малюти, зять
Страшного ката й сам душею кат
Візьме корону й барми Мономаха.

Воротинський.

Він родом не значний, бач! Ми значнійші.

Шуйський.

Здаєть ся, так.

Воротинський.

Та-ж Шуйський, Воротинський —
Не жарт сказать, князї ми родовиті.

Шуйський.

І родовиті й Рурикова кров.

Воротинський.

А слухай, княже! Та-ж ми мали-б право
Наступства по Теодорі.

Шуйський.

Так, більше,
Ніж Ґодунов.

Воротинський.

Тай справді!

Шуйський.

Ну і що-ж?
Коли Борис хитрить не перестане,
Попробуймо народ підбурить штучно,
Нехай би він покинув Ґодунова.
Адже своїх князів досить: нехай
Кого захочуть, виберуть царем.

Воротинський.

Не мало нас, наступників Варяга,
Та трудно нам зрівнять ся з Ґодуновим.
Народ відвик в нас бачить давно парість
Своїх володарів війнолюбивих;
Давно вже стратили ми уділи,
Давно царям підручні служимо,
А він зумів і страхом і любовю
І славою народ очарувать.

Шуйський (глядить у вікно).

Він смілий, ось і все! А ми... Ну, годї!
Гляди, народ у розсипці вертає.
Ходім, дізнаємось, чи діло рішене.

II. ЧЕРВОНА ПЛОЩА.

Народ.

Один.

Він невмолимий! Відігнав від себе
Священників, бояр і патріярха.

Даремно перед ним упали ниць
Вони; йому страшний престола блиск.

Другий.

О Боже мій! Хто-ж буде править нами?
О горе нам!

Третій.

А ось верховний дяк
Виходить нам сказать ухвалу думи.

Народ.

Мовчіть! Мовчіть! Хай думний дяк говорить!
Ш ш, слухайте!

Щелкалов (із Червоного балькона).

Собором ухвалили
Останній раз попробувати просьби
На скорбну душу управителя.
І завтра знов святійший патріярх
У Кремлї празничний молебен відспіває,
І походом з святими хоругвами,
З іконами Владимирською й Донською
Подвигнеть ся, а з ним синклїт, бояри
І збір дворян і вибранії люди
І весь народ московський православний,
Усї підем молити знов царицю,
Хай змилуєть ся над Москвою-сиротою,
І на престіл благословить Бориса.
Ідїть же з Богом кождий у свій дім,
Молїть ся, хай у небо підійметь ся
Зусильная молитва православних!

(*Народ розходить ся*).

III. ДІВИЧЕ ПОЛЕ.

Новодівичий манастир. Народ.

Один.

Тепер пішли у келью до цариці.
Туди війшли Борис і патріярх
З бояр юрбою.

Другий.

Що чувати?

Третій.

Все ще
Упертий він, та є таки надія.

Баба (до дитини).

Цить-цить! Не плач! Ось вова, вова,
Візьме тебе. Цить-цить! Не плач, не плач!

Один.

А чи не можна би війти за огорожу?

Другий.

Не можна. Бач, і в полї навіть тїсно,
Не тілько там. Не диво, вся Москва
Тут сперла ся. Гляди, дахи, огради,
Поверхи всї соборної дзвінниці,
Церковні банї, навіть і хрести
Унизані народом.

Перший.

Любо глянуть!

Один.

Що там за шум?

Другий.

Послухай! Справді шум.
Народ реве. Там падають мов хвилї
Ряд за рядом. Іще, іще! Ну, братця,
Дійшло й до нас! Давайте на колїна!

Народ (на колїнах).

Ах, змилуй ся, татунцю, властвуй нами!
Будь нам отець, будь цар!

Один (тихо).

Чого там плачуть?

Другий.

Нам звідки знать? Се знають лиш бояри,
Не пара нам.

Баба (з дитиною).

Ну, що-ж? Як треба плакать,
Він і затих! Ось я тобі! Ось вова!
Плач, ти пустїю! (*Хлопець плаче*).
Ну, от так то й є!

Один.

Всї плачуть, то заплачмо й ми, братухо!

Другий.

Та сліз нема. Що там іще?

Перший.

Та хто їх знає?

Народ.

Несуть корону і Он-де цар! Згодив ся.
Борис — наш цар! Борис! Многая літа!

IV. ПАЛАТА В КРЕМЛЇ.

Борис, Патріярх, Бояри.

Борис.

Ти, отче патріярх, ви всї бояри!
Душа моя ось гола перед вами.
Ви бачили, велику сюю власть
Приймаю я зі страхом і покірно.
Які тяжкі повинности мої!
Наступник я могучих Іванів,
Наступник також ангела-царя.
О праведнику, отче мій державний,
Глянь із небес на сльози вірних слуг,
І в низ зішли тому, кого любив ти,
Кого ти тут так дивно звеличав,
Своє святе на власть благословенство,
Аби я в славі правив свій народ
І був благий і праведний, як ти!
Від вас я жду співдїланя, бояри!
Служіть менї, як ви йому служили,
Коли я ваші труди подїляв
Не вибраний ще волею народа.

Бояри.

Не зломимо присяги, що зложили.

Борис.

Ходім тепер, поклонимось гробам
Покійних володітелів Росії,
А потім кличте весь народ на пир,
Всїх від вельмож до бідного слїпця, —
Всім вільний вхід, всї гостї дорогі нам.
(*Відходить, за ним і бояри*).

Воротинський (зупиняючи Шуйського).

А ти вгадав.

Шуйський.

А що?

Воротинський.

Тут, оногда,
Ти тямиш?

Шуйський.

Нї не тямлю я нїчого...

Воротинський.

Коли народ ходив в Дївиче поле,
Ти говорив —

Шуйський.

Тепер не час і тямить.
Тобі те-ж раджу дещо забувати.
А в тім лихим, облудним словом я
Тодї бажав тебе лиш спробувати,
Пізнати лїпше тайні замисли.
Та ось народ витає вже царя —
Завважить може хтось мою відсутність.
Іду за ним. (*Відходить*).

Воротинськпй.

Лукавий царедворець!

V. НІЧ. КЕЛЇЯ В ЧУДОВІМ МАНАСТИРІ.

(1603 р.)

Отець Пімен. Григорій *(у снї)*.

Пімен.

Іще один, останнїй переказ,
І лїтопис мій до кінця дійде,
Сповню свій довг завіщаний менї
Від Бога грішному. Недармо много лїт
Дав менї Бог наочним свідком бути
І в книжній штуцї розум дарував.
Колись якийсь чернець трудолюбивий
Знайде моє безіменне писанє,
Засвітить лямпу, як і я свічу,
І пил віків обтрусить із карток,
Правдиві повісти він перепише,
Аби потомки православних знали
Минулі дії краю рідного,
Своїх царів великих споминали
За працї їх, за славу та добро,
А за гріхи, за темні їх дїла
Спасителя покірно умоляли.
На старість я жию новим житєм;
Минуле переходить перед мною . . .
Чи то давно неслось воно мов вихор,
Що хвилї підійма на морі-океанї?
Тепер воно безмовне та спокійне.
Осіб немного заховала память,
І слів дійшло до мене небогато,
А решта щезла вся без вороття.
Та близько день і лямпа догарає —
Іще один останнїй переказ. *(Пише)*.

Григорій (*будить ся зі сну*).

Все той сам сон! Чи справдї? Третїй раз
Проклятий сон! А перед лямпою
Старий усе сидить і пише, і всю ніч
Йому мабуть сон не стуляв очий.
Як люблю я його спокійний вид,
Коли душею тонучи в минулім
Він лїтопис свій тягне! Часто я
Вгадать бажаю, про що се він пише:
Чи про страшне пановане Татар,
Чи про грізне катоване Івана,
Чи про бурливе новгородське віче?
Чи то про славу вітчини? Даремно!
Нї на чолї високім, нї в очах
Не можна прочитати скритих дум.
Все той сам вид, покірний і величнїй,
Як думний дяк, що в приказах посивів,
Глядить спокійно він на правих і виновних,
На зло й добро він дивить ся байдужньо,
Не знаючи нї жалю нї гнїву.

Пімен.

Збудив ся, брате?

Григорій.

Поблагослови
Мене, мій чесний отче!

Пімен.

Хай Господь
Благословить тебе і нинї й присно
І до віку!

Григорій.

Ти все писав, а я
І сном не покріпив ся. Мій спокій
Трівожили бісовські сновидіня,
І ворог спокушав мене. В снї бачив я:
Крутії сходи десь ведуть на вежу;
З вершка її побачив я Москву,
Мов муравлисько, а в низу народ
Кипів на площі та показував
На мене з реготом. І стидно й страшно
Менї робило ся, і впав я стрімголов,
І тут проснув ся. І три рази снив ся
Менї той самий сон. Чи не дивниця?

Пімен.

Се молода у тебе грає кров.
Смиряй себе молитвою і постом,
І сни твої воздушних привидів
Сповнять ся. Й доси ще, коли
Я мимовільною дрімотою послабну
І довгої молитви не відправлю,
Під ніч, мій сон старечий і не тихий
Буває й не безгрішний. То менї
Ввижають ся шумні пири, то табор
Воєнний, то напасти боєві,
Безумнії потїхи юних лїт.

Григорій.

Як весело провів ти молодість!
Ти воював під брамами Казанї,
Під Шуйським напад відбивав Литви,
Ти бачив двір і роскоші Івана.
Щасливий! А я від дитячих лїт

По келїях блукаю, бідний монах.
Чому й менї не тїшити ся в битвах,
Не пирувать за царськими столами?
Зумів би я, як ти, у старости
Від суєти житейської відстати,
Зложити заповіт монашества
І в тихій пристани замкнути ся.

Пімен.

Не жалуй, брате, що той грішний світ
Покинув вчасно та й покус не много
Тобі послав Господь. Повір менї,
З далека нас чарують слава, роскіш
Або жінок лукавеє коханє.
Я довго жив і многим любував ся,
Та від тодї лише блаженство знаю,
Як Бог привів мене у манастир.
Подумай, сину, про царів великих!
Хто висше всїх? Один Бог. І хто сміє
Стать проти них? Нїхто. І що-ж? Нераз
Їм затяжила золота корона,
Вони її міняли на клобук.
І цар Іван шукав нераз спокою
В подобенстві монашеських трудів;
Його дворець любимцїв гордих повен,
Робивсь подібним до манастиря.
Опричники у чорних ризах вовняних
Послушними являли ся черцями,
А цар грізний ігумном богомільним.
Я бачив тут ось у тій самій кельї
(В нїй жив тодї Кирил многострадальний,
Муж праведний; тодї те-ж і мене
Бог сподобив порозуміть нікчемність
Всїх світових суєт) — тут бачив я царя.

Утомлений від дум грізних і кар
В задумі тихо він сидів між нами.
Ми перед ним стояли всї недвижно,
А з нами тихо він розмову вів.
Ігумну та всїй братії він мовив:
„Отцї мої, прийде бажаний день,
Явлю ся тут голодний ласки Бога —
Ти Никодиме, Сергію й Кириле,
Ви всї духовну заповідь мою
Прийміть! Прийду до вас як переступник
Покаяний і схиму чесную
Прийму ось тут і припаду до твоїх
Ніг чесних, отче!“ Так нам говорив
Державний цар, і солодко лили ся
Із уст його слова, і плакав він.
А ми в слезах молили ся, аби
Зіслав йому Господь любов і мир
Його душі терплячій та бурливій.
А син його Теодор? На престолї
Все він зітхав за мирним тим житєм
Мовчальника, і царскії покої
Перемінив на молитовну келью;
Там лиш важкі державнії турботи
Його святую душу не мутили.
Бог полюбив покірного царя,
І Русь при нїм у славі безтурботній
Втїшала ся, а в хвилю його смерти
Зробило ся нечуванеє чудо.
До його постелї, одному лиш царю
Видний явив ся муж у незвичайнім світлї,
І з ним розмову розпочав Теодор
І називав його великим патріярхом.
Усїх довкола страх обняв, бо всї
Порозуміли привид той небесний.

Бо той святий владика в царському
Покою в хвилї тій не був присутний.
А як умер він, то палата вся
Сповнила ся пахощами святими,
Лице-ж його як сонце заяснїло.
Вже не видати нам царя такого!
Страшне, страшне, невиданеє горе!
Прогнївали ми Бога, согрішили,
Бо царевбійцю ми володарем
Собі назвали.

Григорій.

Вже давно, мій отче,
Хотїв я розпитать тебе про смерть
Димитрія царевича. В ту пору,
Говорять, був ти в Угличі.

Пімен.

О, тямлю!
Привів мене Бог бачить зле те дїло,
Кровавий гріх. Тодї в далекий Углич
На час мене там вислано на послух.
Прибув я нічю. В ранцї в час обіднїй
Враз чую дзвін. Ударили в набат...
Крик, шум... Біжать у двір цариці. Я
Спішу туди-ж, а там уже весь город.
Гляджу — лежить зарізаний царевич.
Цариця мати тут при нїм безтямна,
І нянька, що волосє рве в розпуцї,
А тут народ мов ошалїлий тягне
Безбожну зрадницю, що мамкою була.
Між ними враз страшний, блїдий від злости
Являєть ся Іюда Битяговський.
„Ось-ось злочинець!“ — чути крик загальний.
І він в тій хвили щез. І тут народ

Весь кинув ся на здогін трьох убійців,
Що почали втікать і заховались.
Їх виловили зараз, привели
Всїх перед теплий іще труп дитини,
І чудо — враз дитина затремтїла.
„Покайте ся!“ — їм закричав народ.
В перестраху під сокирами ті
Злочинцї всї признали ся й назвали —
Бориса.

Григорій.

А в яких лїтах царевич
Убитий був?

Пімен.

Йому було сїм лїт.
Минуло десять лїт уже — нї, більше,
Дванацять — він ровесник був би твій
І царствував би. Але Бог не те судив.
Сим оповіданєм страшним я закінчу
Свій лїтопис. Від того часу мало
Я додивляв ся до дїл світових.
Брате Григоре, ти писменний добре,
Тобі передаю свій труд. У хвилї
Свобідні від духовних подвигів
Описуй не мудруючи лукаво
Все те, чого в житю ти будеш свідком:
Війну й спокій, панованє царів,
Угодників святії чудеса,
Пророцтва та знаки на небі. А менї
Час на спокій, заснути час на віки
Та лямпу погасить. Ось задзвонили
До утренї... Благослови слуг своїх,
О Господи! Подай костур, Григоре!
(Відходить).

Григорій.

Борис, Борис! Всї перед ним тремтять,
Нїхто йому не сміє й нагадати
Про замордованє нещасної дитини.
А ось чернець отсей у темній кельї
Донос на нього написав страшний.
І не мине він суду світового,
Як не мине і суду божого.

VI. МАНАСТИРСЬКИЙ ОГОРОД.

(Пропущена сцена).

Григорій і чернець.

Григорій.

Яка нуда! Яке нещасне наше
Те біднеє житє! Приходить день,
Минає день, а видно й чути все лиш
Одно й те саме. Бачиш чорні ряси
І чуєш дзвони. В день зїваєш, ходиш
І бродиш і робить нема чого.
Заснеш, та ніч довжезна і до світа
Не спить ся монахови. А як і засне,
То мучать душу чорні сновидїня.
Рад, як у дзвін ударять, або як
Наставник збудить палицею. Нї,
Не витерплю! Не має сили в мене!
Ось через огорожу — і на втеки!
Великий світ, дорога вільна скрізь
На штири сторони, і споминай, як звали.

Чернець.

Се правда, що гірке у вас житє,
Гулящі ви, завзяті, молоді
Черці!

Григорій.

Хоч би напав нас кримський хан!
Хоч би Литва на нас повстала знов!
То я пішов би з ними побороть ся
Мечем. Що, як би наш царевич з гробу
Воскрес і закричав: „А де ви, діти?
А де ви, слуги вірнії мої?
Вставайте на Бориса, вбійцю мого!
Зловіте ворога та приведіть до мене!“

Чернець.

Ну, годі! Не балакай тих дурниць!
Адже мертвого нам не воскресити.
Царевича, як бачимо, не та
Судьба чекала. Але слухай лиш, —
Як починати що, то починати...

Григорій.

А що таке?

Чернець.

Як би я молодий
Був так як ти, як би на бороді
Мені не пробивав ся сивий волос —
Чи розумієш?

Григорій.

Ні, ані крихітки.

Чернець.

Так слухай-же. Народ наш страх дурний
І легковірний, радо подаєть ся
На всякі чудасії та новини.
Бояри в Ґодунові памятають
Ще рівного собі, а племя давнїх
Князїв варяжських доси миле всїм.
Ти вбитого царевича ровесник.
Коли ти хитрий і твердий душею...
Ну, розумієш?

Григорій.

Розумію.

Чернець.

Що-ж
Сказав би ти?

Григорій.

Сказав би: „Рішено!
Я — Дмитрій! Я — царевич!“

Чернець.

Дай-же руку!
Тобі віщую: Будеш ти царем!

VII. ПАЛАТА ПАТРІЯРХА.

Патріярх. Ігумен Чудового манастиря.

Патріярх.

І він утїк, отче ігумене?

Ігумен.

Утїк, святий владико, ось уже
Тому три днї.

Патріярх.

Шалений, окаянний!
А хто він родом?

Ігумен.

Рід Отрепєвих,
Дітий боярських з Галича. Постриг ся
Він з молоду — не знаю де. Та відтам
Уйшов, блукав по ріжних він манастирях,
Нарешті приблукав і до моєї
Чудівської обителї. Я бачучи,
Що він ще молодий і нерозумний,
Віддав його в батьківськую опіку
Отцеви Пімену, старцеви тихому
Та смирному. І був він дуже
Писменний, залюбки читав
Літописи, вмів навіть списувать
Канони для святих, та видно, що письмо
Йому дало ся не від Бога.

Патріярх.

От уже менї
Ті грамотні! І що він видумав!
Буду царем в Москві! Ось ще чортівська
Посудина! Та я не думаю
Про се повідомлять царя. По що
Трівожити государя? Досить
Із нас, коли про його втеку
Сповістимо дяка Смірнова або
Дяка Єфімія. От іще єресь!
Буду царем в Москві! Спіймать, спіймать
Вороже кодло те та вислати

У Соловецький манастир на вічну
Покуту. Ад-же єресь се, неправда,
Отче ігумене?

Ігумен.

І справді єресь,
Ще й не аби-яка, святий владико.

VIII. ЦАРСЬКА ПАЛАТА.

Два стольники.

Перший.

Де государ?

Другий.

У своїй спочивальні.
Запер ся він з якимсь чарівником.

Перший.

Так, се його любимі розговори —
Кудесники, ворожбити, чарівники.
Ворожить все, як панна молода.
Рад би я знать, про що він промишляє?

Другий.

Ось він іде! Ну, може запитаєш?

Перший.

Який понурий! (*Відходять*).

Цар (*входить*).

Ось найвисшу власть
Я осягнув і шестий уже рік

Паную супокійно, та в душі
Не має в мене щастя. Чи не так
Ми за-молоду закохаєм ся,
Бажаємо любовної утїхи,
А як лиш заспокоїмо сердечний голод
Хвилевим опанованєм, то зараз
Настане прохолода, нудно нам,
І втома! Дармо ті ворожбити
Менї заповідають довгий вік,
Днї безтурботного пановання, —
Нї власть, анї житє мене не веселять.
Менї вчуваєть ся небесний грім і горе.
Не маю щастя! Думав я народ свій
Заспокоїть у славі й задоволеню,
Щедротами любов його здобути, —
Тай геть відкинув те пусте змаганє.
Живий володар для юрби ненависний;
Вона любить уміє лиш мертвих.
Безумні ми, коли народнїй крик
Або стогнанє серце нам трівожить.
Бог насилав на нашу землю голод;
Стогнав народ згибаючи у муках;
Я вітворив їм житниці, розсипав
їм золото, давав їм заробітки,
Вони-ж, шалені, все мене кляли!
Огонь пожежі нищив їх доми, —
Вони менї огнем тим докоряли!
Ось суд юрби! Шукай її любови!
В сїм'ї своїй я надіявсь знайти
Відраду, ущасливити дочку свою
Подружєм, — і мов буря, смерть
Уносить жениха! І тут юрба
Лукаво нарікає, та мене, вітця
Нещасного вчиняє винуватим

За доччине вдівство. Хто будь умре,
Я всїх убійця потаємний. Я
Смерть прискорив царя Теодора,
Я отроїв сестру свою царицю,
Черницю смирную . . . Все я, все я!
Ах, почуваю, що нїщо не може
Нас заспокоїти серед турбот житя —
Нїщо, нїщо... хиба одно сумлїнє
Здорове, чисте — ось була-б побіда
Над злобою й брудною клеветою.
Та як на тім сумлїню хоч о на
Маленька, припадкова пляма — ах!
Тодї біда. Мов морова зараза
Горить душа, отрути серце повне,
Мов молотки стучать в ушах докори,
І млісно робить ся, і голова
Йде ходором, і хлопчики кроваві
Перед очима... Рад би я втекти,
Та нїкуди! І страшно, страшно, страшно!
О жаль ся Боже того, у кого
Нечиста совість!

IX. КОРШМА НА ЛИТОВСЬКИЙ ГРАНИЦЇ.

Мисаіл і Варлаам, волоцюги перебрані за черцїв. Григорій Отрепєв у світськім одязї. Господиня.

Господиня.

І чим же маю погостити вас,
Отчики чесні?

Варлаам.

Що вам Бог післав,
Ґаздинечко! Не маєте вина?

Господиня.

Та як не мати, отчики мої!
Ось зараз винесу. (*Відходить*).

Мисаіл.

Чого засумував, товаришу?
Ось і границя вже литовськая,
Що ти дібрати ся бажав до неї.

Григорій.

Поки в Литві не стану, супокою
Не мати-му.

Варлаам.

І чим-же та Литва
Тобі так люба? Ось ми грішники,
Я й Мисаіл, як із манастиря
Втекли, то й ні про що не думаєм.
Литва чи Русь, дудар нам чи гусляр,
Усе одно, коб лиш було вино.
Та ось воно!

Мисаіл.

А складно сказано,
Панотче Варлааме!

Господиня (*входить*).

Ось вам се,
Отці мої, і пийте на здоровля!

Мисаіл.

Спасибі, матїнко! І Бог тебе
Благослови! (*Пють. Варлаам затягає пісню: „Як у городї бувало у Казанї.“ До Григорія*):

Чому не підтягаєш?

Григорій.

Не хочу.

Мисаіл.

Вольному воля...

Варлаам.

А пяному рай, отче Мисаіле!
Випємо-ж чарочку за шинкарочку. (*Пє*).
Про теє, отче Мисаіле, як я пю,
Тверезих не люблю.
Инше діло пянство, а инше чванство.
Хочеш жить, як ми — милости просимо,
А як ні, то забирай ся й пропадай!
Скоморох попови не товариш.

Григорій.

Пий, та про себе розумій,
Панотче Варлааме! Бачиш, я
Те-ж деколи сказати вмію складно.

Варлаам (*до Григорія*).

А що-ж мені про тебе розуміти?

Мисаіл.

Лиши його в спокою, Варлааме!

Варлаам.

Та чом-же він такий пісний? До нас
Сам у товариші він навязав ся,
Невідомо, хто він такий і звідки,

Та ще й гордує! (*Пє й співає: „Молодий чернець потриг ся“*).

Григорій (до господині).

Отсе дорога? А куди веде?

Господиня.

В Литву, мій любий, у Луєві гори.

Григорій.

А ще далеко до тих гір?

Господиня.

Ні, не далеко.
До вечера туди поспіти можна,
Як би не царськії застави та пристави
Сторожеві.

Григорій.

Застави? А се що?

Господиня.

Хтось із Москви втік, то наказано
Задержувати всїх та оглядати.

Григорій (до себе).

Ось тобі, бабонько, й святого Юря! (*голосно*).
Чого-ж їм треба? Хто там втік з Москви?

Господиня.

А Бог там знає, злодій чи розбійник!
Та через нього тут і добрим людям

Не має проходу. Що з того буде?
Мабуть ніщо. Ні чорта лисого
Не зловлять. Ніби то в Литву
Не має иншої дороги, як лише
Гостинець. Ось хоч би тобі і відси!
Зверни на ліво, в ліс та стежкою
Йди до каплиці на Чеканському
Потоці, а там просто через багна
На Хлопино, а відси в Захарєво,
А там уже й мала дитина може
Довести аж до Луєвих тих гір.
А від пристав'в тілько й користи,
Що притісняють кождого, хто йде,
Та о дирають також бідних нас.

(Чути шум).

Що там іще? Ах, ось вони прокляті!
Дозорці йдуть.

Григорій.

Хозяйко, а нема
У твоїй хаті иншого кута?

Господиня.

Нема, любенький! Я й сама би рада
Сховати ся. Лише слава, що ходять
За дозором, а їм давай вина
І хліба, тай невідомо, за що.
А щоб вони подохли, окаянні!
Щоб їм... (*Входять пристави*).

Пристав.

Здорова, господине!

Господиня.

Й вам
Спасибі, гості дорогі, витайте!

Один пристав (до другого).

Тут, бачу, піятика! Буде чим
І нам потрактувати ся. (*До монахів*).
Ви що за люди?

Варлаам.

Та ми старці божі,
Черці смиренні. Ходимо по селах
Збираючи від християн що ласка
На манастир.

Пристав (до Григорія).

А ти?

Мисаіл.

Він наш товариш.

Григорій.

Міщанин
Із пригорода. Проводжу сих старців
Ось до границі, а відсіля верну
До дому.

Мисаіл.

Отже ти надумав ся инакше?

Григорій (тихо).

Мовчи!

Пристав.

Хозяйко, сип іще вина!
А ми тут зі старцями випємо
Та побалакаєм.

Другий пристав (тихо).

Той парубок,
Здаєть ся, голий, з нього не візьмеш
Нічого. Та за те старці —

Перший.

Мовчи!
Ми зараз тут до них доберемо ся.
Що, батюшки мої, як живете?

Варлаам.

Ой, не гаразд, мій сину, не гаразд!
Сегодня християни поскупіли,
Лиш гроші люблять, грошики ховають.
На боже мало хто дає. Прийшов
Великий гріх на всї земнії роди.
Пустили ся всї на торги й митарства,
Все думають лиш про світське богатство,
Не про спасенє душ. І ходиш, ходиш,
І просиш, просиш, — иноді й за три днї
Не випросиш і три полушки — гріх такий!
Мине так тиждень, другий, — у мошонку
Поглянеш, аж у нїй так мало, що нї з чим
І показать ся в манастир. Що дїять?
З біди та з горя й те мале пропєш.
Біда тай тілько! Не гаразд! Прийшли
Мабуть останнії часи на нас.

Господиня (плаче).

О Господи, помилуй і спаси!

(Підчас Варлаамової промови перший пристав значучо вдивляєть ся в Мисаіла).

Перший пристав.

Альоха, чи при тобі царський наказ?

Другий.

При мнї.

Перший.

Подай сюди!

Мисаіл.

Ти що на мене
Вдивляєш ся, немов хотїв би з'їсти?

Перший пристав.

А ось що! Там з Москви утїк один
Лихий єретик, на імя Грицько
Отрепєв. Ти чував про се?

Мисаіл.

Нї слова.

Пристав.

Не чув? Гаразд. А того втїкача
Цар наказав зловити та повісить.
Ти знаєш се?

Мисаіл.

Не знаю.

Пристав (до Варлаама).

Вмієш ти
Читати?

Варлаам.

Знав колись, та вже забув.

Пристав (до Мисаіла).

А ти?

Мисаіл.

Не умудрив Господь.

Пристав.

Так ось вам
І царський наказ.

Мисаіл.

А менї на що?

Пристав.

Менї здаєть ся, що той утїкач,
Єретик, злодїй і мошенник — ти.

Мисаіл.

Я? Змилуй ся! Що се тобі?

Пристав.

Постій!
Держи там двері! Ось ми з ними зараз
Лад зробимо.

Господиня (до приставів).

Ах ви мучителї,
Ви беззаконники! І старцям божим
Спокою не дасте!

Пристав.

Хто тут письменний?

Григорій (виступає на перед).

Я.

Пристав.

На тобі! А ти в кого навчив ся?

Григорій.

У нашого паламаря.

Пристав (дає йому указ).

Читай-же голосно!

Григорій (читає).

„Чудова монастыря недостойный чернецъ Григорій изъ роду Отрепьевыхъ впалъ въ ересь и дерзнулъ, наученный діаволомъ возмущать святую братію всякими соблазнами і беззаконіями. А по справкамъ сказалось, отбѣжалъ онъ окаянный Гришка къ границѣ Литовской.“

Пристав (до Мисаіла).

Хиба не ти?

Григорій (читає далї).

„И царь повелѣлъ изловить его.“

Пристав.

Й повісить.

Григорій.

Тут не сказано: повісить,

Пристав.

Брехня! Не кожде слово пишеть ся.
Читай: „Зловити і повісити!“

Григорій (читає).

„И повѣсить. А лѣтъ ему, вору Гришкѣ, отъ роду (*дивить ся на Варлаама*) за 50, а росту онъ средняго, лобъ имѣеть плѣшивый, бороду сѣдую, брюхо толстое.“

(*Всї ззирають ся на Варлаама*).

Перший пристав.

Хлопцї! Ось Гришка! Сей! Держіть його! Вяжіть! Ось я не думав, не гадав.

Варлаам (*вириває папір у Григорія*).

Чекайте, безуми! Що я за Гришка!
Як? 50 літ, сива борода,
Товстий живіт? Ні, бра, занадто ти
Ще молодий зо мною жартувати.
Давно я не читав, читаю плохо,
Та тут уже розчовпаю, коли
Доходить діло до висільниці (*читає по складам*): „А лѣтъ е-му отъ ро-ду 20.“
Що, брате, де тут 50? Не бачиш — 20?

Другий пристав.

Так, пригадую,
І нам так сказано було, що 20.

Перший пристав (*до Григорія*)

Та ти, браток, мабуть забавник.
(Підчас читаня Григорій стоїть понуривши голову та держачи руку за пазухою).

Варлаам (*читає далї*).

„А ростомъ онъ малъ, грудь широкая, одна рука короче другой, глаза голубые, волосы рыжіе, на щекѣ бородавка, на лбу другая.“ *(До Григорія).*

Се, братчику, мабуть чи не ти сам!

(Григорій раптом виймає кинжал; усї перед ним розступають ся, він вискакує крізь вікно).

Пристави.

Держи! держи!

(Всї розбігають ся безладно).

X. МОСКВА. ДІМ ШУЙСЬКОГО.

Шуйський. Богато гостий. Обід.

Шуйський.

Іще вина! (*Встає, за ним усї*).
Ну, гостї дорогі!
Останню чарку! Прочитай молитву,
Малий!

Малий (*читає*).

„Царю небес, усе і скрізь присутний,
Своїх рабів благаня вислухай!
Помолимось за нашого царя,
Тобою вибраного, благочесного,
Всїх християн царя самодержавного.
Храни його в палатах, в полї битви,
І на шляхах і на нічній постелї!
Подай йому на ворогів побіду,
Щоб славний був від моря він до моря,
Щоб вся рідня його цвила здоровлєм,
Аби її безцїнні порости
Всю землю вкрили! А до нас, своїх
Слуг вірних хай як доси буде він
Ласкавий, милостивий і терпливий.
Хай мудрости його бездонної
Все витїкають жерела на нас!
На те сю царську підіймаєм чашу
І молимось тобі небесний, царю!“

Шуйський (*випиває*).

Нехай жиє здоров великий цар!
І прощавайте гостї дорогії!

Спасибі вам, що не погордували
На мій хліб-сіль! Прощайте! В добрий час!

(*Гості відходять, він проводить їх до дверий*).

Пушкін.

Нарештї відійшли! Ну, княже любий,
Вже думав я, що нам не доведеть ся
Й перебалакати.

Шуйський (*до слуг*).

Ну, що ви тут
Роти пороззявляли? Все би вам
Лише панів підслухувать, Збирайте
Все зі стола та виходїть собі!

(*Слуги відходять*).

Ну, що там, Афанасію Михайлович?

Пушкін.

Та чудасії, тай усе. Братанич мій
Гаврило Пушкін з Кракова прислав
Менї гонця.

Шуйський.

З чим?

Пушкін.

Дивну новину
Менї братанич пише. Син Грізного...
Зажди! (*Надслухує при дверех*).
Царевич, той що з наказу
Бориса вбитий був...

Шуйський.

Се вже не нов'сть.

Пушкін.

Зажди! Димитрій ще живий.

Шуйський.

Ось на!
Се справді новість! Ще живий царевич!
Ну, справді чудо! Чи лиш тілько всего?

Пушкін.

Дослухай до кінця! Хто-б там він був,
Чи виратуваний царевич, чи який
Злий дух в його подобі, чи лиш смілий
Обманщик та безстидний самозванець,
Досить, що там Димитрій появив ся.

Шуйський.

Не може бути.

Пушкін.

Пушкін сам його
На очи бачив, як у перве лиш
Приїхав він у королївський двір
І крізь ряди панів литовських просто
Йшов у покій таємний короля.

Шуйський.

Хто-ж він такий? І відки він?

Пушкін.

Не знають.
Се тілько відомо, що був слугою
У Вишневецького, і що в тяжкій хоробі

Відкрив ся він духовному вітцю.
А гордий пан прочувши тую тайну
Пішов до нього і підняв з постелї,
І з ним потім приїхав до Зиґмунда.

Шуйський.

Що-ж близше там про нього повідають?

Пушкін.

Говорять, він розумний; ввічливий
Та зручний, до вподоби всїм. Попів
Латинських він з'єднав собі й московських
Утїкачів очарував собою.
У короля він в ласках, і говорять,
Що обіцяв король йому підмогу.

Шуйський.

Все, брате, се така закрутанина,
Що голову закрутить мимоволї.
Нїщо й казать, що самозванець се,
Та признаюсь, велика небезпека.
Се важна вість, і як лиш до народа
Дійде вона, буде великий розрух.

Пушкін.

Така зірветь ся буря, що ледви
Борис вдержить корону на своїй
Розумній голові. Та так йому
І слїд! Він править нами, як Іван
Грізний — під ніч не згадувать його!
Яка користь, що явних кар нема,
Що під шафотами кровавими
Ми не співаємо всенародно

Канон Ісусови сладчайшому?
Що нас на площах не палять, а цар
Своєю палицею вугілля
Не підгрібає? Та чи певні ми
Свого житя нещасного? Всяк день
Нам грозить царський гнів, тюрма, Сибір,
Клобук або кайдани, а в глуші
Манастиря голодна смерть чи петля.
Де роди поміж нами найзначнійші?
Де князї Сицькі, де всї Шестунови,
Романови, надія вітчини?
Всї заслані, замучені в темницях.
Пожди, й тебе жде мабуть те саме.
І сам скажи: ми дома мов Литвою
Обсаджені невірними рабами,
Все язики готові нас продать,
Правительством підкуплені злодії.
Залежимо від першого холопа,
Якого тілько схочем покарать.
Ось свято Юря знищить він задумав.
Тепер ми не пани в своїх маєтках.
Не смій прогнать неробу! Рад не рад
Годуй його! Не смій привабити
Робітника, — а то в приказ холопський.
Ну, чи чував хто при царю Івані
Такеє лихо? А чи лекше з того
Народови? Попробуй самозванець
Їм обіцять лиш давній Юря день,
Скрізь піде розрух.

Шуйський.

Правду кажеш, Пушкін.
Та знаєш, про се все обом нам
Мовчати треба до часу.

Пушкін.

Се звісно:
Знай сам собі! Ти чоловік розумний,
З тобою все я розмовляти рад,
А як мене щось иноді трівожить,
Не витерплю, щоб не сказать тобі.
До того-ж мід твій та веселе пиво
Сегодня так язик мій розвязали...
Прощай-же, княже!

Шуйський.

Прощавай, мій любий,
І до побаченя!
(*Проводить Пушкіна*).

XI. ЦАРСЬКА ПАЛАТА.

Царевич рисує ґеоґрафічну карту. Царівна Ксенія та її мамка.

Ксенія (*цїлує портрет*).

Мій любий суджений, мій королевич
Прегарний! Не менї дістав ся ти,
Не своїй нареченій, але темна
Могила приняла тебе на чужинї.
Нїколи я потїхи не знайду,
Все буду плакать за тобою.

Мамка.

І,
Царівнонько! Дївчина плаче, мов роса паде.
Підійде сонце й росу висушить.

Ось буде в тебе другий наречений,
І гарний і привітний. Покохаєш
Його, дитино наша ненаглядна,
Забудеш королевича Івана.

Ксенія.

Ні, мамочко, йому я вірна буду
І неживому! (*Входить Борис*).

Цар.

Що там, Ксеню? Що там,
Моя кохана? Ще лиш наречена,
А вже вдова сумна. Все плачеш ти
За мертвим женихом, моя дитино!
Знать не судила мені доля вам
Щасливеє житє уґрунтувати.
Мабуть прогнівав я святого Бога,
Що щастя запевнить тобі не міг.
Невинна ти, чому-ж терпіти мусиш?
А ти, мій сину, чим заняв ся? Що се?

Хведір.

Землї московської чертїж. Ось наше царство
Від краю в край. Ось бачиш, тут Москва,
Тут Новгород, тут Астрахань. Ось море,
Ось Пермськії дрімучії лїси,
А ось Сибір!

Цар.

А осьде що таке
Змиєю веть ся?

Хведір.

А, се Волга.

Цар.

Гарно!
Ось і солодкії плоди науки!
Немов із хмар оглянути ти можеш
Все царство з разу: межі, ріки, гори.
Учи ся, сину, бо наука нам
Скорочує минущого житя
Важкії досліди. Колись, а може
Вже й незабаром всї ті области,
Котрі так хитро ти нарисував
Тут на папері, знай, дістануть ся
До твоїх рук. Учи ся, сину мій,
То лекше та яснїйше будеш ти
Державну працю двигати.

(*Входить Семен Ґодунов*).

Що скажеш,
Семене Микитовичу?

Семен.

Сегодня
До мене скоро світ дворецький від
Князя Василія та Пушкінів
Слуга прийшов з доносами.

Цар.

Ану!

Семен.

Слуга від Пушкіна доніс нам перший,
Що в ранцї вчора з Кракова гонець
В їх дім приїхав; зараз за годину
Його без грамоти відіслано назад.

Цар.

Гонця спіймать!

Семен.

Вже вислано погоню.

Цар.

А Шуйський що?

Семен.

Гостив він вечером
Своїх приятелів, обоє Милославських,
Бутурлїних, Михайла Салтикова,
Та Пушкіна, та ще декілька инших.
І розійшли ся пізно, тілько Пушкін
Сам-на-сам із хозяїном лишив ся,
І довго розмовляли ще оба.

Цар.

Як стій пішлїть за Шуйським!

Семен.

Твоя воля,
Він тут уже.

Цар.

Поклич його сюди!
(*Семен відходить*).
З Литвою зносини! Се що таке?
Ненависні менї ті Пушкіни
До бунту схильні! Шуйському також
Не можна довіряти. Уступчивий він,
Та смілий і лукавий. (*Входить Шуйський*)
Треба, княже,
Менї з тобою побалакати.

Та ти, здаєть ся, сам прийшов за ділом,
То з разу хочу вислухать тебе.

Шуйський.

Так, царю, почуваю я повинність
Тобі сказати важну вість.

Цар.

Рад слухать.

Шуйський (тихо вказуючи на Хведора).

Але ласкавий царю...

Цар.

Мій царевич
Все може знати, що князь Шуйський знає.
Ну, говори!

Шуйський.

З Литви прийшла нам вість...

Цар.

Та може, яку Пушкінови вчора
Над вечером привіз гонець.

Шуйський (тихо).

Все знає! *(Голосно)*
Я думав, царю, що ти тайни сеї
Не знаєш ще.

Цар.

Нема потреби, княже!
Обміркувать бажаю я звістки,
Инакше правди не дійду.

Шуйський.

Я знаю
Лиш те, що в Кракові явив ся самозванець,
І що король та всї пани за ним.

Цар.

Що-ж кажуть? Хто такий той самозванець?

Шуйський.

Не знаю.

Цар.

Але... чим він небезпечний?

Шуйський.

Міркую, царю, що твоя держава
Міцна, що ти прихильністю, любовю
Та щедротою слуг твоїх серця
До себе привязав. Та знаєш сам:
Юрба безмисна, змінна, бунтам рада,
І легковірна, легко подаєть ся
Пустим сподїваням та слухає
Хвилевої намови, а для правди
Байдужна та глуха, за те байок
Охочо слухає. Подобаєть ся їй
Безсоромна відвага. То-ж коли
Невідомий той волоцюга перейде
Литовськую границю, то імя
Димитрія, яке він воскресить,
Юрбу безумців може притягти
До нього.

Цар.

Що? Димитрія? Імя
Дитини тої?... (*До царевича*)
Сину, віддали ся!

Шуйський (*до себе*).

А, він почервонів! Ну, буде буря.

Хведір.

А може цар позволить...

Цар.

Ні, не можна!
Іди, мій сину! (*Царевич відходить*).
Га, Димитрія!

Шуйський (*до себе*).

Нічого він не знав.

Цар.

Послухай, княже!
Запоряди ти зараз все що можна,
Аби Росію від границь Литви
Відгородить заставами, аби
Й жива душа не перейшла границі,
Ні заяць з Польщі не прибіг до нас,
Ні ворон з Кракова не прилетів!
Іди!

Шуйський.

Іду.

Цар.

Чекай! Як думаєш?
Се відомість пуста? Чи ти чував
Коли, аби мерці з гробів вставали
Допитувать царів, царів законних,
Призначених та вибраних народом
І патріярхом коронованих?
Се смішно, правда? Чом-же не смієш ся?

Шуйський.

Менї не смішно, царю.

Цар.

Слухай княже!
Коли дізнав ся я, що хлопець той...
Що хлопця того хтось житя позбавив,
Тебе на слїдство вислав я. Тепер
Тебе хрестом і Богом заклинаю,
Сумлїнно правду вияви менї:
Чи ти пізнав убитого хлопчину?
Чи не було підміни? Відповідж!

Шуйський.

Кленусь тобі...

Цар.

Нї, Шуйський, не клени ся,
Лиш відповідж: се справдї був царевич?

Шуйський.

Був справдї.

Цар.

Ще подумай, княже! Я
Свою любов обіцюю тобі,
Минулої брехнї гнївом не покараю.
Але коли тепер хитриш зо мною,
То заклинаюсь головою сина,
Що не мине тебе прелюта кара,
Така прелюта, що Іван Грізний
Від страху ще й у гробі затрясеть ся.

Шуйський.

Не кара нам страшна, страшна твоя
Немилість, — то чи-ж осмілю ся я
Лукавити перед тобою? І чи міг

Я так на сліпо ошукати ся,
Щоб не пізнав Димитрія? Три дні
Я труп його відвідував у церкві,
Весь Углич там присутний був зо мною,
Довкола нього ще тринацять трупів
Лежало порозриваних народом;
По них уже гнилизна замітно
Показувалась, та дитяче тіло
Царевича було нескверно ясне
І свіже й тихе, мов у сні лежав він.
Глубока рана ще не запекла ся,
А обриси лиця були незмінні.
Ні, царю, сумніву нема: Димитрій
У гробі спить.

Цар.

Досить! Іди тепер!
(*Шуйський відходить*).
Ох важко! Хай хоч дух переведу!
Я почував: вся кров мені в лице
Ударила та тяжко відпливала...
Так ось по що тринацять літ рядом
Мені все снило ся дитя те вбите!
Так ось що! Все тепер я розумію.
Але хто-ж він, той ворог мій грізний?
Хто проти мене? Тінь, імя пусте!
Невже та тінь зірве порфиру з мене?
Чи звук пустий дітий моїх позбавить
Їх спадку? Я безумний! І чого
Лякаюсь я? На привид лиш дмухни,
І вже його нема. По сьому й бути!
Не покажу по собі страху, та
І маловажить нічого не треба.
Ой, тай тяжка-ж ти, шапко Мономаха!

XII. КРАКІВ. ДІМ ВИШНЕВЕЦЬКОГО.

Самозванець і патер Черніковський.

Самозванець.

Ні, отче мій, не буде трудности,
Я знаю дух народа свого; в нім
Побожність ще жива без переміни.
Йому святий царя його примір,
До того-ж все терпимість і байдужність,
І ручу вам, два роки не минуть,
І весь мій люд і вся восточна церков
Признають власть намісника Петра.

Патер.

Допоможи тобі святий Ігнатій,
Коли прийде той час благословенний!
А поки що, царевичу, ховай
В душі своїй те сїмя благодати.
Буває иноді, духовний обовязок
Велить нам крити ся та удавати
Перед ворожим світом. Судять люди
Твої слова й діла, а наміри
Зна тілько Бог.

Самозванець.

Амінь! Хто там? (*Входить слуга*).
Скажи,
Що приймаємо.
(*Відчиняють ся двері, входить юрба Росіян і Поляків*).
Товариші, ми виступимо завтра
Із Кракова. Я, пане Мнїшек, в тебе
Зупиню ся у Самборі на три днї.

Я знаю, що гостинний замок твій
Шляхетською пишнотою яснїє
Й хозяйкою він славний молодою.
Прекрасную Марину надїюсь
Побачить там. А ви, приятелї,
Литва і Русь, братерські знамена
Піднявши проти спільного врага,
Проти зрадливого мойого ката,
Сини Славян, я швидко поведу
В бажаний бій грізні дружини ваші,
Та серед вас нові я бачу лиця.

Гаврило Пушкін.

Вони прийшли до милости твоєї
Просить меча і служби.

Самозванець.

Рад вам, дїти.
До мене, друзї! Але хто, скажи,
Отсей красун?

Пушкін.

Князь Курбський.

Самозванець (до Курбського).

Голосне
Імя! Чи ти свояк казанського
Героя?

Курбський.

Син його.

Самозванець.

А він жиє ще?

Курбський.

Ні, вмер.

Самозванець.

Великий муж до битв і до поради,
Та від коли як местник завзятущий
Кривд своїх він з Литовцями являв ся
Під стародавній Ольгин, слух про нього
Загиб.

Курбський.

Отець мій решту всю житя
Провів на Волині у добрах, що йому
Баторій дарував. Відлюдно, в тишині,
В науках він шукав собі відради.
Та не втішала його мирна праця.
Ліг молодих батьківщину він тямив
І до кінця тужив за нею тяжко.

Самозванець.

Нещасний воєвода! Ярко блиснув
Його житя шумний, бурливий схід.
Я рад, великородний витязю,
Що кров його знов тягне в вітчину.
Вини батьків не треба споминати.
Мир їх гробам! Зближи ся, Курбський! Руку!
От диво, бач! Син Курбського веде
На трон — кого? — Іванового сина.
За мною всї! І люди і судьба.
(*До одного з присутних*).
Ти хто такий?

Поляк.

Собанський, вільний шляхтич.

Самозванець.

Хвала і честь тобі, свободи сину!
Вперед йому три чверти жолду дати!

А ті он хто? На них я пізнаю
Одежі краю рідного. Се наші.

Хрущов (*паде ниць*).

Так, государю, отче наш! Твої ми
Прихильні, переслідувані слуги.
Ми із Москви, в опалї і втекли
До тебе, царю, й голови готові
За тебе положить, хай наші трупи
Тобі за ступнї станутъ на трон царський.

Самозванець.

Держіть ся сильно, мученики чесні!
Лиш поможіть менї дібрать ся до Москви,
А там Борис за все нам заплатить.
Ти хто?

Корела.

Козак, до тебе за Дону присланий
Від вільних військ, хоробрих атаманів,
Від козаків верхових і низових
Побачить ясні очи царськії
І кланять ся тобі їх головами.

Самозванець.

Я Донців знав, не сумнївав ся бачить
В своїх рядах козацькі бунчуки.
Спасибі війську донському! Я знаю,
Що козаки неправедно тепер
Притиснені, переслїдовані.
Та як поможе Бог менї вступити
На трон батьків, то я вже по старому
Помилую наш вірний, вільний Дон.

Поет (*наближаєть ся, кланяєть ся низько й хапає самозванця за полу*).

Великий прінце, ясний королевичу!

Самозванець.

Чого тобі?

Поет (*подає йому папір*).

Пріймітe ласкаво
Сей бідний виплід праці духової!

Самозванець.

Що бачу! Се латинські вірші в тебе!
Стократ святий союз меча та ліри!
Один їх лавр обоє обвиває.
Під північним уроджений я небом,
Та Муз латинських мені звісний голос,
І я люблю парнаські цвітки
Та вірю в пророкованя поетів.
Ні, не даремно в грудях їх огнистих
Клекоче запал. Все благословенне
Буває діло, що вони його
Прославили заздалегідь. Зближи ся,
Приятелю! Прийми сей дар на спомин
Від мене. (*Дає йому перстінь*).
А як справдить ся на мні
Моєї долї заповіт, як я
Корону предків одержу, сподіюсь
Почути знов солодкий голос твій,
Вітхнений гимн.
Musa gloriam coronat, gloriaque Musam.
І так, приятелї, до завтра! Завтра знов
Побачимось.

Всї.

В похід, в похід! Нехай
Жиє многа літа Димитрій! Хай
Здоров бува великий князь московський!

XIII. ЗАМОК ВОЄВОДИ МНІШКА В САМБОРІ.

Марина, Рузя (*вбирає її*), служниці.

Марина (перед зеркалом).

Ну, що-ж, готово? Поспішить не можна?

Рузя.

Позвольте, наперед рішіть отсе
Трудне питанє, чи надінете
Сю нитку перел, чи півмісяць той
Діяментовий?

Марина.

Так, вінець з брилянтів.

Рузя.

І гарно! Тямите, його ви брали,
Коли в гостину в королївський двір
Ви їздили. Говорять, на балю
Яснїли ви як сонце. Ахали
Мущини всї, шептали всї красунї.
Тодї, здаєть ся, перший раз вас бачив
Хоткевич молодий, що потім застрілив ся.
Говорять, що хто лиш на вас поглянув,
То зараз закохав ся.

Марина.

Чи не можна
Скорійше?

Рузя.

Зараз, зараз! Ваш отець
На вас поклав усю надію нинї.
Царевич бачив вас не дармо. Він
Не міг укрити свого захвату.

Ранили ви його, то треба з разу
Рішучим доконать ударом. Справді,
Паннуньцю, в вас він закохав ся. Ось
Вже місяць як покинув Краків він,
Забув війну, забув московський трон,
Сидить у нас в гостині та балює,
До одуру доводить Поляків
І Москалів. Ах Боже мій, чи-ж я
Діжду ся того дня, коли Димитрій
Вас поведе в свою столицю
Як вибрану московськую царицю?
Я надіюсь, що ви не лишите мене.

Марина.

А думаєш, що буду я цариця?

Рузя.

Хто-ж, як не ви? Хто смів би красотою
Рівняти ся з панянкою моєю?
Рід Мнішків ще нікому не вступав,
І розумом ніхто йому не дорівняв.
Щасливий той, на кім ваш зір спочине,
До кого серця вашого любов прилине,
Чи був би він король чи королевич
Французький чи німецький цісаревич,
Не тілько бідний ваш царевич —
Бог зна який, Бог знає відки.

Марина.

Він справді царський син, і се признав весь світ.

Рузя.

А все-ж минулою зимою
Він був у Вишневецького слугою.

Марина.

Се він ховав ся.

Рузя.

Не перечу тому.
Але чи знаєте ви, що говорять
Про нього між народом, буцім він
Дячок, що втік з Москви, там відомий
Як ошуканець.

Марина.

Фу, які дурниці!

Рузя.

Та я не вірю їм, а тілько так говорю,
Що він повинен дякувати Богу,
Що ви на нього зглянулись поміж
Усіми иншими.

Служниця (вбігає).

Поприїздили гості!

Марина.

Ось бачиш, ти й весь день готова
Молоть пусте, а я не вбрана й доси.

Рузя.

Се буде зараз! Адже все готове.
(*Служниці порають ся*).

Марина (до себе).

А я все таки мушу все дізнати ся...

XIV. РЯД ОСВІТЛЕНИХ КІМНАТ. МУЗИКА.

Вишневецький і Мнїшек.

Мнїшек.

Він лиш з Мариною моєю розмовляє,
Марину лиш на думці має...

Виходить, що про шлюб гадає.
Ну, признавай ся, пане Вишневецький,
Чи думав ти, що донечка моя
Царицею зістане?

Вишневецький.

Чудо, чудо!
А ти хиба подумав, пане Мнїшек,
Що мій слуга царем московським стане?

Мнїшек.

А що ти скажеш про мою Марину?
Я тілько натякнув їй: „Ну, гляди!
Не випускай того Дмитра!“ — І ось
Усе в ладу, вже він у неї в сїти.

(Музика грає польонеза. Самозванець виходить із Мариною в першій парі).

Марина (тихо до Димитрія).

Так, вечером о одинацятій
У липовій алеї — знаєте?
А завтра при фонтанї.

(Розходять ся. Друга пара).

Кавалєр.

І що лиш
Знайшов у нїй Димитрій?

Дама.

А то як?
Адже-ж вона красуня!

Кавалєр.

Що? Красуня?
От мармурова нїмфа, без житя
В очах і без усмішки на устах. (*Нова пара*).

Дама.

Він не вродливий, та з виду приємний,
І царськую породу видно в нім.

(*Нова пара*).

Дама.

Коли-ж похід?

Кавалєр.

Коли звелить царевич.
Ми то готові, та знать панна Мнїшек
З Димитрієм держать нас у неволї.

Дама.

Приємна та неволя.

Кавалєр.

Так, як тілько ви —

(*Розходять ся. Кімнати пустїють*).

Мнїшек.

А ми старі тепер вже не танцюєм,
Музики гук не радує вже нас,
Прекрасних рук не тиснем, не цїлуєм.
Ой, не забув я жартів молодечих!
Тепер не те, що тут колись бувало.
І молодїж тепер не так відважна,
І красота не так уже весела.
Признай ся, друже, все вже посумнїло.
Та ми лишімо їх, товаришу!
Венґерського, що мохом весь обріс,
Велїмо відіткать плящину віковую,
Та в кутику потягнемо у двійку
Пахучий сок, струю мов мід густую!

А за той час подумаєм де-про-що.
Ходім-же, брате!

Вишневецький.

І гаразд! Ходімо!

XV. НІЧ. САД. ФОНТАНА.

Самозванець (входить).

Ось і фонтана! Тут вона явить ся.
Здаєть ся, з роду я не боязливий,
Перед собою близько смерть видав, —
І перед смертю тіло не тремтіло.
Мені грозила вічная неволя;
За мною гнали, — я не падав духом,
Відвагою з неволї слобонив ся.
Та що-ж тепер стісняє в мене дух?
І що значить отсе непереможне
Тремтінє? Чи се дрож напружених
Бажань, чи страх? Весь день я дожидав
Таємних сходин із Мариною,
Обдумував усе, що їй сказати,
Як гордий ум її до себе привязати,
Її московською царицею назвати?
Та ось та хвиля, і нічого я
Не тямлю. Все, що в памяти було,
Геть улетіло, лиш одна любов
Трівожить поневолену уяву.
Та що там мелькнуло?... Ось шелест! Тихо!
Ні, се зрадливий місячний лиш промінь,
А прошумів тут вітер весняний.

Марина (входить).

Царевичу!

Самозванець.

Вона! Вся кров у мнї
Спинила ся.

Марина.

Димитрію, се ви?

Самозванець.

Чарівний, любий голос! *(Іде до неї).*
Ти нарештї?
Тебе я бачу сам на сам зі мною
У тїни ночи тихої? О як повільно
Плив день нудний! Як звільна погасала
Зоря вечірня! І як довго я
Чекав у сумороцї тім нічнім!

Марина.

Біжать години, час мій дорогий.
Тобі я назначила тут зустрічу
Не з тим, аби промови слухать нїжні
Коханця. Слів не треба тут. Я вірю,
Що любиш ти. Та слухай, зважилась
Я сполучити з долею твоєю
Бурливою й зовсїм непевною
Й свою судьбу. Тому то в праві я
Жадать, Димитрію, від тебе ось чого:
Жадаю, щоб душі своєї тайни
Відкрив менї отверто ти й надії
І наміри й побоюваня навіть,
Аби рука в руцї з тобою я
Могла пустити ся в житє — не наслїпо,
Немов дитя, не як невільниця
Пожадань легких мужа, анї як
Наложниця безмовная твоя,
Але як гідная тебе подруга,
Помічниця московського царя.

Самозванець.

О, дай менї забуть хоч на хвилину
Моєї долї клопоти й трівоги!
Забудь сама, що бачиш коло себе
Царевича, Марино! Бач у мнї
Коханця лиш, що вибрала для себе,
Щасливого єдиним поглядом
Твоїм. О вислухай любви благаня!
Дай висловить все те, чим серце повне!

Марина.

Не час на теє, княже. Гаїш час,
А твоїх слуг прихильність остиває.
День віді-дня положенє твоє
Стає небезпечнїйше та труднїйше.
Вже носять ся зовсїм сумнївні слухи,
І новина вже гонить новину,
А Ґодунов готовить ся до бою.

Самозванець.

Що Ґодунов? Хиба-ж у його власти
Твоя любов і щастє все моє?
Нї, нї! Тепер дивлю ся я байдужно
На трон його, на царську власть його.
Твоя любов — без неї що менї
Житє і слава й руськая держава?
В глухім степу, в землянцї бідній ти
Менї заміниш царськую корону.
Твоя любов —

Марина.

Стидайсь! Ти забуваєш —
Високеє. святе призначенє своє.
Твоє становище тобі повинно
Дорожшим бути від всїх радощів,

Від всїх покус житя. Иого нї з чим
Не можеш ти зрівняти. Знай іще:
Не молодцеви, що кипить безумно
Моєю очарований красою,
Я віддаю свою врочисто руку,
А віддаю наступникови лиш
Московського престола, царському
Потомкови, спасеному судьбою.

Самозванець.

Не муч мене, прегарная Марино!
Не говори, що царство, не мене
Ти вибрала. Марино, ти не знаєш,
Як тяжко ти моє зранила серце!
А що, як би — о престрашний сей сумнїв! —
Скажи, як би не царський рід менї
Слїпа судьба в удїлї надала,
Як би не був Івановим я сином,
А лиш тим поневіряним слугою, —
Тодї — чи ти любила би мене?

Марина.

Димитрію, ти й буть не можеш иншим,
І другого менї любить не можна.

Самозванець.

Нї, годї! Я не хочу із мерцем
Дїлити ся любовю, що до нього
Належить. Годї притворяти ся!
Скажу всю правду. Знай же: твій Димитрій
Давно погиб, у гробі й не воскресне.
А хочеш знать, хто я такий? І овшім,
Скажу. Я бідний чорноризець, що
Занудив ся в неволї манастирській.
Під клобуком обдумав я відважний

Свій намір, світови зготовив чудо,
І в решті втік із келії своєї
До Українців в курені їх тихі.
Там я навчив ся шаблею й конем
Владати, там Димитрієм назвав ся —
І Поляків дурив я нетямучих.
Що скажеш, горда ти моя Марино?
Чи задоволена моїм признанєм?
Ну, що, мовчиш?

Марина.

О стид мені! О горе!

Самозванець (*з тиха*).

Куди затяг мене досади порив!
З таким трудом леліянеє щастє
Я може на віки загубив.
Що я зробив, безумний! (*У голос*)
Бачу, бачу,
Що стид тобі некняжої любови.
Так вимов же мені страшне те слово!
В твоїх руках тепер моя судьба.
Ріши! Я жду. (*Падає на коліна*).

Марина.

Встань, бідний самозванче!
Чи думаєш, що впавши на коліна
Змягчиш моє ти славолюбне серце,
Як в дівки легковірної й слабої?
Ти помилив ся, друже! При своїх
Ногах видала я вже рицарів
І ґрафів благородних, але їх
Благаня холодно я відкидала,
І не на те, щоб втікача-черця...

Самозванець (*устає*).

Не погордуй, хоч самозванець я!
Хоробрости богато в мене, може
Достойної московського престола
Та твоєї безцінної руки.

Марина.

Чи радше шибениці, хтів сказати!

Самозванець.

Я винуватий. Гордістю обнятий
Дурив я довго Бога і царів,
Брехав перед усіми, та не ти,
Марино, мусиш бути моїм катом.
Перед тобою я неправди не сказав,
Тебе одну не міг дурити я.
Дла мене ти одна була святая,
Перед якою кривити душею
Я не посмів. Любов сліпа, ревнива,
Одна любов заставила мене
Все виявить.

Марина.

Чим ти хвалиш ся, дурню?
І хто признаня твойого жадав?
А вже як ти, безіменний бродяга,
Міг осліпить чудесно два народи,
То мусів ти бодай-би гідним бути
Успіха свого і свою ошуку
Відважную вбезпечити на віки
Упертим та глубоким мовчанєм.
Чи-ж можу я віддати ся тобі?
Чи можу рід і сором свій забувши
Свою з твоєю сполучити долю,
Коли ти сам з такою простотою,

Так легко свою ганьбу відкриваєш?
З любви до мене він у всім признав ся!
Дивую ся, як перед моїм батьком
Із приязни ти доси не відкрив ся,
З утїхи перед нашим королем,
Або ще перед паном Вишневецьким
Із вірности властивої слузї.

Самозванець.

Кленусь тобі, що з серця мойого
Одна ти вимусить могла признанє.
Клену ся, що нїколи та нїде,
Анї на бенкетї при пяній чаші,
Анї в приятельській розмові щирій,
Нї під ножем, серед найтяжших мук,
Тих тайн тяжких не видасть мій язик.

Марина.

Кленеш ся ти, і так я маю вірить?
О, вірю! Але чи не можна знати,
Чим ти кленеш ся? Може імям Бога
Як препобожний приймич Єзуїтів?
Чи честю, як войовник благородний?
Чи може тим єдиним царським словом,
Що царський син ти? Так, чи нї? Скажи!

Самозванець (*гордо*).

Грозного тїнь мене усиновила,
Димитрієм з за гробу нарекла,
Довкола мене весь народ збудила,
Мене за местника Борису призначила.
Царевич — я! Досить! Менї вже стидно
Перед гордою Полькою хилять ся.
Прощай на віки! Гра кровавої війни,
Моєї долї клопоти широкі

Заглушать, надіюсь, любовну тугу.
О, як-же я зненавиджу тебе,
Коли мине отся соромна пристрасть! —
Тепер іду — загибіль, чи корона
На голову мою в Росії жде.
Чи смерть знайду як вояк в чесній битві,
Чи як злочинець десь на ешафоті,
Не будеш ти дружиною моєю,
Учасницею моєї судьби.
Та може ти пожалуєш іще
Тієї долі, що ось відкидаєш.

Марина.

А як я твій безсоромний обман
Заздалегідь відкрию перед всіми?

Самозванець.

Чи думаєш, що я тебе бою ся?
Що більш повірить світ весь польській панні,
Ніж руському царевичу? Та знай,
Що ні король, ні папа, ні магнати
Не думають про правду моїх слів.
Димитрій я, чи ні, їм се байдуже,
Аби лиш притик до роздорів та війни.
Їм того лиш потрібно, і тебе,
Як бунтівницю змусять замовчати.
Прощай!

Марина.

Чекай, царевичу! Нарешті
Почула я річ не молокососа,
А мужа. Се мене з тобою, княже,
Примирює. Безумний порив твій
Я забуваю, бачу в тобі знов
Димитрія. Та слухай, час вже, час!

Прокинь ся та не гай ся довше тут,
Веди війська чим борше до Москви,
Кремль увільни, на трон московський сядь, —
Тоді за мною шли послів весільних!
Та свідок Бог, — поки твоя нога
Не вступить на східці престола, поки
Із нього ти не зкинув Ґодунова,
Я про любов твою і слухати не хочу.
(*Відходить*).

Самозванець.

Ні, лекше воювати з Ґодуновим,
Або з двірським хитрити Єзуїтом,
Ніж з жінкою. Чорт з нею! Сил не стало.
І плутає і вєть ся, і підлазить,
З рук виползає, і сичить і грозить,
Аж ужалить. Змия, змия! Не дармо
Я перед нею так дрожав. Вона
Мене вже мало-що не погубила.
Та так і бути! Завтра з військом рушу.

XVI. ЛИТОВСЬКА ГРАНИЦЯ.

(Рік 1604, д. 14 жовтня).

Князь Курбський і Самозванець, оба верхом. Військо наближаєть ся до границї.

Курбський (*над'їздить перший*).

Ось, ось вона, російськая границя!
Свята Росіє, вітчино, я твій!
Чужини порох гордо отрясаю
З моїх чобіт, жадібно воздух пю
Новий, для мене рідний. О, тепер

Душа твоя, мій отче, втїшить ся
І в гробі зрадують ся вигнанця
Кістки! Знов блиснув наш дїдівський меч,
Той славний меч, гроза царів казанських,
Той добрий меч, слуга царів московських!
На бенкетї тепер він погуляє
За свойого надїйного царя.

Самозванець (*їде з похиленою головою*).

Щасливий він! Яка душа пречиста
В нїм радістю та славою зогріта!
Войовниче, як завиджу тобі!
Син Курбського, що виріс в чужинї,
Забув всї кривди зроблені вітцю,
Його вину за гробом відкупивши
Ти кров пролить за Йванового сина
Готовиш ся та правого царя
Вернути вітчинї. Ти правий в своїй вірі,
Душа твоя весела мусить бути.

Курбський.

А ти хиба не веселиш ся духом?
Ось наша Русь, царевичу! Вона твоя!
Там ждуть тебе серця твоїх людий,
Твоя Москва, твій Кремль, твоя держава.

Самозванець.

Російська кров, о Курбський, потече.
Ви за царя меч узяли, ви чисті.
А я веду вас на братів, Литву
Веду на Русь і в красную Москву
Шлях заповіданий покажу ворогам.
Та хай мій гріх упаде не на мене,
А на тебе, Борисе, царевбійце!
Вперед!

Курбський.

Вперед! І горе Ґодунову!
(*Ідуть. Полки переходять границю*).

XVII. ЦАРСЬКА ДУМА.

Цар, патріярх і бояри.

Цар.

Чи се можливо? Утікач чернець,
Розстрига — і на нас веде злодійські
Дружини й нам писати важить ся
Погрози! Годі, час нам усмирити
Того безумця. Їдьте ви, Трубецький,
І ти Басманов! Треба помочи
Там моїм вірним воєводам. Чую,
Чернигів у облозї, то-ж ратуйте
І город той і горожан!

Басманов.

Мій царю,
Три місяцї від нинї не минуть,
А вже про самозванця й слух пропаде.
Його в Москву привеземо як звіря
Заморського в зелїзній клїтцї, Богом
Тобі клену ся. (*Відходить із Трубецьким*).

Цар.

Шведський нам король
Через послів союз свій предкладає, —
Та непотрібна нам чужа підмога;
Своїх людий воєнних в нас доволї,
Щоб зрадників відперти та Ляхів.

Відмовив я. (*До дяка*). Щелканов, розіслати
На всї кінцї укази воєводам,
Аби на конї брали ся й людий
Старим звичаєм в службу посилали.
З манастирів потрібно відібрати
Служителїв із причту. В давнїй час,
Коли біда грозила вітчинї,
Самітники самі на битву йшли.
Та нинї ми не хочем їх трівожить, —
Хай молять ся за нас. Такий мій царський
Указ і всїх бояр така ухвала.
Тепер ще важне рішимо питанє.
Ви знаєте, зухвалий самозванець
Скрізь розпустив поганії чутки,
Скрізь розіслав свої листи клеветні,
Що сїють страх і сумнїв між народом.
На площах клекотить трівожний гамір...
Уми киплять... Їх треба остудити.
Бажав би я нїкого не карати, —
Та як зарадити? Рішім тепер.
Ти перший, отче патріярху, нам
Скажи, що думаєш?

Патріярх.

Благословен Всевишнїй,
Що поселив дух милости й терпіня
В душі твоїй, великий царю наш!
Ти грішному загибелї не хочеш,
А тихо ждеш, аж облуд промине.
Він промине і вічне сонце правди
Осьяє всїх. Твій вірний богомолець
Для світських дїл не мудрий судія, —
Та важить ся тобі подать свій голос.
Чортівський син, розстрига окаянний

Себе Димитрієм прославив у народі.
Імям царевича, мов ризон
Украденою він безстидно одягнув ся.
Та треба лиш роздерти ризу ту,
І сам він у всій своїй наготі
Осоромить ся. Спосіб сей сам Бог
Шле нам. Знай, царю, тому вже шість літ,
У той сам рік, коли тебе Господь
Благословив на царськую державу,
В вечірній час до мене раз прийшов
Пастух звичайний, вже в старих літах,
І ось яку сказав предивну тайну:
„В молодости — сказав він — я осліп
І від тоді не знав ні дня ні ночи
До старости. Даремно я лічив ся
І зіллєм і нашіптуванєм всяким,
Даремно я ходив на прощу в ріжні
Святі храми великих чудотворців.
Даремно із колодязів святих
Цілющу воду до сліпих очий
Я прикладав — не посилав Господь
Мені ліку. Нарешті стратив я
Усю надію і привик до пітьми.
Навіть у снах не снили ся мені
Ті річи, що я їх давно видав,
А снились тілько звуки. Отже раз
В глубокім сні дитячий чую голос,
Що мовив: „Встань дідусю, та піди
У город Углич в храм святого Спаса!
Там помоли ся ти над моїм гробом!
Бог ласкав і поверне зір тобі.“
„Хто ж ти такий? — спитав я у дитини.
„Царевич я Димитрій. Цар небесний
Приняв мене в лик ангелів своїх,

І я тепер великий чудотворець.
Іди-ж, старий!“ Проснув ся я і думав:
„Що-ж, може й справді змилуєть ся Бог
І зір мені поверне в пізну старість.
Піду.“ — В далеку рушив я дорогу.
Ось Углича дійшов я і прихожу
У храм святий, прослухав службу божу.
В душі палає щось, і став я плакать
Так радісно, неначе сліпота
З очий моїх слезами витікала.
Коли народ став виходить, до внука
Сказав я: „Йвасю, поведи мене
Над гріб царевича Димитрія!“
Провів мене малий, і скоро лиш
Над гробом я тихенько помолив ся,
Провиділи у мене очи, я
Побачив божий світ і внука й гріб.“
Ось що сказав мені старий той, царю.

(Загальне замішанє. Протягом тої промови Борис кілька разів обтирає лице платком).

Я посилав тоді навмисно в Углич,
І дізнано, що дуже много хорих
Вздоровлених бувало в тих часах
Коло царевича могили. І тому
Ось моя рада: в Кремль святеє тіло
Перенести, поставити в соборі
Архангельськім. Народ побачить ясно
Тоді обман безбожного злочинця,
Чортівська сила щезне наче порох.

(*Мовчанка*).

Князь Шуйський.

Святителю, хто знає замисли
Всевишнього? Не нам його судити.

Нетлїнний сон і силу чудотворства
Він може дать дитинячому тїлу.
Та треба нам народнї поговори
Розслїджувати пильно та безстрасно.
А чи в часах бурливих бунтів можна
Нам думать про таке велике дїло?
Чи всї не скажуть, що зухвало ми
Святеє тїло рушаєм для своїх
Дїл світових? Народ і так уже
Хитаєть ся безумно, й так уже
Богато гамору та поговорів.
Не час бентежити ще людські душі
Такою нежданою новиною.
Сам бачу, треба слух розсїяний
Розстригою сяк-так втихомирити,
Та мають ся на теє способи
Инакші та простїйші. Ось я, царю,
Коли позволиш, виступлю на площі
Перед народ, промовлю до юрби,
Усовіщу безумство та відкрию
Лихий обман отого волоцюги.

Цар.

Хай буде так! Владико патріярше,
Будь ласкав, заходи до мене в двір!
Менї з тобою ще поговорить потрібно.
(*Відходить, а за ним усї бояри*).

Один боярин (*з тиха до другого*)

А бачив ти, як страшно блїд наш цар
І піт густий з лиця його закапав?

Другий.

Признаюсь, я й не смів очий підняти,
Не смів зітхнуть анї поворухнуть ся.

Перший.

А виручив князь Шуйський нас гаразд!

XVIII. РІВНИНА КОЛО НОВГОРОДА СІВЕРСЬКОГО.

(Р. 1604, д. 21 грудня).

Битва.

Вояки (тікають безладно).

Біда, біда! Царевич і Ляхи!
Ось, ось вони! Ось, ось вони!
(*Входять капітан Маржерет і Вальтер Розен*).

Маржерет.

Куди, куди? Allons! Махай назад!

Один із утікачів.

Махай ти сам, коли охота в тебе,
Проклятий басурман!

Маржерет.

Quoi, quoi?

Другий утікач.

Ква, ква! Тобі приємно, жабо ти
Заморськая, на руського царевича
Тут квакати, а ми, знай, православні.

Маржерет.

Qu'est-ce à dire pravoslavni?... Sacrés gueux, maudite canaille! Mordieu, mein Herr

j'enrage! On dirait que ça n'a pas de bras pour frapper, ça n'a que des jambes pour fuir. [1])

Розен.

Es ist Schande.

Маржерет.

Ventre-saint gris! Je ne bouge plus d'un pas; puisque le vin est tiré, il faut le bore. Qu'en dites-vous, mein Herr? [2])

Розен.

Sie haben Recht.

Маржерет.

Diable, il y fait chaud! Ce diable de Samozvanetz, comme ils s'appelle, est un bvavea trois poils.

Розен.

Ja.

Маржерет.

He! voyez donc, voyez donc! L'action s'engage sur les derrières de l'ennemi. Ce doit être le brave Basmanoff, qui aurait fait une sortie. [4])

---

[1]) Що значить: православні?... Погана голота! Прокляті ледащо! *(До Розена).* Їй Богу, мій пане, я ошалїю. Можна сказати, що в них нема рук до битя, а тілько ноги до втїканя.

[2]) Кроть його мать! Я не вступлю ся ані кроком. Коли вино налито, треба його випити. Що скажете, мій пане?

[3]) Чорт бери, тут горячо. той чорт самозванець, як він себе називає, все таки бравий козак.

[4]) Ого, гляньте гляньте! Битва розпочала ся по заду неприятеля. Се певно бравий Бласманов ударив на нього.

Розен.

Ich glaube das. (*Входять Нїмцї*).

Маржерет.

Ha, ha! Voici nos Allemands! Mein Herr, dites-leur donc de se railler et, sacrebleu, chargeons![1])

Розен.

Sehr gut! Halt! (*Нїмцї стають у ряд*). Marsch!

Нїмцї (*йдучи*).

Hilf Gott! (*Битва. Росіяни знов утїкають*).

Ляхи.

Побіда! Гай, побіда!
Слава царю Димитрію!

Димитрій (верхом).

Ударити відбій!
Ми побідили. Годї нам! Щадїть
Російську кров! Відбій, відбій!
(*Трублять і бють у барабани*).

XIX. ПЛОЩА ПЕРЕД СОБОРОМ У МОСКВІ.

Народ.

Один.

Чи скоро вийде цар наш із собора?

---

[1]) Га, га, ось наші Нїмцї! Мій пане, скажіть їм, аби ставали в ряд, і, чорт бери, наперед!

Другий.

Скінчилась служба божа, а тепер
Іде молебен.

Перший.

Що, чи проклинали
Вже того?

Другий.

Я стояв у притворі
І чув, як дякон закричав що сили:
„Гришка Отрепієв, анатема!“

Перший.

Хай проклинають! А царевичу
Немає діла до Отрепєва.

Другий.

Царевичу тепер отсе співають
Вічную память.

Перший.

Ха, ха, ха! Живому
Вічную память! От уже їм буде,
Безбожникам!

Третій.

А гов! Чи чуєш шум?
Се може цар.

Четвертий.

Ні, се наш юродивий.

(Входить юродивий у зелїзній шапцї, обвішаний кайданами, в окруженю дїтвори).

Дїтвора.

Зелїзна шапка! Гей, зелїзна шапка!
Туррр-туррр!...

Бабуся.

Та відступіть від нього, бісенята!
А ти, блаженненький, помолиш ся
За мене грішну?

Юродивий.

Дай копійочку!

Бабуся.

Ось на копійочку та спомяни мене!

Юродивий (*сїдає на землю і співає*).

Місяць їде,
Котик плаче.
Юродивий, уставай,
Богу помоли ся!

(*Дїтвора обступає його знов*).

Один хлопець.

Здоров був, юродивий! А чому
Ти шапки не здіймаєш? (*Стукає його кулаком у зелїзну шапку*).
Ось, як дзвонить!

Юродивий.

А в мене ось копійочка!

Хлопець.

Неправда!
Ну, покажи! (*Вихапує копійку і втїкає*).

Юродивий (*плаче*).

Узяв, узяв мою
Копійочку! Не поцурав ся скривдити
Убогого.

Народ.

Цар, цар іде!

(Цар виходить із собора. Боярин ідучи перед ним роздає вбогим милостню. Бояри).

Юродивий.

Борисе!
Борисику, хлопчища обижають
Убогого!

Цар.

Подайте милостиню
Йому! Чого він плаче?

Юродивий.

Ті хлопчища
Мене ось обижають. Накажи
Всїх їх порізати, як наказав
Зарізати царевича малого!

Бояри.

Геть забирай ся, дурню! Заберіть
Геть сего дурня!

Цар.

Нї, лишіть його
В спокою! Помолись за мене, юродивий!
(Відходить),

Юродивий (слїдом за царем).

Нї, не годить ся нам молити ся
За Ірода царя! А то заплаче
Святая Богородиця в соборі.

XX. СІВСЬК.

Самозванець окружений своїми.

Самозванець.

Де бранець?

Лях.

Тут.

Самозванець.

Покликати до мене!
(Входить бранець Росіянин).
Хто ти?

Бранець.

Рожнов, московський дворянин.

Самозванець.

Давно ти в службі?

Рожнов.

Буде тому місяць.

Самозванець.

І чи не стид тобі, Рожнов, що ти
Підняв на мене меч?

Рожнов.

Не стид. Не наша воля.

Самозванець.

Був в битві ти під Сіверським?

Рожнов.

Прибув
Два тижні я по битві із Москви.

Самозванець.

Де Ґодунов?

Рожнов.

Стрівожений був дуже
Пораженєм у битві й раною
Мстиславського, та Шуйського післав
Над військом воєводою.

Самозванець.

Чому
Відкликав він Басманова в Москву?

Рожнов.

Надгородив його заслуги честю
Та золотом. Тепер у царській думі
Сидить Басманов.

Самозванець.

В війську потрібнійший
Він був. А що в Москві?

Рожнов.

Все тихо, слава Богу.

Самозванець.

Що? Ждуть мене?

Рожнов.

Бог знає. Там про тебе
І згадувать тепер не дуже сміють.
Кому язик відріжуть, а кому —
То й голову. Така там чудасія!
Що день, то кара смерти. Тюрми всї
Битком набиті. Де три чоловіки
Зійдуть ся враз на площі, глянь, уже,

Й шпіон візьметь ся. В кождій вільній хвили
Цар сам допитує донощиків.
Отак і жди біди. То ліпше вже
Мовчать.

Самозванець.

Позавидіти можна тому
Житю Борисових людий. А військо що?

Рожнов.

Н'що. Воно одіте, не голодне,
Всїм задоволене.

Самозванець.

Иого богато?

Рожнов.

Бог знає.

Самозванець.

Буде тисячів хоч трицять?

Рожнов.

Та набереть ся може й пятьдесять.

(*Самозванець задумуєть ся. Всї глядять один на одного*).

Самозванець.

А в вашім таборі що думають про мене?

Рожнов.

А, поговорюють про твою милость,
Що ти — не в гнїв тобі — і злодїяка
І бравий хлопець.

Самозванець (*сміється*).

Справді я такий!
І докажу їм се. Приятелї,
Не будемо на Шуйського чекати.
Поздорозляю вас, а завтра битва. (*Відходить*).

Всї.

Нехай жиє Димитрій!

Лях.

Завтра битва!
Їх тисяч пятьдесять, а нас усього
Ледви пятнацять. Чи він збожеволїв?

Другий.

Пусте, небоже! Лях один пятьсот
Тих Москалїв потрафить визвати.

Рожнов.

Так, визвати, а як дійде до битви,
То й від од одного ти втечеш, хвастуне.

Лях.

Як би ти був при шаблї, безсоромний
Невільнику, то я-б тебе отсим (*показує свою шаблю*).
Смирив.

Рожнов.

Наш брат Русак обходить ся
Й без шаблї. Може хочеш скоштувати
Отсего, ти безмізкий?

(Показує кулак. Лях гордо глядить на нього й мовчки відходить. Усї сміють ся).

XXI. ЛЇС.

Самозванець і Пушкін.

Одалїк лежить кінь здихаючи.

Самозванець.

Мій бідний кінь! Так шпарко він скакав
Сегодня на свою остатню битву,
І ранений так бистро ніс мене.
Мій бідний кінь!

Пушкін (сам до себе).

Ось чого жалує!
Коня! Коли все наше військо майже
До тла побите!

Самозванець (до Пушкіна).

А послухай, може
Від рани тілько кінь сей заморив ся
І відітхне?

Пушкін.

Та де там! Він здихає.

Самозванець (іде до коня).

Мій бідний кінь! Хиба здійму узду
Та відстїбну попругу. Хай свобідний
Здихає він. *(Розсїдлує коня. Входять декілька*
Здоровенькі, панове! *Ляхів).*
Що-ж, Курбського не бачу поміж вами.
Я бачив, як сегодня в гущу бою
Він врізав ся. Тьма шабель молодого
Немов хитке колосє облїпила,
Та меч його над всїми підіймав ся,

А крик грізний всї крики заглушав.
Де-ж мій юнак?

Лях.

Поляг на полї битви.

Самозванць.

Честь витязеви й мир душі його!
Як мало нас уйшло із тої битви!
О зрадники, злодії Запорожці,
Прокляті! Ви, ви погубили нас.
Не видержали й трьох мінут напору.
Та я вже їм!... Десятого повішу.
Розбійники!

Пушкін.

Хто винен, хто не винен,
А все таки розбиті ми на чисто,
Знївечені.

Самозванець.

А перемога близько
Була вже. Я переднїх вів до штурму,
Та Нїмцї нас порядно відразили.
От юнаки! Їй Богу, юнаки!
Люблю за се. Із них собі напевно
Я доберу прибічную дружину.

Пушкін.

А де то нам сегодня ночувати?

Самозванець.

А тут у лїсї. Чим тут не нічлїг?
А скоро світ — в дорогу! До обіда
Дійдем до Рильська ми. Спокійна ніч!
(*Лягає, кладе сїдло під голову й засипляє*).

Пушкін.

Приємно спи, царевичу! Розбитий
До тла, ратуючи ся втекою
Безпечний він, мов та дурна дитина.
Його мабуть хоронить Провидінє,
А ми, приятелї, не тратьмо духа!

XXII. МОСКВА. ЦАРСЬКА ПАЛАТА.

Борис, Басманов.

Цар.

Побитий він, та що за користь нам?
Даремно нас побіда увінчала,
Він знов зібрав розсипані полки
І нам зі стїн Путивля загрожає.
Що роблять за той час герої наші?
Стоять у Кромах, де юрба козацька
Смієть ся з них з під огорож гнилих.
Ось слава! Нї, я ними не довільний.
Пішлю тебе начальником над ними,
Не рід, а ум поставлю воєводою,
Хай гордість їх і злить ся на місництво.
Нарушить мушу ропіт тих вельмож
І знївечить сю згубную встанову.

Басманов.

О царю, сто разів благословенний
Той буде день, коли Розрядні книги
З роздорами та гордощами родовими
Пожре огонь.

Цар.

Сей день вже недалекий.
Нехай лише втихомирю вперед
Народа бунт.

Басманов.

Що на народ глядіти?
Народ усе до бунту тайно склонний.
Так бистрий кінь гризе свої вудила,
На власть вітця так нарікає син
І що-ж? Конем їздець спокійно править,
А синови розказує отець.

Цар.

Та иноді скидає кінь їздця,
І син в вітця не вічно в повній волї.
Лише невсипною суворістю
Ми вдержать можемо народ. Так думав
Смиритель бур Іван, розумний самодержець,
Так думав і його суворий внук.
Нї, милости народ не відчуває.
Роби йому добро — не скаже він спасибі;
Грабуй його й карай — тобі не буде гірше.
(*Входить боярин*).
Що?

Боярин.

Привели чужоплеменних гостий.

Цар.

Іду принять, а ти зажди, Басманов!
Лиши ся тут! Менї з тобою треба
Ще побалакати. (*Відходить*).

Басманов.

Високий дух державний!
Дай Бог йому з Отрепєвим проклятим

Зробити лад! Богато ще добра
Росії зробить він. Се важна думка
В умі його зародилась; не треба
Їй дати прохолонути. Яке для мене
Широке поле буде, коли він
Зломає роги родовим боярам!
Супірників у битвах я не знаю;
При царському престолї стану цершим,
А може навіть... Що за дивний шум?

(Трівога за сценою. Бояри, придводні слуги безладно біжать, стрічають ся та шепчуть).

Перший.

За лїкарем!

Другий.

Чим дуж до патріярха!

Третїй.

Царевича, царевича покличте!

Четвертий.

Духовника!

Басманов.

Що стало ся таке?

Пятий і шестий.

Цар занеміг! Цар, бачить ся, вмирає.

Басманов.

О Боже!

Пятий.

На престолї він сидїв
І враз упав, булькнула кров із уст
Та з вух. *(Царя виносять у кріслї. Вся царська родина і всї бояри).*

Цар.

Ідіть усі! Лишіть одного
Царевича зо мною! *(Всї відходять).*
Умираю.
Обіймемось. Прощай, мій сину! Зараз
Царем ти станеш .. Боже, Боже мій!
Ось зараз стану я перед тобою,
І душу ні-коли менї очистить
Покутою. Та чую, сину мій,
Що ти менї дорожший від душі
Спасенія... Та так і буть! Підданим
Родив ся я й підданим в сумерках
Було-б менї й умерти. Та достиг
Я власти царської. Яким шляхом?
О, не питай! Досить, що ти невинен.
Царем ти, сину, будеш по закону,
А я за все сам Богу відповім.
О любий сину, не дури себе,
Не осліпляй себе ти добровільно!
В бурливий час державу ти приймаєш.
Страшний менї сей дивний самозванець,
Бо іменем узброєний страшним.
Від давна вправний до панованя
Я вдержувати міг всї бунти й смути;
Передомною всї в страсї дрожали
І зрада голосу не сміла піднести.
Та ти, недосвідний, ще молодий володар,
Як будеш правити серед тих бур,
Гасить пожежі та дусити зраду?
Та Бог великий, умудря молодість
І слабости дарує силу. Слухай!
Дорадника найперше вибирай
Надійного, холодного, в вінї
Дозрілім, любого народови.

Серед бояр шанованого задля
Породи або слави! Шуйського...
Для війська треба нині воєводи
Розумного; Басманова пішли,
І твердо витримай боярські наріканя!
Ти змалку в думі засідав зо мною
І знаєш хід державної управи.
Не відміняй-же ходу діл! Привичка —
Душа держав. Сегодня мусів я
Опали відновить та смертні кари;
Ти можеш їх знести. Благословити муть
Тебе, як благословлять твого дядька,
Коли Грізного трон він переняв.
З часом по троха затягай на ново
Державнії вудила, та тепер
Їх попусти, та з рук не випускай.
Будь ласкавий, доступний чужоземцям,
З довірєм їх услуги принимай.
Суворо бережи устав церковний.
Будь мовчазний, бо царський голос марно
В повітрі тратити ся не повинен;
Як дзвін святий він має віщувати лиш
Великий сум або великий празник.
О сину любий, входиш в ті літа,
Коли бентежить кров лице жіноче.
О, зберігай святую чистоту
Невинности та горду соромливість!
Хто в молодих літах чутєм тонути
Привик в розпусті й роскошах змислових,
Той ставши мужем буде кровожадний,
Понурий, передчасно потемніє
У нього ум. В родині своїй будь
Все головою! Матір ушануй,
Пануй сам над собою, бо ти муж

І цар. Люби свою сестру, бо ти
Один лишаєш ся їй охорона.

Теодор (на колїнах).

Нї, нї, жий отче й царствуй довговічно!
Народ і ми погинемо без тебе.

Цар.

Кінчить ся все. Темнїють в мене очи,
І почуваю я могильний холод.

(Входять патріярх і священники, за ними всї бояри. Царицю ведуть попід руки, царівна плаче).

Хто там? А, схима... так! Се святий постриг...
Прийшов мій час! Цар у черцї вступає...
Труна менї за келїю послужить.
Жди троха ще, владико патріярше!
Я цар іще... Послухайте, бояри! (*Вказує на сина*).
Се той, кому я полишаю царство.
Цїлуйте хрест Теодору! Басманов!
Приятелї мої — над гробом вас благаю,
Служіть йому всї вірно та правдиво!
Він ще так молодий і неповинний.
Чи заприсягнете?

Бояри.

Присягнемо.

Цар.

Досить менї.
Простїть-же всї мої гріхи й провини,
І вільні та таємнії зневаги!
Святі отцї, зближіть ся, я готов.

(Починаєть ся обряд пострижения. Жінок виносять зомлїлих).

XXIII. ПЕРЕСЛУХАНЄ.

Басманов вводить Пушкіна.

Басманов.

Війди сюди і говори свобідно!
І так тебе він посила до мене?

Пушкін.

Тобі свою він приязнь предлагає,
В московськім царстві перший стан при собі.

Басманов.

Але-ж і так Теодор вже високо
Мене підніс: над військом я начальник.
Для мене він зломав розрядний ряд
І гнів бояр. Я присягав йому.

Пушкін.

Ти присягав наступникови трону
Законному. А як живе другий
Ще законнійший?

Басманов.

Годі, Пушкін, годі!
Не говори пусте мені! Я знаю,
Хто він такий.

Пушкін.

Росія і Литва
Його давно Димитрієм признали.
А в тім я не настоюю на се.
Можливо, що правдивий він Димитрій,
А може й самозванець. Тілько се
Я знаю, що скорійше чи пізнійше
Йому Москву відступить син Бориса.

Басманов.

Допоки я стою за молодого
Царя, допоти трону він не лишить.
Полків у нас досить ще, слава Богу!
Побідою я заохочу їх.
А ви кого пошлете проти мене?
Чи козака Корелу, або Мнїшка?
Та й чи богато вас? Усього вісїм тисяч!

Пушкін.

Ти помиливсь. Не наберем і стілько.
Я сам скажу, що військо наше — дрантє,
Що козаки оселї лиш грабують,
Що Поляки хвалять ся лиш та пють,
А Росіяни... Та що й говорити?
Перед тобою я лукавити не буду.
Та знаєш, чим так сильні ми, Басманов?
Не військом, нї, не польською підмогою,
А вірою, що скрізь живе в народї.
Ти тямиш, як торжественно стрічали
Дмитра, як супокійно завойовував
Міста й оселї він без вистрілу,
Як кріпости йому давали ся,
А воєвод упертих ч рнь вязала.
Ти бачив сам, чи радо ваше військо
Йшло в бій із ним. Коли-ж? При Борисї!
А що тепер? Нї, пізно сперечать ся,
Басманов, пізно роздувать холодний
Воєнний попіл. З розумом твоїм
Усїм і з волею твєрдою ти не встоїш.
Чи не волиш дать перший приклад ти
Благорозумний, Дмитрія царем
Оголосити й тим йому на віки
Зробить прислугу? Як міркуєш?

Басманов.

Завтра
Дізнаєш ся.

Иушкін.

Рішись!

Басманов.

Прощай!

Пушкін.

Подумай-же, Басманов!
(*Відходить*).

Басманов.

Се правда, правда! Зрада скрізь панує.
І що-ж менї чинить? Чи дожидати,
Аби й мене бунтівники звязали
Та видали Отрепєву? Чи може лїпше
Упередить бурливий вал потопи
Й самому...? Та зломать присягу, заслужить
На вічну нечесть з роду в рід, довірє
Монарха молодого відплатити
Страшною зрадою... Банїта, вигнанець
Обдумує спокійно бунт і зраду, —
Та я, царів любимець... Але смерть...
А власть... Але бідованє народнє. (*Задумуєть ся*)
Сюди! Хто там? (*Свище*).
Коня! Трубіть на збір!

XXIV. ПЛОЩА, ДЕ ТРАТЯТЬ ЗЛОЧИНЦЇВ.

Пушкін іде окружений народом.

Народ.

Царевич нам боярина післав.

Послухаєм, що скаже нам боярин.
Сюди! Сюди!

Пушкін (*на підвисшеню*).

Московські горожани!
Царевич приказав вам поклонить ся.
(*Кланяєть ся*).
Ви знаєте, небесне Провидінє
Спасло царевича від рук убійців.
Ішов він свого вбійника скарати,
Та божий суд вже поразив Бориса.
Димитрію Росія піддала ся!
Басманов сам покаявши ся щиро
Свої полки привів йому до ніг.
Димитрій наближаєть ся до вас
З любовю й миром. Чи щоб догодити
Родині Ґодунових, руки ви
Підіймете на правого царя,
На внука Мономаха?

Народ.

Певно ні.

Пушкін.

Московські горожани! Знає світ,
Як много ви терпіли під панованєм
Жорстокого убійці. Скілько кар,
Вязниць, катовань та податків ви
Перенесли, терпіли труд і голод.
Димитрій думає любити вас,
Бояр, дворян, чиновників, вояків,
Купців і гостий і весь чесний люд.
Чи-ж будете ви вперті та безумні
І царську милість відкидать від себе?
Та він іде на царський трон своїх

Вітців у супроводі військ грізних.
Не гнївайте-ж царя, побійтесь Бога!
Цїлуйте хрест законному владиці!
Піддайте ся і вишлїть як найшвидше
Митрополїта до Димитрія,
Бояр, дяків і вибраних людий,
Аби поклін дали вітцю й цареви.
(*Сходить із підвисшеня. Шум у народї*).

Народ.

Що й говорить? Боярин правду мовив.
Нехай жиє Димитрій, наш отець!

Селянин (*на підвисшеню*).

Гей, люди, люди! В Кремль! В палати царські!
Біжіть, вяжіть Борисових щенят!

Народ (*кидаєть ся юрбою*).

Вязать! Топить! Нехай жиє Димитрій!
Хай гине рід Бориса Ґодунова!

XXV. КРЕМЛЬ. ДІМ БОРИСА. СТОРОЖА НА ҐАНКУ.

Теодор під вікном.

Убогий.

Подайте милостиню Христа ради!

Сторож.

А підеш геть? Тут заборонено
З увязненими розмовлять.

Теодор.

Іди,
Дідусю! Я біднійший, бач, від тебе.
Ти на свободі.
(*Ксенія під серпанком приступає також до вікна*).

Один (*із народу*).

Он брат і сестра!
Нещасні діти, мов пташата в клітці!

Другий.

Знайшов кого пожалувать! Еге,
Прокляте племя!

Перший.

Хоч отець злочинець,
А діти неповинні.

Другий.

Яблоко
Від яблоні, знай, не далеко впаде.

Ксенія.

Ой братчику, здаєть ся, йдуть до нас
Бояри!

Теодор.

Се Ґоліцин і Масальский.
Инших не знаю.

Ксенія.

Братчику мій милий!
Ах, серце завмирає!

(*Ґоліцин, Масальський, Молчанов і Шерефедінов, а за ними три стрільці входять у двір*).

Народ.

Розступіть ся!
Гей, розступіть ся всї! Бояри йдуть.

Один (із народу).

Чого вони пішли?

Другий.

А певно будуть
Заприсягать Хведора Ґодунова.

Третїй.

Тай справдї! Слухай, в домі чути шум!
Трівога... Бють когось!...

Народ.

Ой слухай, вереск!
Се женський голосок. Ходїм у двір!
Еге, заперті двері. Крик затих,
Та чути шум і стукіт. *(Двері відчиняють ся).*
Масальский являєть ся на ґанку.

Масальский.

Православний
Народе! Ґудунова син Теодор
Та ще й дочка його Марія повмирали,
Самі собі отрутою зробивши
Смерть. Ми ось бачимо їх трупи.
(*Народ мовчить у перестраху*).
Чого-ж ви мовчите? Кричіть: „Нехай жиє
Наш цар Дмитро Іванович! Ура!“
(*Народ мовчить*).

Переклад писано в днях 8—27 марта 1914.

Історичне та літературне значінє Пушкінової драми „БОРИС ГОДУНОВ“.

Пушкінова драма „Борис Ґодунов“ була першою в російськім письменстві драмою в новочаснім значіню того слова, драмою, яка незалежно від усяких правил та естетичних формулок кладе собі одинокою метою — подати в драматичній формі образ людського житя в траґічній, історичній чи індівідуальній хвили. Були в російськім письменстві перед тим численні драми, переважно історичні, з клясичної старовини та з історії Росії, таких письменників, як Сумарокова, Озерова й инших, але всї вони мали на собі печать наслїдуваня французьких псевдоклясичних драм; усї вони не вважаючи на більші або менші таланти їх авторів хорували на невлїчиму шабльоновість та конвенціональність композіції й представленя. Перший Пушкін завдяки ґеніяльности своєї вдачі та широкому очитаню в західноевропейських письменствах і тут переступив границї конвенціональности і дав російському письменству драму не подїлену на акти та сцени, зложену тілько з драматичних сцен, тїсно звязаних внутрішнїм єдинством траґічної події. Можна в тій драмі бачити подекуди вплив Шекспіра та Байрона, а що до будови не звязаної пра-

вилами принятими в анґлїйських драматурґів, також вплив драми Ґетого „Götz von Berlichingen“; та все таки Пушкінова драма лишаєть ся в високій мірі орігінальною, типово російською й історичною. Пушкін пишучи її не руководив ся ніякою тенденцією, але старав ся як можна докладнїйше вникнути в духа представленої ним історичної доби, і в тім також запорука великого значіня тої драми та її чисто людського інтересу, який вона ніколи не перестане збуджувати у всїх читачів та глядачів.

Основу своєї драми взяв Пушкін без сумніву з найважнїйшого історичного твору його часу, „Исторіи государства россійскаго“ Н. М. Карамзина, який у томах IX, X і XI своєї книги представив подрібно, на основі дуже совісного визисканя всїх доступних йому жерел події з часів панованя царів Івана Васильєвича Грізного, його сина Хведора Івановича та його наступника Бориса Ґодунова. Подіям представленим у Пушкіновій драмі відповідають у представленю Карамзіна уступи т. X, ст. 127 — 133 (перші днї по смерти царя Хведора Івановича, тимчасове правлїнє його жінки Ірини, сестри Борисової, ваганє Бориса приняти царську корону та остаточна його згода й коронація). До сего уступу, д. 12. лютого 1598 р., відносять ся чотири перші сцени Пушкінової драми. Пята сцена переносить нас від разу в рік 1603, отже перескакує 5 лїт Борисового панованя. Перша згадка про Юрія Отрепєва, поміщена в книзї Карамзіна[1]) в т. XI, ст. 73, від котрої аж до ст. 106

---

[1]) Історія государства россійскаго, сочиненіє Н. М. Карамзина. Изданіе пятое въ трехъ книгахъ заключающихъ

тягнеть ся без перерви оповіданє про його побут у манастирі, втеку з Московщини, пригоди на Вкраїні та в Польщі, похід у Росію й побіду над військами Ґодунова та про смерть сего царя. Варто навести тут початок сего оповіданя, „однаково правдивого, як і неправдоподібного“ по вислову Карамзіна. „Бідний син боярський, Галичанин (се зн. родом із Галича московського) Юрко Отрепєв, у молодих літах стративши вітця на імя Богдана-Якова, стрілецького сотника, якого в Москві зарізав пяний Литвин, служив у домі Романових і кн. Бориса Черкасского, знав читати й писати, виявляв богато ума, але мало обережности, нудив ся своїм низьким станом і зважив ся шукати задоволеня та безтурботного житя без праці в чернечім стані, за прикладом свого діда Замятнї-Отрепєва, що вже давно був черцем у Чудівським манастирі. Пострижений вятським ігуменом Тріфоном і названий Григорієм сей молодий чернець волочив ся з місця на місце, жив якийсь час у Суздалї в манастирі св. Евфімія, в Галичі в манастирі св. Івана Предтечі і в инших, а нарештї в Чудовім манастирі в келії та під властю свого діда. Там пізнав його патріярх Іов, посвятив його на діякона і взяв до себе „для книжного діла“, бо Григорій не тілько вмів гарно переписувати, але також гарно складав канони святим, красше від многих старих книжників того часу. Користуючи ся прихильністю Іова він часто їздив із ним у царський двір, бачив його

въ себѣ двѣнадцать томовъ, съ полными примѣчаніями, украшенное портретомъ автора гравированнымъ на стали въ Лондонѣ, изданіе И. Эйнерлинга. Книга III (томы IX, X, XI и XII). Санктпетербургъ, въ типографіи Эдуарда Праца. 1843.

пишноту та був очарований нею. З зацікавленєм слухав він розумних людий, особливо коли в довірених, таємних розмовах вони згадували імя царевича Димитрія. Де тілько міг, він розвідував обставини його нещасного житя й записував на папері. Дивоглядна думка зародилась і назрівала в його душі, піддана йому, як запевняють, одним лихим черцем, — думка, що самозванець може покористувати ся легковірністю Росіян, яких зворушує память Димитрія, і в імя небесного правосудія покарати царевбійцю. Сїмя впало на плодючу землю. Молодий діякон пильно читав російські лїтописи, і нескромно, хоч жартом говорив иноді чудівським монахам: „Знаєте, я буду царем у Москві“. Одні сміяли ся, инші плювали йому в очи, як безличному брехунови. Ті й подібні розмови дійшли до ростовського митрополїта Йоана, який доніс патріярхови й самому царю, що „недостойний инок Григорій хоче бути сосудом діяволським“. Добродушний патріярх не звернув уваги на донос митрополїта, але цар велїв свому дякови Смірнову Васильєву вислати безумного Григорія в Соловки (віддалюдний манастир на острові Білого моря) або в Білозерські пустинї нїби-то за єресї на вічну покуту. Смірнов сказав про се другому дякови Евфімієву, та сей, свояк Отрепєвих, попросив його не спішити ся з виповненєм царського указу і дав спосіб засудженому діяконови ратувати ся втекою. Юрко-Григорій справдї втїк у лютім 1602 р. разом із чудівськими черцями, священником Варлаамом і крилошанином Михаілом Повадіним. За ними не вислано погонї й не повідомлено царя про їх утеку, що потім мало дуже важні наслїдки“ (op. cit. т. XI, гл. II, ст. 73—4).

Передаю коротко дальший хід подій. Утікачі свобідно дійшли до Новгорода Сіверського, де архімандрит манастиря св. Спаса приняв їх гостинно і дав їм слугу з кіньми, аби відвіз їх до Путивля, але вони відправивши слугу удали ся в напрямі до Київа (ст. 74). Вони пішли через Стародуб у Луєві гори, пройшли темними лїсами та дебрами під проводом черця Дніпрового манастиря Пімена і вийшли нарешті за російську границю коло литовського(?) села Слобідки. В Київі Григорій позискав собі прихильність воєводи кн. Василя Константиновича Острожського, жив якийсь час у Печерськім манастирі, потім у Миколаєвім і в Дерманї, все асістуючи при службі божій як діякон, але ведучи загалом розпусне житє (ст. 75). В однім манастирі він познайомив ся з монахом Леонїдом, намовив його назвати себе Григорієм Отрепєвим, а сам скинувши чернечу одежу пішов у світ і пристав до Запорожців на Низу Дніпра, у яких учив ся поводити ся з конем і оружєм у ватазї Гарасима Євангелика. Пробувши там короткий час він являєть ся в волинськім місточку Гійщу в тамошній школї, де вчить ся польської та латинської мови. Відси він перейшов на службу до кн. Адама Вишневецького в Братинї. Проживши тут скромно та спокійно якийсь час і здобувши собі довірє вельможного пана він удав хорого, зажадав священника і сказав йому на сповіди: „Умираю. Віддай моє тїло земли з почестю, з якою хоронять царських синів. Не виявлю своєї тайни до гробу, але коли замкну очи на віки, то в мене під ліжком знайдеш записку, з якої пізнаєш усе. Не оповідай про се нікому, бо Бог, видно, судив менї вмерти в недолї“. Духовний був Єзуїт і по-

спішив сповістити про все князя, а князь поспішив до хорого, знайшов і прочитав його записку, з якої довідав ся, що його слуга — російський царевич Димитрій, уратований від убійства вірним лікарем, що вбійці прислані о Углича замордували одного попівського сина замісь Димитрія, якого сховали добрі вельможі та жінка дяка Щелканова, а потім вивели в Литву, сповняючи наказ царя Івана даний їм на сей випадок. Вишневецький здивував ся, зразу сумнївав ся, але хорий розкрив свої груди і показав йому золотий, дорогими камінцями усипаний хрест заявляючи, що се святість дарована йому хресним вітцем кн. Іваном Мстиславським (ст. 75-6).

Вишневецький постарав ся скоро вилічити свого слугу з його недуги, справив йому богату одіж та відступив гарно уряджене помешканє, скрізь розпускаючи слухи про появу Іванового сина в Польщі. До секрету були допущені брат Адама Вишневецького Константин і сандомірський воєвода Юрій Мнїшек. Переконані про оправдані претенсії Григорія, вони повідомили про се короля Зиґмунта. Про се знав також іще перед королем папський нунцій Ранґоні, який зі свого боку почав впливати на короля, аби допоміг Димитрієви заняти московський трон, маючи від нього письменну обіцянку, що пристане до римської церкви й одержавши пановане в Москві постараєть ся прихилити до тої церкви всю Росію. В кінці 1603 або в початку 1604 р. самозванець явив ся в Кракові, був принятий нунцієм і королем, який розглянувши його свідоцтва та знаки (у нього була бородавка на лиці, одна рука коротша від другої, так само як мало бути у царевича Димитрія), обіцяв йому 40.000 золотих річної запомоги, а надто позволив

йому для своїх намірів свобідно користувати ся підмогою польських маґнатів. Самозванець тоді-ж у Кракові тайно приняв римсько-католицький обряд, але сего не розголошували, аби пердчасно не дразнити православну Росію. Король готов був і сам дати йому воєнну підмогу, але старші тямучі політики такі, як гетьман Замойський, Жолкєвський та князь Острожський відрадили йому се, а князь Збаражський доказував, що самозванець справжній ошуканець, а не син московського царя. Король обмежив ся тим, що поручив панам Мнїшкови й Вишневецькому приготовити воєнні сили для походу в Росію, призначив на ту ціль доходи сандомірського воєводства, й обдарувавши самозванця золотим ланцюхом відпустив його від себе з почестю.

Осередком, де збирала ся воєнна сила для походу в Росію, був Самбір, що належав до маєтностий Мнїшка. У нього була молода, гарна дочка Марина. Мнимий царевич побачивши її та зрозумівши свій інтерес освідчив ся о її руку, а воєвода отець рад згодив ся на їх подружє; заручини відбули ся для 25. мая 1604 р.

В тодїшній Польщі не трудно було зібрати воєнну силу невеликого розміру з свобідних людий, шляхти та свобідних селян і міщан, охочих до воєнних пригод та рабунків. До самозванця пристали також деякі московські еміґранти, що змушені до втеки з Московщини жили досить свобідно в Польщі. Самозванець звернув ся надто з листом до Донських козаків, взиваючи їх, аби помогли йому скинути з царського престола „невільника та злочинцю“. За ним аґітував на Вкраїні остерський

староста Михайло Ратомський, який притягнув до нього також часть Запорожців.

Цар Борис Ґодунов уже в січні 1604 р. довідав ся з ріжних сторін про небезпеку, яка грозила йому від Польщі. Найважнійша з тих відомостий була та, що в початку того року Донські козаки над Волгою розбили окольничого Семена Ґодунова і зловивши деяких його стрільців пустили їх до Москви переказуючи цареви: „Заявіть Борисови, що ми незабаром будемо в нього з царевичем Димитрієм“ (ст. 83). Цар стрівожений тими звістками поперед усього вдав ся до монахині-цариці, матери Димитрія, домагаючи ся від неї потвердженя, що її син справді був убитий. Її свідоцтво не могло заспокоїти його. Він велів покарати смертю дяка Смірнова, який заздалегідь не увязнив Отрепєва, велів подвоїти сторожі на польській границі та перехапувати всякі звістки про самозванця, велів опублікувати всю історію житя та втеки того самозванця, нарешті вислав від імени своїх бояр Григорієвого діда Смірнова-Отрепєва до короля Зиґмунта та його панів, аби в їх присутности посвідчив походженє мнимого Димитрія. В тій самій цїли він вислав до Донських козаків дворянина Хрущова. Розумієть ся, що всї ті заходи були даремні та не могли усунути дійсної небезпеки, якою грозила особа самозванця. Сей уже дня 15. серпня стояв зі своїм військом у Сокільниках над Дніпром, і коли до нього привели Хрущова в кайданах, присланого від Донських козаків, сей побачивши самозванця залив ся слезами, впав на коліна й крикнув: „Бачу царя Івана в твоїм лиці! Я твій слуга на віки!“ Його зараз увільнили з оков і він зробив ся завзятим прихильником но-

вого царя та подав йому богато правдивих та неправдивих звісток про настрій людности та воєнні приготованя в Росії.

Про те сила, з якою самозванець вибирав ся воювати Росію, була дуже мала. Вона складала ся ледво з 1500 правильно уоружених вояків і з досить значного числа слабо узброєних охотників. Недалеко Київа до них пристали 2000 Донських козаків, декілька ватаг київських та сіверських, узброєних Ратомським, і ся сила дня 16. жовтня вступила в Росію.

Вступаючи до Росії самозванець видав маніфест до російського народа, в якім заявляв, що незримою рукою Всевишнього він уйшов від ножа Борисового і довго ховавши ся в невідомости тою самою рукою виведений на світове позорище спішить тепер під знаками сильного та хороброго війська до Москви обняти спадщину своїх предків, корону та скипетр Володимира, та звертав ся до всїх урядників і горожан з упімненєм, аби покинули грабіжника Бориса і вернули до служби законного володаря (ст. 87). Рівночасно з сим сандомірський воєвода іменем короля та знатних польських панів опублїкував відозву, що вони переконані очевидними та безсумнївними знаками про правдивість царевича Димитрія дали йому свою поміч і готові дати ще сильнїйшу для відзисканя батьківського престола. Ті письма викликали велике вражінє не тілько на Вкраїнї, але також і в Московщинї, куди вони доходили не вважаючи на всї зусилля власти. Самі російські чиновники хитали ся в своїх поглядах, а воєводи знаючи настрій народа бояли ся поступати з ним надто остро. Тому не диво, що зараз по переходї

російської границї до мнимого Димитрія почали переходити мешканцї сїл, місточок та військові залоги. Самозванець поводив ся з тими новими прихильниками дуже ласкаво та людяно, і про се зараз пішла добра слава аж у глуб Росії. Дня 26. жовтня йому піддав ся Чернигів, де йому видано московських воєвод, із яких один Іван Татев зараз зробив ся його горячим прихильником. Тут до його війська пристало 300 узброєних стрільців, а в Чернигівський твердинї знайдено 12 гармат. Відси самозванець пішов до Новгорода Сїверського, над яким держав команду воєвода Петро Хведорович Басманов. Сей воєвода завдячував усе Борисови, який тепер вислав його ратувати Чернигів разом із своїм бояриним князем Николою Романовичем Трубецьким. Оба вони не дійшовши до Чернигова дізнали ся, що там уже самозванець, і замкнули ся в Новгородї. У Басманова було всего 500 стрільців московських, тому він уоружив також волею й неволею значнїйших мешканців Новгорода. Дня 11. падолиста самозванець підійшов до міста і тут перший раз Росіяни привитали його кулями. Басманов не хотїв піддати ся добровільно і відбив напад польського війська. Стан самозванця міг від разу стати ся дуже лихим, як би не несподїваний зворот у Путивлї. Там командували два знатні воєводи, окольничий Михайло Салтиков і князь Василь Рубець-Масальський. Сей остатнїй разом із дяком Сутуновим станув на сторонї мнимого царевича, збунтував міщан, звязав Салтикова і дня 18. падолиста віддав се важне місце самозванцеви. Зараз потім піддали ся йому многі менше важні міста, особливо Оскол, Воронїж, Кроми та Єлець. Уся південна часть Мо-

сковщини закипіла бунтом. Скрізь вязали царських чиновників і відсилали до Димитрія, який зараз увільнював їх і приймав у свою службу. До його війська приставали купи охочих. Вони переловили богату касу, яку везли московські купці в медових бочках для начальників війська в Сіверщині. Самозванець одержавши ту касу післав зараз значну її часть до Польщі князеви Вишневецькому та пану Рожинському, аби набирали нові відділи затяжного війська. Сам він тимчасом облягав Новгород, стріляв із великих гармат та валив мури. Басманов бачучи се та надіючи ся на поміч царського війська почав переговори. Та цар Борис у рішучій хвили не показав себе героєм. Замісь вислати сильне військо на загрожене місце та силою здавити бунт, він уважав за відповідне далї впливати на настрій народа і велїв князеви Василеви Шуйському торжественно на площі траченя в Москві заявити перед народом своє очевидне свідоцтво про замордоване царевича Димитрія. Розумієть ся, що така заява, чим торжественнійша, тим більше мусїла відновляти память про страшний злочин царя та підкопувати прихильність народа до нього. Не помогла також анатема, яку московська єрархія за наказом царя мусїла кинути на самозванця Грицька Отрепєва, бо народ очевидно думав, що нехай собі Грацько Отрепєв буде анатема, але многа лїта царевичу Димитрію! Необережним показав себе цар Борис і тому, що надіючи ся на свою силу відкинув предложенє шведського короля, який на знак своєї прихильности готов був прислати йому своє військо на поміч. Тимчасом у Брянску, найблизшій твердини перед Новгородом, зібрало ся 50.000 царського війська

під проводом воєводи кн. Хведора Івановича Мстиславського. Дня 21. грудня прийшло до битви, в якій царське військо стратило 4000 убитих. Ся страта була так несподївана для прихильників царя, що деякі чужоземці в його службі говорили: „Росіяни не мають анї носів анї рук, тілько ноги“ (ст. 95—6).

Зараз другого дня по битві до самозванця пристало 4000 Запорожців, а військо Борисове відступило до Стародуба Сіверського. Одначе побіда не тішила Поляків, які надіяли ся провести Димитрія до Москви без добутя меча. Найбільша часть польських панів покинула його по першій битві, в тім числї також його будучий тесть воєвода Мнїшек, стративши надію на здобутє московського престола та царської корони для своєї дочки.

Царські воєводи були так змішані своєю стичкою з військом самозванця, що навіть не повідомили царя про свою програну. Дізнавши ся про се від инших Борис дня 1. січня вислав кн. Василя Шуйського на начальника армії, а Басманова покликав до себе до Москви, обдарував його щедро подавши йому власними руками золоту миску насипану 2000 червінців та иншими дарами і задержав його при собі для наради. Сим зробив нову помилку, відкликавши з поля війни найздібнїйшого воєводу. Шуйський висланий на його місце, зовсїм не дорівнював йому здібностями. Він застав царське військо недалеко Стародуба в лїсах і засїках, немов сховане від ворога, в трівозї та безчинности, з хорим начальником. Він вивів військо до Сївська на стрічу самозванцеви і настиг його коло села Добринич. Тут дня 21. січня прий-

шло до битви, в якій самозванець з разу виконав смілий та успішний напад на московську армію, але піхота й гармати поразили його кінноту і задали йому великі страти. Вбито 6000 його війська, взято 13 гармат і 15 стягів та не мало полоняників. Російські воєводи думали, що між убитими був також самозванець і спішно повідомили про се царя. Та самозванець уйшов живий, зібрав до себе решту війська, з якого перші прийшли до нього Запорожці, що мало потерпіли в битві, але самозванець не допустив їх до себе за те, що вони буцім-то з трусости втекли з битви, і вони розсердивши ся пішли геть. Царські воєводи не визискали одначе своєї побіди як слід, а замісь Запорожців до самозванця прибуло до Путивля 4000 Донських козаків. Він видав новий зазив до російського народа, де помішано правду з вигадками і де автор запевняв, що Бог не покинув його, не покинули й вірні слуги признаючи, в нім правдивого царевича Димитрія.

Царські воєводи по довгій стоянці на місці своєї побіди рушили нарешті під Рильск, та тамошні воєводи привитали їх гарматніми вистрілами й заявою: „Служимо цареви Дмитрови“. Тут вони знов простояли два тижні, відступили в зад і донесли цареви, що задумали дожидати весни в безпечних стоянках. Цар знов затрівожений звісткою про те, що самозванець живий, вислав до них окольничого Петра Шереметєва та свого думного дяка з грізним упімненєм та докорами за те, що випустили самозванця й дали війську причину до обуреня. Воєводи перелякані знов дали доказ своєї нездібности та почали облягати непотрібне їм місточко Кроми, в якім за деревляною огорожею

крім немногих місцевих мешканців було тілько 600 хоробрих Донців із їх атаманом Корелою. Царська армія даремно силувала ся серед зими здобути те деревляне гнїздо. Вона почала облягати його надїючи ся виморити обляжених голодом, а тимчасом у війську, що стояло в снїгах без захисту, почала ся сильна пошесть. Безрадність обляжників була така велика, що одного дня 100 возів хлїба і 500 козаків висланих самозванцем із Путивля без перешкоди війшли до обляженого міста (ст. 99—102).

Так тягло ся се дїло до цвітня 1605 р. Дня 13 того місяця цар Борис рано відбув нараду з вельможами в Думі, приймав визначних чужоземців, обідав із ними в Золотій палатї і ледво вставши від стола почув себе недобре, кров бухнула у нього з носа, вух та рота й лила ся рікою. Лїкарі, яких він дуже любив, не могли спинити її. Він тратив память, але встиг благословити сина на російське царство, приняти т. зв. ангельський образ, себ то чернечу рясу з іменем Боголїпа, і по двох годинах спустив дух у тій самій палатї, де тілько що бенкетував із боярами та чужоземцями. (Карамзин, op. cit. ст. 104). Він мав тодї ще лише 53 роки.

Зараз по його смерти московський патріярх Іов, висше духовенство, бояри та міщани присягли на вірність цариці Марії та її дїтям, цареви Теодору та Ксенії. Молодий цар Теодор мав тодї 16 лїт і мав як на ті часи значний засіб знаня, живо розвитий розум, та був вихований у чесноті й невинности. Карамзін називає його „першим щасливим плодом европейського вихованя в Росії“ (ст. 107). Прибічна рада царська зараз відкликала не-

здібних воєвод Мстиславського та обох Шуйських із поля битви, а головним воєводою вибрала Басманова. Молодий цар у присутности своєї матери сказав до нього: „Служи нам, як служив мойому вітцю!“ Його вислали до війська в супроводі новгородського митрополіта Ізідора, аби додати йому більшої поваги. Дня 17. цвітня Басманов прибув до табору й не застав там уже анї Мстиславського анї Шуйських. Військо без супротивленя присягло на вірність новому цареви і з тим митрополіт вернув до Москви. Тут стало ся щось несподіване. Замісь ударити всїми силами на самозванця Басманов простояв бездїльно до 7. мая, і того дня, коли в війську зчинила ся трівога, сївши на коня громовим голосом обявив Димитрія царем московським. Тисячі вояків відгукнули ся на сей крик окликами: „Най жиє наш отець цар Димитрій Іванович!“ Лиш деякі воєводи вірні родинї Ґодунових мовчки втекли з табору до Москви; одного з них, Івана Ґодунова, зловили в дорозї і привели звязаного до табору, а князь Василь Ґолїцин, бажаючи відвернути від себе всяке підозрінє в прихильности до Ґодунових, сам велїв звязати себе. (op. cit., ст. 110—112).

Так скінчила ся війна. Облогу Кром зараз знято, а князь Ґолїцин поспішив до Путивля поздоровити нового царя від імени всего війська. Новий цар зараз розпустив усе військо на місяць для відпочинку, тілько часть здорових вислав до Москви, а сам із найвірнїйшими своїми прихильниками рушив помалу туди-ж. Він зупинив ся якийсь час у Тулї, відки вислав своїх довірених Плєщеєва та Пушкіна до Москви для навертаня народа на його бік і Басманова з добірною дружиною для доко

наня державного перевороту. Молодий цар Теодор Ґодунов сидів у царській палаті зі своєю матірю та сестрою не знаючи ні про що. Збунтований народ поперед усего скинув патріярха Іова, зневажив його в церкві та вивіз із Москви до Старицького манастиря. Потім бунтівники вдерли ся до царської палати дня 3. червня, стягли Теодора з престола і разом із матірю та сестрою відвели їх у їх власний дім, де їх до дня 10. червня держали під сторожею. Того дня князї Ґоліцин і Масальський, чиновники Молчанов і Шерефедінов, узявши з собою трьох силачів-стрільців війшли до дому Ґодунових і там зараз задусили царицю Марію та її сина, а дочку лишили живою. Народови, що обступив дім Ґодунових, оголосили, що цариця й її син самі позбавили себе житя отрутою.

Самозванець усе ще сидів тоді в Тулї та робив стараня привернути до себе народ та достойників цїлої Росії. Аж дня 20. червня він в'їхав до Москви. Між першими його розпорядженями було наставленє нового патріярха, яким зроблено Грека Ігнатія, буцїм то архіепіскопа київського, який коронував його царською короною в Москві дня 21. липня. Шлюб із Мариною Мнїшківною відбув ся аж дня 29. падолиста в Кракові позаочно по латинському обряду в присутности короля, який заступав пана молодого, і по довершенім через краківського архіепіскопа обряді вінчаня власноручно вложив руку панни молодої в руку московського посла. Не бракувало при тій незвичайній нагоді також поетичної ґратуляції. Визначний польсякий поет того часу, кс. Станїслав Ґроховський, уложив просторий вірш загально вживаним тоді сапфійським розміром на вінчанє вельможної во-

єводянки Марини Мнїшківни з російським царем Дмитром, із якого Нємцевич у своїй тритомовій книзї „Dzieje panowania Zygmunta III.“ (Варшава 1819) наводить отсї чотири строфи:

Phebie z wielkiego Jowisza córami,
Jeśliś się kiedy zabawiał śpiewami,
Dziś Samowładcy w Moskwie Dymitrowi,
Śpiewaj Carowi!
Yo tryumphie, niewysłowionemu
Śpiewaymy wszyscy Imieniu Pańskiemu!
Wydarte sobie Dymitr objął w dłonie mocne
Brzegi północne.
Sławny pod słońcem Słowiański narodzie,
Yo tryumphie, raduy się swey zgodzie!
Granice świata sława twa przenika
I nieba tyka.
O pełna wdzięków, szczęśliwa Mniszchówno,
Wyniosłaś dom twóy z obłokami równo,
Błyszczysz, Maryno między Słowiańskiemi
Córy zacnemi.[1])

Отсе все, що треба було сказати про історичну основу Пушкінової драми. Порівнюючи історичне оповіданє Карамзіна з драмою бачимо, що поет не силкував ся невільничо йти за оповіданєм історика, пропускав богато важних та цікавих для історика подробиць, але за те докладнїйше та ширше розвивав сцени цікаві з псіхольоґічного боку. Найкрасшою між ними треба назвати сцену між самозванцем і Мариною Мнїшківною, списану справдї з гідним подиву майстерством. Характеристика староруського лїтописця в сценї Григорія

[1]) Друковано в Кракові у Яна Шелїнґа в р. 1606.

з Піменом також дуже гарна і вважаєть ся клясичною в російськім письменстві, хоча думку про те, що староруські літописи переважно були списувані монахами, не можна вважати зовсім оправданою, особливо що до найстарших українських літописів, надиханих майже наскрізь рицарським, що правда християнським, але зовсім не чернечим духом. На одну подробицю треба ще звернути увагу. В своїм оповіданю Карамзін ідучи за своїми жерелами скрізь називає південно-та західноруські землї литовськими і всю східню часть Польщі Литвою. Се відгукнуло ся і в Пушкіна в сценї переходу втікача Григорія через російську границю, хоча та сцена, як бачимо з історичного оповіданя, відбула ся не на границї Литви, але на сіверській теріторії за Дніпром, отже в краю, де українська людність стикаєть ся з великоруською. Взагалї треба сказати, що самозванець у своїх мандрівках по землях польської держави нїколи не був на Литві.

Драму „Борисъ Ґодуновъ“ почав Пушкін писати при кінцї 1828 р. в часї свого побуту в селї Михайлівськім. Він почав писати її по довгих і основних приготованях. „Вчитуючи ся в Шекспіра, Карамзіна та наших старих лїтописцїв, — писав він у ту пору — я заняв ся думкою оживити в драматичній формі одну з найдраматичнїйших діб нашої історії. Шекспіра я наслїдував у його свобіднім та широкім мальованю характерів, за Карамзіном ішов у яснім розвою подій, а з лїтописів старав ся відгадати мову тодїшьного часу. Жерела богатї, та чи я встиг визискати їх, не знаю“. Сам Пушкін називає Бориса Ґодунова романтичною драмою, чим він різко протиставить її псевдокля-

сичній школї. Мабуть із книжки А. В. Шлеґеля „Vorlesungen über die dramatische Kunst“ він узяв ідею національної драми та неприхильність до псевдоклясичної штуки, а при тім уникане всего вузко романтичного, мрійного або містичного, так як і Карамзін виключав уже все сантіментальне. Пушкін був задоволений своєю роботою, але не спішив друкувати її і продержав її в рукописї цїлих шість лїт. Тілько припадково в р. 1827 він надрукував окремо сцену в келїї між Піменом і Григорієм, яка загально подобала ся. Опублїкована в р. 1831 цїлість не задоволила тодїшньої публїки анї критиків. Одні бачили в нїй „правдиві малюнки звичайної природи“, а шукали блискучих сцен та сильних, високих почувань; були й такі, що вважали сю драму „виродом“, який не надаєть ся нї для сцени нї для читаня.[1]) Зі свого боку вчений російський історик лїтератури, цітований тут, твердить, що той „виродок“ явив ся вітцем усеї національної російської драми, а внутрішня, величня стрійність тих „обломків Карамзіна“ видна тепер кождому ґімназіяльному ученикови. Жаль тілько, що та національна російська драма після Пушкіна доси якось не розвинула ся, і крім справдї прегарних драм Алексія Толстого „Смерть Івана Грозного“ і „Цар Теодор Іванович“ та ряду драм Островського з історії царя Грізного та часу самозванців не видала майже нїчого гідного близшої уваги.

Писано в днях 28. марта до 3. цвітня 1914.

---

[1]) А. Кирпичниковъ, статя про Пушкіна в лексіконї Брокгауза й Ефрона т. XXV, ст. 838—9.

2.

СЦЕНА З „ФАВСТА“.

Фраґмент.

(1825).

СЦЕНА З ФАВСТА.

Беріг моря. Фавст і Мефістофель.

Фавст.

Я нуджусь, бісе.

Мефістофель.

Що робити, Фавсте?
Така вже нам положена границя,
Якої перейти ніхто не може.
Розумні твори нудять ся усі,
Один з лінивства, другий від роботи;
Один не вірить, инший стратив віру;
Один нажити ся не встиг,
Другий нажив ся понад міру,
І кождий з них зіває тай живе,
І всїх труна зіваючи чекає.
Зівай і ти!

Фавст.

Се жарт плиткий!
Придумай, як би чим менї
Забавить ся.

Мефістофель.

Будь задоволений
Міркованями розуму! В своїм
Альбомі запиши: „Fastidium
Est quies“, се значить: нудьга,
Се відпочинок для душі.

Я психольоґ. І ось тобі наука!
Скажи, коли не нудивсь ти в житю?
Подумай, пошукай! Чи не тоді,
Як над Вірґілієм дрімав,
А розум твій розбуджувала різка?
Чи не тоді, як рожами вінчав
Ти ласкавих дівчат весілля,
В шумних забавах присвячав
Їм пориви вечірнього похмілля?
Чи не тоді, як затопив ся ти
В високолетні мрії й міркування,
В безодню темної науки?
Та тямлю, що тоді з нудьги
Мов арлєкіна з полумя та диму
Та врешті викликав мене.
Як біс проворний я звивав ся,
Розвеселить тебе старав ся,
Возив до духів, до відьом, —
І що-ж, усе те пусто-дурно.
Бажав ти слави — і добив ся,
Хтів закохать ся — закохався.
Взяв від житя все те, що дать воно могло, —
І що-ж, щасливеє воно було?

Фавст.

О, перестань і не розранюй ще
Мої перестарілі рани! У знаню
Глубокому нема житя. Прокляв я
Брехливе світелце науки.
А слава що? Промінє припадкове,
Якого хоть і як лови — не зловиш.
Честь світова — безмислиця, мов сон.
Та єсть же дійсне, праведне добро —
Двох душ збратанє.

Мефістофель.

Й перше рандеву?
Чи так? Та чи не ласкав би сказати,
Кого тобі приємно споминати?
Чи може Гретхен?

Фавст.

О чудовий сон!
О чисте полумя любови! Там, о там,
Де дерева шуміли так тужливо,
Де на її прекрасних грудях
Я втомленую голову схиляв,
Я був щасливий.

Мефістофель.

Творче милостивий!
Маячиш ти на яві, Фавсте! Сам себе
Услужними згадками дуриш ти.
Та чи не я тобі своїми заходами
Доставив теє чудо красоти,
І серед північної темноти
З тобою звів її? Тоді плодами
Свойого заходу я забавляв ся
Сам одалік, як ви собі обоє....
Адже все бачив я, все памятаю!
Коли твоя красуня в захваті
Була, неначе пяна, — ти душею
Трівожною в задуму поринив.
А доказали ми з тобою, що задума —
Нудьги насіннє. І чи знаєш ти,
Фільософе премудрий, що ти думав
У хвилю ту, коли не думає ніхто?
Сказать тобі?

Фавст.

Ну, говори! Ну, що?

Мефістофель.

Ти думав: „Ангеле послушний мій,
Як горячо я забажав тебе!
Як хитро в простодушної дівчини
Я мрії серця роздував!
Любві невинній, безкорисній
Невинно віддалась вона.
Чому ж тепер у мене в груди повно
Ненависної туги та нудьги?
На жертву мого забагу пустого
Дивлюсь, напившись роскоші марної,
З непереможною відразою!!“
Так нерозумний дурень з добра-дива
Наваживши ся на лихеє діло
І в лїсї жебрака зарізавши, над трупом
Знущаєть ся зневажними словами.
Так на продажну красоту розпуста,
Скваплиро нею наситивши ся
Глядить не то з обридженєм, не то зі страхом.
Потім із усего того ти вивів
Одно заключенє...

Фавст.

Та пропадай
Від мене, витворе пекольний ти!
Тікай, щоб я не бачив більш тебе!

Мефістофель.

І овшім. Та задай іще менї задачу!
Адже без діла відлучати ся від тебе
Менї ніяково, а дармо тратить час
Я не люблю.

Фавст (показуючи на море).

Що там білієть ся, скажи!

Мефістофель.

Се корабель еспанський тримаштовий,
Пристати до Голяндії готовий.
На нім поганців триста, малпи дві,
Та бочка золота та чоколяди
Богатий груз і модна ще хороба,
Що й вам її недавно дарували.

Фавст.

Все затопи!

Мефістофель.

Я лиш того й чекав. (*Щезає*).

Переклад писано д. 10 цвітня 1914.

Інтеліґентний чоловік, занятий духовою, а особливо науковою працею, не нудить ся ніколи. Нудьга являєть ся у нього хиба як признак банкротства його наукової роботи, її методи та здобутків. Таким ученим являєть ся також Фавст у Ґетевій траґедії, який у вступнім монольоґу виказує мниму недостаточність усіх доступних йому наук і доходить до наміру самовбійства. Таким самим ученим, якого не задоволила його наука, являєть ся також Фавст у маленькій драматичній сценї Пушкіна, написаній очевидно під впливом траґедії Ґе-

того. „Я нуджу ся, бісе!“ — такими словами починаєть ся та сцена. І Мефістофель, із яким розмовляє тут Фавст, із правдиво чортівським знанєм людської душі розкриває перед Фавстом тайники його власного житя, доказуючи йому, що він від наймолодших літ при всїх своїх занятях та забавах почував нудьгу та обридженє. Особливо вражає читача Мефістофелева аналїза Фавстової любови до Ґретхен, у якій Фавст голословно вказує одиноку святу згадку свого житя. У відповіди на те Мефістофель указує йому драстичними словами цїлу безодню погані та зневіря. Фавст не має на се нїякої відповіди крім розпучливого викрику: „Пропадай ти, пекольний виплоде!“ Розумієть ся, Мефістофель не може пропасти від нього і вказує йому для розривки корабель, що пливе по морю, оповідає, що на нїм містить ся, — знов таки з чортівською фантазією, — і Фавст наказує йому зараз затопити той корабель.

Ся драматична сцена написана в р. 1824 рівночасно з „Борисом Ґодуновим“ виявляє незвичайний драматичний талант Пушкіна, який немов у світлї блискавки вміє показати безодню горя та зопсутя в людській душі. Розумієть ся, для оцїнки вартости науки та духової працї ся сцена не дає нїякого рішучого протидоказу, бо автор зовсїм не входить у те, якою саме наукою і з якими вислїдами займав ся Фавст. *Іван Франко.*

Писано дня 15 цвітня 1914 р.

3.

СКУПИЙ РИЦАР.

Траґедія.

(1830).

СКУПИЙ РИЦАР.

СЦЕНА ПЕРША.

(У вежі).

Альбер і Іван.

Альбер.

Що-б там не стало ся, а на турнірі
Я буду. Шолом дай мені, Іване!
(*Іван подає йому шолом*).
Попсований, на скрізь пробитий! Годі
Його надіти. Треба би нового.
Який удар! Проклятий ґраф Дельорж!

Іван.

Тай ви йому порядно відплатили!
Як із стремен ви вишибли його,
Він добу перележав наче труп,
І поледво, чи верне до здоровля.

Альбер.

А все таки нічого він не стратив.
Цілий його венецький той нагрудник,
А груди — ті йому й гроша не варті,
І инших він не буде купувати.
Чому я з нього й шолома не зняв?
А зняв би був, як би не соромив ся
І дам і герцоґа. Проклятий ґраф!
Волів мені він голову пробити.

Потрібна би й одежа. У останнє
Всї рицарі сидїм у атласах
Та в адамашках, тілько я у бляхах
За герцоґським столом. Відмовив ся
Я тим, що на турнїр попав лиш припадково.
А що скажу сегодня? Бідність, бідність!
Як унижає серце нам вона!
Коли Дельорж своїм тяжезним списом
Пробив мій шолом і повз мене скочив,
А я голїголов острогами
Коня свого шпигнувши наче вихор
Помчав ся й ґрафа на дванацять кроків
Шпурнув немов малесенького пажа, —
Коли всї дами повставали з місць,
Коли сама Кльотільда по неволї
Лице закривши скрикнула, і всї
Герольди мій учинок прославляли, —
Тодї нїхто не думав про причину
Хоробрости та сили дивної
Моєї! А я мало не шалїв
За шолом свій ушкоджений. Яка
Була причина мойого геройства?
Лиш скупість. Так, не трудно заразить ся
Тут нею під одною кришею
З моїм вітцем. А що мій бідний Емір?

Іван.

Все ще хромає. Виїхати вам
На нїм не можна.

Альбер.

Нїчого робити,
Куплю гнїдого, — добре, що за нього
Не много просять.

Іван.

Хоч не много просять,
А гроший все-ж таки у вас нема.

Альбер.

Щож-ж каже маніхей той Соломон?

Іван.

Говорить, що не може більш давати
В позику вам гроша без заставу.

Альбер.

Без заставу! Де-ж той у чорта застав?

Іван.

Я те й казав.

Альбер.

Що-ж він?

Іван.

Стиснув плечима.

Альбер.

А ти-б йому сказав, що мій отець
Богатий сам як Жид, і скорше чи
Пізнійше я одержу все по нім.

Іван.

Я говорив.

Альбер.

Що-ж він?

Іван.

Стиснув плечима.

Альбер.

От ще біда!

Іван.

Він сам хотів принйти.

Альбер.

Ну, слава Богу! Я без викупу
Не випущу його. (*Стук у двері*). Хто там?
(*Входить Соломон*).

Соломон.

Слуга покірний.

Альбер.

А, приятелю!
Жидюго клятий, любий Соломоне!
Прошу сюди! То ти, як зачуваю,
В мій довг не віриш?

Соломон.

Пане милостивий,
Кляну ся вам, що рад би, та не можу.
Де взяти гроші? Весь я зруйнував ся,
Все рицарям допомагаючи, —
А жаден не платить. Я вас хотів
Отсе просить, чи не могли-б мені
Хоч часть віддати?

Альбер.

Ах, розбійнику!
Та як би в мене завели ся гроші,
Чи став би панькати ся я з тобою?
Та ну, не будь упертий, Соломоне
Премудрий, викладай тут червінці!
Сотчину висип, поки зараз тут
Тебе не скажу обшукать.

Соломон.

Сотчину!

Як би я мав сто червінців —

Альбер.

Та слухай!
Не стид тобі не виручити свого
Приятеля?

Соломон.

Клену ся вам —

Та годі, годі!
Тобі потрібно заставу? Дрібниця!
Що маю дати в застав? Чи свинячу
Сю шкіру? Як би міг її заставить,
Продав би вже давно. Чи слова
Рицарського тобі, собако, мало?

Соломон.

Поки живі ви, ваше слово, пане,
Значить богато. Наче талїзман
Воно вам відімкне всї скринї всїх
Фляманд ських богачів. Та як його
Передасте менї, Жидкови бідному,
А тим часом умрете — крий вас Боже! —
Тодї в моїх руках воно лиш буде
Як ключ від скриньки киненої в море.

Альбер.

Чи-ж мій отець переживе мене?

Соломон.

Хто зна? Днїв наших ми числить не можем.
Ще рано цвив юнак, під ніч умер,

І ось його чотири старчики
Несуть на плечах згорблених до гробу.
Барон здоров. Дасть Бог, літ десять, двацять
І двацять пять і трицять проживе.

Альбер.

Та брешеш, Жиде! Та за трицять літ
Менї вже пятьдесять мине, тодї
На що менї й ті гроші?

Соломон.

Гроші! Гроші
Все, в кождому віцї здадуть ся нам.
Та молодий у них шукає слуг
Проворних і не жалуючи їх
Шле їх сюди й туди, — але старий
В них бачить вірних другів і пильнує
їх наче ока в голові.

Альбер.

О, мій отець
Не бачить в них нї другів, анї слуг,
Лише панів, і сам він служить їм.
І як же служить! Як альжірський раб,
Як пес на ланцюсї. В нетопленій
Коморі він жиє, лиш воду пє,
Їсть сухарі, всю ніч не спить, усе
Лиш бігає та лаєть ся, а там
У нього в скринях золото спокійно
Лежить собі. Мовчи! Колись таки
Воно менї послужить і лежать
Забуде.

Соломон.

Так, на погребі барона
Проллєть ся більше гроший, анїж сліз.
Дай Боже вам як найскорійше спадок!

Альбер.

Амінь.

Соломон.

А можна би? —

Альбер.

Що?

Соломон.

Тзк, я думав,
Що спосіб є такий...

Альбер.

Який такий?

Соломон.

У мене тут знайомий старичок,
Жидок, аптикар бідний...

Альбер.

І лихвар,
Такий як ти, чи мо' чеснїйший троха?

Соломон.

Нї, рицарю, Товій не тим торгує.
Він робить краплї — справдї, чудеса
Вони справляють.

Альбер.

Що-ж менї до них?

Соломон.

У скляночку води долить... три краплї...
Нї смаку в них, нї барви не завважиш.
І чоловік без болю в животї,
Без різаня й хороби умирає.

Альбер.

Значить, старий отрутою торгує.

Соломон.

Так, і отрутою.

Альбер.

То що-ж, замісь позики
Ти подаси менї склянок отрути двістї,
За склянку червінець? Чи так, чи нї?

Соломон.

Пан зволять сміх собі робити з мене.
Нї, я хотів... Та може ви... Я думав,
Що вже баронови час умирать.

Альбер.

Що! Отроїть вітця! Ти смієш синови...
Іван, держи його! Ти смів менї...
А знаєш ти, жидівськая душе,
Псе, змию, що тебе я зараз же
На брамі тут повішу!

Соломон.

Провинив ся!
Звинїть, я жартував.

Альбер.

Іване, шнура!

Соломон.

Я жартував. Я гроші вам приніс.

Альдер.

Геть, псе! (*Жид відходить*).
Ось до чого мене доводить

Отецька скупість! Ось що смів Жидюга
Мені нараять! Дай вина склянчину!
Я весь дрожу... Іване, але гроші
Мені потрібні. Побіжи за Жидом
Проклятим і візьми у нього червінці!
Та принеси сюди лиш каламар, —
Я квіт напишу. І не приводи
Сюди того Іюду! Або ні, зажди!
Отрутою запахнуть червінці,
Як срібняки колись Іскаріота.
Я зажадав вина.

Іван.

Та в нас вина
Нема ні краплї.

Альбер.

А де-ж те, що в дарі
Мені прислав з Еспанії Рамон?

Іван.

Я вечером заніс останню пляшку
Слабому ковалеви.

Альбер.

А, згадав!
То дай води! Ось прокляте житє!
Ні, так і буть, піду шукати справи
У герцоґа. Нехай присилують вітця
Держать мене як сина, не як миш
Уроджену в дірі.

СЦЕНА ДРУГА.

(Підземелле).

Барон.

Як молодий гультай жде бачення
З лукавою розпусницею десь

Або з дурною, що її підмовив,
Так я весь день на ту хвилину ждав,
Коли зійду сюди у підземеллє,
В безпечну скритку моїх вірних скринь.
Щасливий день! Сегодня можу я
У шесту скриню — скриня ще не повна —
Досипать жменю золота. Не много,
Здаєть ся, та по троха скарб росте.
Читав я десь, що цар одного разу
Велїв своїм воякам наносить
Землї по жменї в купу, і могила
Горда зросла, а цар із висоти
Міг радісно долину оглядать
Покриту білими наметами,
І море, де роїлись кораблї.
Так я по жмінцї скупо зносячи
Звичайну дань свою в те підземеллє,
Здвигнув отсю могилу й з висоти
Її глядїти можу на все те,
Що підляга менї. А що-ж менї
Не підляга? Як дух якийсь я можу
Із сего льоху управляти світом.
Як лиш захочу, здвигнуть ся будівлї,
В мої сади препишні збігнуть ся
Прегарні нїмфи барвною юрбою
І Музи дар свій принесуть менї,
Свободи ґенїй стане в мене в службу,
І чеснота й безсонна праця смирно
Чекати будуть в мене надгороди.
Я свисну — і до мене, хоч несміло,
Але послушно влїзе гріх кровавий,
Лизатиме у мене руку, в очи
Глядїти, в них моєї волї знак
Читаючи. Послушне все менї,

А я нікому, висший над усї
Бажаня. Я спокійний в почутю
Своєї сили, і досить менї
Отсего почутя. (*Глядить на своє золото*).
Здаєть ся, не богато,
А скілько то людських турбот, ошук,
Сліз, благань і проклять вміщає
У собі сей важкий тягар! Ось нинї
Вдова менї се віддала, та перш
З трьома дїтьми пів дня перед вікном
Клячала на колїнах плачучи.
Йшов дощ і перестав і знов пішов.
Комедіянтка та й не ворухнулась.
Я міг би бу прогнать її, та щось
Менї шептало, що за мужа довг
Вона для мене принесла й не схоче
В тюрмі сидїти завтра. А отсей?
Сей червонець приніс менї Тібо!
І де він взяв його, лїниве те ледащо?
Украв мабуть, а може там на шляху
В ночи в діброві... Так, як би всї сльози
І кров і піт пролиті за все те,
Що тут хоронить ся, з земного лона
На мене виступили враз, була-б потопа,
І захлиснув ся-б я в тім підземеллю.
Та час менї — (*хоче відімкнути скриню*)
Тьфу! Кождий раз, коли
Захочу тілько відімкнути скриню,
Мене кидає в жар або в мороз.
Не страх — о, нї! Кого менї боять ся?
При мнї мій меч, і золота боронить
Та чесна сталь; та серце в мене тисне
Якесь недовідоме почутє.
Впевняють лїкарі: бувають люди,

Яким приємно инших мордувать.
Мені вчуваєть ся, що мусять чути
Вони встромляючи свій ніж у жертву.
Приємно й страшно за одним разом.
(Відмикає скриню).
Ось рай мій! (*Всипає гроші*).
Йдіть туди! Доволї вам
Блукать по світу, пристрастям служити
Й людським потребам! Тут заснїть собі
Сном сили й супокою, як боги,
Шо сплять в глубоких небесах. А я
Сегодня хочу бенкет справити
Собі. Засвічу свічку перед кождою
З тих скринь і всї повідмикаю й стану
Сам серед них та знай глядїти-му
На ті блискучі купи золота.
(Запалює свічки й відмикає скринї одну за другою).
Я цар!... Який-же се чарівний блиск!
Менї послушна сильна ся держава,
В нїй щастє, в нїй і честь моя і слава!
Я цар! Та хто у спадку після мене
Прийме над нею власть? Мій син, наступник?
Безумець, марнотратник молодий!
Розпусників товариш та гуляк?
Як тілько вмру, він зараз тут війде
Під ті спокійні та нїмі склепіня
З юрбою прихвостнїв та ласої двірнї.
У мого трупа він вкраде ключі,
Зі сміхом скринї ті повідчиняє, —
І потечуть ті скарби дорогії
В кишенї атласові та діраві.
Він розібє посудини святії,
Єлеєм царським він напоїть грязь,
Змарнує все... А по якому праву?

Хиба менї все те дістолось даром,
Чи жартом, як грачеви, що кістками
Постукує і купи загрібає?
Хто знає, скілько все те коштувало
Гірких відречень, пристрастий унятих
І дум важких, щоденних клопотів,
Безсонних ночий? Може скаже син,
Що в мене серце мохом поросло,
Що я не знав бажань, що в мене совість
Не рушалась ніколи — совість, звір
Кігтястий, лютий, що скребе за серце,
Совість, непрошений, докучний гість,
Віритель невмолимий, відьма злая,
Що вміє місяць мороком покрити,
Мертвих із темної могили викликати!
Нї, витерпи спершу собі богатство,
А там побачимо, чи стане той бідняк
Те марнувать, що кровю нагромадив.
О, як би міг я від очий негідних
Те підземеллє заховать! Як би
З могили міг прийти я й сторожем
Сидїть на скринях сих і від живих
Ті скарби хоронить так, як сегодня!

СЦЕНА ТРЕТЯ.

(Князївська палата).

Альбер і Герцоґ.

Альбер.

Повірте, князю, довго я терпів
Стид бідности гіркої. Як би не
Ся крайність, ви би жалоби моєї
Ніколи не почули.

Герцоґ.

Вірю, вірю,
Мій благородний рицарю! Такий,
Як ви, вітця не винуватить
Без крайности. Таких розпусних мало...
Вспокійте ся! Я вашого вітця
Усовіщу вже сам на сам, без шуму.
Я жду його. Давно ми не видались.
Він друг був діда мого. Памятаю,
Коли я ще малим був, він сажав
Мене на свойого коня не раз
І своїм шоломом тяжким вкривав,
Неначе дзвоном. *(Глядить у вікно).*
А се хто? Чи він?

Альбер.

Так, князю, він.

Герцоґ.

Відійдіть же в сю
Кімнату, а як треба буде, я
Покличу вас. (*Альбер відходить, входить барон*).
Бароне, рад я вас
Побачити бадьорим і здоровим.

Барон.

А я щасливий, князю мій, що в силах
Був на ваш наказ тут явити ся.

Герцоґ.

Давно, бароне, не видались ми.
Чи тямите мене?

Барон.

Чи тямлю, князю?
Я мов тепер вас бачу. Ви були

Живенький хлопчик. Ваш покійний тато
Не раз казав мені: „Пилипе, (він
Все звав мене Пилипом) — що ти скажеш
На мого сина? Га? За двацять літ
Ми будем дурні перед тим малим.“
Сказать би, перед вами.

Герцоґ.

Ми тепер
Обновимо знайомість. Ви забули
Мій двір.

Барон.

Вже дуже постарів я, князю.
А при дворі що можу я робити?
Ви молоді, вам любі празники,
Турніри, а до них я вже не здатний.
Дасть Бог війну, то я готов хоч би
Постогнуючи на коня знов сїсти;
Ще стане сили меч старий за вас
Тремтячою рукою добувати.

Герцоґ.

Бароне, ваша щирість відома
Мені. Були ви дїда мого другом,
Отець мій поважав вас, і я все
Вважав вас вільним, добрим рицарем.
Та сядьмо! *(Сїдають).* Дїти єсть у вас, бароне?

Барон.

Лиш син один.

Герцоґ.

Чому його при собі
Не бачу я? Вам надокучив двір мій,
Але йому в його лїтах і чинї
Пристоїть буть при нас.

Барон.

Мій син
Не любить шуму світових забав.
Він дикої та сумрачної вдачі,
Довкола замку все блука лїсами,
Як олень молодий.

Герцоґ.

А не гаразд
Йому дичити ся. Ми незабаром
Його тут привчимо до світових
Забав, балїв, турнїрів, лиш пришлїть
Його менї та назначіть йому
До стану відповідне вдержанє.
Ви брови морщите? Мабуть з дороги
Втомили ся?...

Барон.

Я не втомив ся, княже!
Та ви ввели мене у клопіт. Перед вами
Хотїв би я признать ся, та мене
Ви змушуєте висловить про сина
Те, що я хтїв би скрити перед вами.
Він, князю, на біду мою негідний
Нї милости, нї висшої уваги.
Він молодість свою проводить у розпустї,
У низькім зопсутю.

Герцоґ.

Мабуть тому,
Бароне, що він сам. Бо самота
Й безчинність гублять молодих людий.
Пришлїть його до нас, то він забуде
Всї привички породжені в глуші.

Барон.

Звиніть, мій князю, але справді я
Не можу з тим згодити ся.

Герцоґ.

Чому?

Барон.

Звільніть від відповіди!

Герцоґ.

Ні, жадаю.
Скажіть причину вашої відмови!

Барон.

На сина я в гніві.

Герцоґ.

За що?

Барон.

За гріх тяжкий.

Герцоґ.

Який же був той гріх, скажіть ласкаво!

Барон.

Звільніть, мій князю!

Герцоґ.

Ну, се дуже дивно!
Чи вам за нього сором?

Барон.

Так! І сором...

Герцоґ.

Що-ж він зробив вам?

Барон.

Він... він захотів
Убить мене.

Герцоґ.

Убить! То я до суду
Його завдам, як крайнього злочинця.

Барон.

Я доказу не дам, хоч певно знаю,
Що смерть моя пожадана йому.
Те тілько знаю, що він пробував
Мене...

Герцоґ.

Що?

Барон.

Обікрасти. (*Альбер впадає в кімнату*).

Альбер.

Бароне, брешете!

Герцоґ (*до Альбера*).

Як ви посміли?

Барон.

А, ти тут! Ти, ти смів...
Мені... Ти смів вітцеви висловить
Такеє слово? Брешу! Й перед ким?
Перед самим князем! Мені! Мені!
Хиба я вже не рицар?

Альбер.

Ви брехун.

Барон.

І грім іще не вдарив? Боже правий!
Так підійми-ж отсе! (*Кидає рукавичку*).
І нехай меч
Розсудить нас! (*Син сквапно підіймає її*).

Альбер.

Спасибі вам! Ось перший дар вітця!

Герцоґ.

Що бачив я? Що тут передо мною?
Старого батька визов син приняв!
В який же час надів на себе я
Ланцюх князївський! Замовчіть оба!
Ви, старий дурню, й ти там, тиґрисе
Недолїтку, покиньте зваду! (*До Альбера*).
Дай
Менї отсе! (*Відбирає від нього рукавичку*).

Альбер (стиха).

А жаль.

Герцоґ.

А так і впив ся
У неї нігтями! Йди геть і не посмій
Являти ся до мене, поки сам
Я не позву тебе! (*Альбер відходить*).
А ви, нещасний старче,
Чи вам не стидно?

Барон.

Вибачте, мій князю!

Стоять не можу я... Мої коліна
Ослабли... душно! Душно!... Де ключі?
Ключі, ключі мої! (*Паде до долу*).

Герцоґ (*приступає до нього*).

О Боже, він умер!
Страшний сей вік, страшні серця в людий!

Переклад писано в днях 3—7 цвітня 1914.

Сей незвичайно ефектовний драматичний образок написав Пушкін на основі анґлійської траґікомедії Ченстона „The caveteous Knighth“, написав, розумієть ся, зовсім свобідно, не перекладаючи анї переробляючи, тілько випрацювавши творчим духом траґічний конфлікт між вітцем скупарем і сином із благородною душею, але притисненим біднїстю та недостатком задля скупости вітця. Характеристику скупаря, яку в тім образку дав Пушкін, можна вважати чудом поетичної творчости, яка проникає людську пристрасть доведену до манії, до її найкрайнїйших границь. Аби не ходити далеко, досить буде порівняти сей твір Пушкіна з пятиактовою комедією Молієра L'avare (скупар), який з'умів підглядїти скупість із її слабих та смішних боків і замісь відстрашаючого прикладу дав зовсім плоску та пусту експіяцію — задоволенє скупаря зворотом украденої йому скринки з грішми, якою він при кінці комедії тїшить ся як дитина забавкою. *І. Ф.*

4.

МОЗАРТ і САЛЇЄРІ.

(1830).

МОЗАРТ і САЛЇЄРІ.

СЦЕНА ПЕРША.

(Кімната).

Салїєрі.

Всї кажуть: „Нема правди на землї“,
Але нема й там у горі. Для мене
Се ясно так, неначе проста ґама.
Прийшов я в світ з любовю до мистецтва.
Дитиною, коли високо в нашім
Старім костьолї грали на органах,
Я слухав і заслухував ся, сльози
Невільні та солодкії текли.
Покинув вчасно я пусті забави;
Науки, що від музики далекі,
Менї обридли; вперто й гордовито
Відрік ся я від них і музиці одній
Віддав ся весь. Важкі там перші кроки,
Нудна дорога, та я переміг
Ті перші недогоди. Ремесло
Поставив я як підніжок мистецтва.
Ремесннком зробив ся, своїм пальцям
Надав послушну, хоч суху ще вправу,
Та влучність слухови. Вмертвив я звуки
І музику порізав наче трупа,
Альґеброю гармонїю провірив,
І аж тодї пройшовши всю науку,

Віддав ся повабови творчих мрій,
Почав творить, але в тиші, таємно,
Не сміючи ще й думати про славу.
Бувало в своїй келії самотній
Просидївши два, три дні, сон і страву
Забувши й роскошуючи самим
Лиш захватом вітхненя та слїзми,
Палив я твір свій і глядїв байдужно,
Як помисли та звуки мною сплоджені
Палаючи щезали з легким димом.
Та що й сказать? Коли великий ґлюк
Явив ся та нові відкрив нам тайни —
Глубокі, чародїйні тайни — я
Все те відкинув, що вперед я знав,
Що так любив, у що так свято вірив,
І сміло вирушив його слїдами,
Без каяття, як той, що заблудивши
Від стрічного про простий шлях дізнав ся.
Зусильним змаганєм, трудом постійним
Нарештї я в мистецтві безграничнім
Високий ступінь осягнув, і слава
Менї всміхнула ся. В серцях людий
Знайшов я відгуки для своїх творів.
Я був щасливий, любував ся мирно
Своєю працею і славою й успіхом,
Та працями й успіхом своїх другів,
Моїх товаришів у дивному мистецтві.
Нї, зависти нїколи я не знав!
Нїколи! Нї коли божественний Піччінї
Заполонить зумів слух Парижан,
Анї коли я перший раз почув
Плачливі звуки Іфіґенії.
Хто скаже, щоб Сальєрі гордий був
Коли погорди гідним, завидющим,

Змиєю, що розтоптана людьми,
Пісок і порох ґризучи здихає?
Ніхто! Та ось тепер я сам скажу:
„Я завидник!“ Завидую глубоко,
До болю лютого завидую. О небо!
Де-ж правда та, коли святий твій дар,
Коли безсмертний ґеній не в заплату
За самозреченє, любов горячу,
За працю, за зусилля й молитви,
А окружає голову безумця,
Гуляки легкодушного? О Мозарт, Мозарт!

(*Входить Мозарт*).

Мозарт.

Ага, побачив! А я ось хотів
Тебе нежданим жартом угостити.

Салієрі.

Ти тут? Давно?

Мозарт.

Ось що прийшов. Я йшов
До тебе, ніс тобі щось показати,
Та переходячи по при гостинницю
Почув гру скрипки. Ні, друзяко мій,
Мабуть смішнійшого нічого з роду
Ти не чував. Сліпий скрипаль в шиночку
„Voi che sapete“ виграє! Чудово!
Я не втерпів, приводжу скрипаля,
Щоб штукою його тебе вгостити.

(*До дверий*)

Війди! (*Входить сліпий дїд зі скрипкою*)
Заграй нам дещо з Мозарта!

(*Скрипаль грає арію з „Дон Жуана“, Мозарт сміеть ся*).

Салїєрі.

І ти сміять ся можеш?

Мозарт.

Ах, Сальєрі!
Чи й сам ти не смієш ся?

Салїєрі.

Нї, менї
Не смішно, як маляр би негодящий
Мазюкать став Мадонну Рафаеля;
Не смішно, як би паяц безсоромний
Пародією став паскудить Данта.
(*До скрипаля*)
Геть відси, дїду!

Мозарт.

Та чекай! Ось на тобі!
(*Дає йому монету*)
Пий за моє здоровлє! (*Старий відходить*)
Ти Сальєрі
Сьогодня щось нерад. Прийду до тебе
У инший час.

Салїєрі.

Що-ж ти принїс менї?

Мозарт.

Нїчого, так, дрібницю. Вчора нічю
Не брав ся сон мене, як часто
Бува зо мною, і до голови
Прийшли дві-три мельодійки, а нинї
Я їх списав. Бажало ся менї
Твій суд почути, та тепер тобі,
Здаєть ся, не до мене.

Салієрі.

Мозарт, Мозарт!
Чи-ж то менї коли будь не до тебе?
Сїдай, послухаю.

Мозарт (сїдає до фортепяна).

Представ собі — кого би?
Ну, хоч мене, лише молодшим троха,
Закоханого — не зовсїм, а троха —
З красунею, чи з другом — хоч з тобою!
Я втїшний... і нараз гробовий привид:
Померкне сонце, або щось подібне.
Ну, слухай же! *(Грає).*

Салієрі.

І з тим ти йшов до мене,
І міг спинити ся біля шиночка
І слухать скрипаля слїпого? Боже!
Ти, Мозарте, негідний сам себе.

Мозарт.

Що-ж, гарно?

Салієрі.

Ой, яка-ж тут глубина!
Яка тут смілість і яка тут стрійність!
Ти Бог, і сам мабуть не знаєш того.
Та знаю я.

Мозарт (усміхаєть ся).

Чи справдї? Може й так,
Та божество моє голодне троха.

Салієрі.

Послухай, пообідаємо разом
В гостинній Золотого Льва.

Мозарт.

Гаразд!
Я рад. Та тілько збігаю до дому
І скажу жінці, щоб не дожидала
З обідом. (*Відходить*).

Салієрі.

Жду на тебе, памятай же!
Не могота мені противити ся далї
Судьбі моїй! Я вибраний на те,
Аби спинить його, а то ми всї пропали,
Ми всї, жерцї й служителї музики,
Не сам я та моя глухая слава.
Всю ніч я думав: „Ну, хто-ж він такий?
Якої висоти ще він досягне?
І чи підійме він тим штуку? Нї,
Вона упаде знов, як він і щезне.
Наступника по собі він не лишить.
Що-ж за хосен нам? Наче херувим
Він кілька райських нам пісень приніс,
Аби збентеживши безкрилеє бажанє
В нас, дїтях пороху, знов відлетїти.
Так відлїтай же! Чим хутчій, тим лїпше!
Ось тут отрута, дар мої Ізори!
Сїмнацять лїт ношу її з собою.
І часто від тодї житє менї
Було болюче, мов нестерпна рана.
І часто з ворогом тим безтурботним
Сидїв я за одним столом. Нїколи
Не піддававсь я підшептам покуси,
Хоч я й не трус і хоч глубоко чую
Свою зневагу й мало важу се житє.
Все отягавсь я, хоч жадоба смерти
Все мучила мене... По що вмирать?

Ану-ж — гадало ся — житє менї
Ще принесе неждані, щедрі дари?
Ану ж у мене ще заграє запал
І творча сила та святе вітхненє?
Ану-ж новий якийсь великий Гайден
Сотворить щось велике, й полюбуюсь я?
І як із гостем тим ненависним
Сидів я за одним столом, менї
Все думалось: Ану-ж тепер знайду
В нїм свого найлютїйшого врага!
Ану-ж із гороїжної своєї
Він висоти на мене кине громом
Кровавої зневаги, — і тодї
Не дармо зберігав я дар Ізори.
І вийшло так! Нарештї я знайшов
Свойого ворога, і новий Гайден
Чудовим захватом мене спянив.
Тепер пора! Мій давнїй дар любови
Хай перейде у чашу мого друга!

СЦЕНА ДРУГА.

(Окрема кімната в гостинницї, в нїй фортепян. Мозарт і Салїєрі за столом).

Салїєрі.

Щось ти понурий нинї.

Мозарт.

Я? Нї троха.

Салїєрі.

Мабуть тобі щось, Мозарте, не в лад?
Обід чудовий і вино предобре,
А ти мовчиш хмарний.

Мозарт.

Признаю ся,
Мій Requiem мене трівожить.

Салїєрі.

А,
Ти пишеш Requiem? Від давна?

Мозарт.

Давненько, тижнї три. Та дивне диво...
Я не сказав тобі ще?

Салїєрі.

Нї.

Мозарт.

Послухай!
Три тижнї тому пізно я до дому
Прийшов; менї сказали, що до мене
Хтось приходив — чого, не відомо.
Який хосен, чи Мозарт буде жить,
І що йому до мене? Другий день
Той сам зайшов до мене й не застав
Знов. Аж на третїй день, коли з малим
Синком я забавляв ся на долївцї,
Мене покликано. Я вийшов. Чоловік
Увесь у чорнім чемно поклонив ся,
Замовив Requiem у мене й геть пішов.
І зараз я до писаня засїв,
Та від тодї мій чорний чоловік
Не приходив до мене. А я й рад.
Менї було би жаль розстати ся
З тим моїм твором, а мій Requiem
Готов уже зовсїм. А я тим часом —

Салієрі.

Що?

Мозарт.

Та ніяково мені признать ся...

Салієрі.

До чого?

Мозарт.

Бачиш, чорний чоловік
І день і ніч мені спокою не дає,
За мною скрізь він гонить ся як тінь.
Ось і тепер мені здаєть ся, що
Сидить він з нами самотретій.

Салієрі.

Годі!
Який дитячий страх! Розвій пусту
Сю думку! Бомарше мовляв мені:
„Послухай, брате Салієрі, скоро
На тебе напосядуть чорні думи,
Ти відкоркуй шампанського плящину,
Або читай „Фігарове весіллє“!

Мозарт.

Так, Бомарше був добрий твій приятель,
І написав для нього ти „Тарару“,
Прегарну штуку. Там один мотів —
Я все його тверджу в щасливу хвилю.
Ля, ля, ля, ля! А правда, Салієрі,
Що Бомарше когось-то отроїв?

Салієрі.

Не думаю. Для ремесла такого
Він був занадто сміховалець.

Мозарт.

Але-ж
Він ґеній був так само, як я й ти,
А ґеній, як і злочин, се дві річи
Несовмістимі. Правда?

Салієрі.

Так міркуєш?
(*Кидає отруту в Мозартову чашу*).
Ну, пий же!

Мозарт.

За твоє здоровлє, щирий
Мій друже, за братерський наш союз,
Що лучить Мозарта та Салієрі,
Обох синів гармонії! (*Випиває*).

Салієрі.

Стрівай!
Стрівай, стрівай! Ти випив? І без мене?

Мозарт (*кидає сервету на стіл*).
Досить! Я ситий. (*Іде до фортепяна*)
Ну тепер послух ай
Мій Requiem! (*Грає*). Ти плачеш?

Салієрі.

Сльози ті
Я вперве ллю. Боляче і приємно,
Немов тяжку повинність я сповнив,
Немов лікарський ніж мені відрізав
Болючий сустав. Мозарте, мій друже!
Ті сльози — не вважай на них! Грай, грай
Спіши ще звуками твоїми золотими
Мою сповняти душу!

Мозарт.

Як би всї
Гармонії так відчували силу!
Та нї, тодї б і світ не міг стояти,
Нїхто-б не захотїв займати ся
Потребами буденного житя, —
Всї віддались би вільному мистецтву.
Нас мало вибраних, щасливцїв нетрудящих,
Що користю ганебною гордують,
Єдиної краси жерцїв. Не правда?
Та я сегодня троха нездоров,
І якось тяжко робить ся менї.
Піду, засну. Прощай же! (*Відходить*).

Салїєрі.

Прощавай!
Заснеш, але на довго, Мозарте! Та чи
Сказав по правдї він, і я — не ґенїй?
Ґенїй і злочин — річи несумісні?
Неправда! А Михайло Буонаротті?
Чи може й се лиш вигадка тупої,
Безмисної юрби, і творець Ватікана
Не був убійцею?

Переклад писано в днях 18—19 сїчня 1914.

Драматичний образок Пушкіна „Мозарт і Салїєрі“ має дуже мало спільного з властивою біоґрафією великого нїмецького музика. Йоган Хрізостом Вольфґанґ Амадей Мозарт уродив ся дня 27. сїчня 1756 у Зальцбурзї, а вмер д. 5. грудня

1791 в Відні проживши 36 літ. Він був незвичайний для всїх часів музикальний талант і написав протягом свого короткого житя 626 музикальних творів, у тім числї 68 духовних, 23 опери та театральні твори, 22 сонати для клявесіну, 45 сонат для скрипки й клявесіну, 32 квартети для струнних інструментів, 49 сімфоній і 55 концертів. Найважнїйші його опери „Ідоменей“, „Мітрідат“, „Сулля“, „Весїллє Фігара“ та „Дон Жуан“ уважали ся при кінцї XVIII в. найкрасшими творами театральної музики. Із його особистого житя варто завважити хиба те, що він якийсь час був органістом у Зальцбурзї, а більшу часть житя провів у Відні при цїсарськім дворі Йосифа II. як надворний капельмайстер. Він був жонатий і вмер природною смертю в досить скромних маєткових обставинах. Його остатнїм визначним твором було справдї „Requiem“. Пушкін у своїм прекраснім драматичнім образку представив Мозарта перед самою смертю значно молодшим, зовсїм здоровим, веселим і безтурботним, коли натомісь дїйсне житє Мозарта, особливо в остатнїх роках, було досить невеселе задля матеріяльних клопотів, які змусили його навіть на якийсь час покинути Відень. Його отроєнє через завидючого Італїйця музика Салїєрі видумав сам Пушкін. Сей Італїєць, Антоніо Салїєрі, роджений у р. 1780, жив справдї в Відні, написав декілька опер і вмер у р. 1825. Він удержував у Відні школу музики, з якої вийшли такі майстри нїмецької музики, як Бетговен, Франц Шуберт і Лїст.

Написано д. 25 цвітня 1914.

5.

КАМЯНИЙ ГІСТЬ.

(1830).

КАМЯНИЙ ГІСТЬ.

СЦЕНА ПЕРША.

Ніч. Кладовище ≈ облизу Мадріта.

Дон Жуан і Лєпорелльо.

Дон Жуан.

Діждемо ночи тут. У-га, нарештї
Дійшли до брам Мадріта! Швидко
Я полечу по вулицях знайомих,
Плащем закривши вуса, а на брови
Натисши капелюх. Як думаєш,
Пізнає хто мене?

Лєпорелльо.

Нїхто. Та-ж Дон Жуана
Пізнати важко, бо таких як він
Скрізь безлїч.

Дон Жуан.

Чи жартуєш? Ну, та хто
Мене пізнає?

Лєпорелльо.

Перший сторож чи ґітана,
Музика пяний або-ж і свій брат,
Безсоромний кавалєр у плащі,
Зі шпадою при боцї й замаскований.

Дон Жуан.

Як ті пізнають — не біда. Як би лиш

Мені не пострічав ся сам король!
А з инших нікого в Мадріті не бою ся.

Лєпорелльо.

Ану-ж доложать завтра королеви,
Що Дон Жуан з засланя самовільно
В Мадріт явив ся, — що тоді, скажіть,
Він зробить з вами?

Дон Жуан.

Що? Пішле назад,
Бо певно голову мені не відітнуть.
Адже я не державний переступник!
Мене він віддалив лише з любови,
Аби мене не дуже турбувала
Родина вбитого.

Лєпорелльо.

Ну, то-ж то й єсть!
Сиділи-б ви собі спокійно там!

Дон Жуан.

Слуга покірний! Я ледви-ледви
Не вмер там із нудьги! Які там люди!
Яка земля! А небо — чорний дим!
А вже жіноцтво! — Ні, не проміняю —
Ось бачиш ти, мій милий Лєпорелльо —
У Андалюзії остатньої селянки
За перших тамошніх красунь, їй Богу!
Вони мені подобали ся з разу
Очима синіми та білим тілом
Та скромністю, найпаче-ж новиною.
Та слава Богу, швидко я дізнав ся,
Побачивши, що з ними й знать ся гріх.

Житя нема в них, воскові ляльки!
А наші!... Ну, послухай, місце се
Знайоме нам. Чи пізнаєш його?

Лєпорелльо.

Як не пізнать? Антонів манастир
У мене в тямці. Їздили сюди ми,
А коні я держав у тій діброві.
Проклятий обовязок, признаю ся.
Ви приємнійше час там проводили,
Ніж я, се певно.

Дон Жуан (у задумі).

Бідниця Інеза!
Її нема вже! Як же я любив
Її!

Лєпорелльо.

Інезу чорнооку? Тямлю!
Три місяці ви волочили ся
За нею, та на силу допоміг вам
Лукавий.

Дон Жуан.

В липні.!.. нічю... Як же любі
Були її мелянхолійні очи,
Її бліді уста! Се диво, диво!
Здаєть ся, ти не знаходив у ній
Ніякої краси. Тай справді мало
Було краси правдивої у неї.
Лиш очи, одні очи та той погляд...
Такого погляду я не стрічав ніколи.
А голос був у неї тихий та слабий,
Мов у недужої. Та муж у неї
Ледащо був, суворий, — я за пізно
Пізнав се. Бідненька Інеза.

Лєпорелльо.

Що-ж?
Слїдом за нею инші в вас були.

Дон Жуан.

Се правда.

Лєпорелльо.

А проживете, то знов
Ще инші будуть.

Дон Жуан.

І се правда.

Лєпорелльо.

Ну,
Котру-ж тепер шукать мете в Мадрітї?

Дон Жуан.

О, Ляврy! Просто побіжу до неї.

Лєпорелльо.

Гаразд.

Дон Жуан.

До неї я простїсько в двері!
А як хто будь у неї вже в гостинї,
То зараз прошу вискочить вікном.

Лєпорелльо.

Та певно! Ну, веселі стали ми.
Нї раз покійники нас не лякають.
Хто йде до нас? (*Входить монах*).

Монах.

Вона приїде зараз
Сюди. Хто тут? Чи слуги Донни Анни?

Лєпорелльо.

Ні, ми сами собі свої пани.
Ми тут гуляєм.

Дон Жуан.

А кого ждете?

Монах.

Приїхать має зараз Донна Анна
На мужову могилу.

Дон Жуан.

Донна Анна
Де Сольва? Що? Дружина командора,
Що вбив... не тямлю хто.

Монах.

Отой розпусник,
Безсовісний, безбожний Дон Жуан.

Лєпорелльо.

Ага! Ось як! Про Дон Жуана слава
Дійшла і в сумирний сей манастир,
Черці йому співають похвалу.

Монах.

Він може ваш знайомий?

Лєпорелльо.

Ні! Куди там!
Де він тепер?

Монах.

Нема його вже тут.
Далеко на засланю він.

Лєпорелльо.

І слава Богу!
Чим дальше він, тим ліпше. Всїх би їх
Розпусників в один мішок і в море!

Дон Жуан.

Що ти верзеш?

Лєпорелльо.

Мовчіть! Я так навмисно.

Дон Жуан.

То тут похоронили командора?

Монах.

Тут. Памятник йому здвигнула жінка,
Й приїздить кождий день сюди молить ся
За упокій його душі та плакать.

Дон Жуан.

Ось дивна ще вдова! Не дармо то
Був заздрісний покійник, Донну Анну
Держав у запертї так, що нїхто з нас
І бачити її не міг. А гарна з себе?

Монах.

Ми, старцї божі, любувати ся
Жіночою красою не повинні;
Та гріх брехать, і навіть боговгодник
Признать красу її чудову мусить.

Дон Жуан.

Хотїв би я поговорити з нею.

Монах.

О, Донна Анна нї за що не хоче
З мущиною балакать.

Дон Жуан.

Навіть з вами?

Монах.

Зо мною инше дїло. Я чернець.
Та ось вона! (*Входить Донна Анна*).

Донна Анна.

Мій отче, відчинїть!

Монах.

Як стій, сіньоро! Я вас дожидав,
(*Донна Анна йде за монахом*).

Лєпорелльо.

А що? Яка?

Дон Жуан.

Її зовсїм не видно
Під тим удовиним серпанком чорним;
Ледви завважив я пяту вузеньку.

Лєпорелльо.

Досить і того вам. У вас уява
В тій хвили все останнє дорисує;
У вас вона зручнїйна, нїж маляр.
Вам все одно, від чого би почать,
Від брів чи від ноги.

Дон Жуан.

Послухай, Лєпорелльо!
Я з нею познайомлюсь.

Лєпорелльо (сам до себе).

Ось іще!
Ще того не ставало. Мужа вбив,
І рад глядіти на вдовині сльози.
Безсовісний!

Дон Жуан.

Та ось уже і смеркло!
Поки над нами місяць не зійшов
І в світлий сумерк пітьми не змінив,
Підем в Мадріт.

Лєпорелльо (сам до себе).

Еспанський ґранд як злодій
Жде ночи й місяця боїть ся. Боже!
Ось ще житє прокляте! Та чи довго-ж
Мені з ним шлять ся? Пробі, сил вже не стає!

ДРУГА СЦЕНА.

Кімната. Вечеря в Ляври.

Перший гість.

Клену ся тобі, Лявро, ще ніколи
Не грала ти так гарно та чудово!
Як добре в свою ролю ти війшла!

Другий.

З якою силою її ти розвинула!

Третій.

Є якою штукою!

Лявра.

Так, було вдачне

Сегодня в мене кожде слово й рух,
Свобідно я вітхненю віддала ся.
Слова лились, немов їх родила
Не память боязлива, але серце.

Перший.

Так. Ще й тепер твої блискочуть очи,
Лице палає, і від сцени захват
Ще не пройшов. О Лявро, не давай,
Щоб він простиг безплодно! Заспівай
Що будь!

Лявра.

Ану подай мені ґітару! (*Співає*).

Всї гостї.

О, браво, браво! Гарно! Пречудово!

Перший.

Спасибі, чарівнице! Ти серця
Чаруєш нам. З солодощів житя
Хиба любві музика уступає;
Але й любов — мельодія. Ось глянь,
Дон Карльос, гість понурий твій, увесь
Зворушений!

Другий.

Ті звуки — ах! І скілько в них [душі!
Чиї слова там, Лявро?

Лявра.

Дон Жуана.

Дон Карльос.

Що? Дон Жуана?

Лявра.

Він колись зложив їх,
Мій вірний друг, любимець пустотливий.

Дон Карльос.

Твій Дон Жуан — безбожник і поганець!
А ти дурна!

Лявра.

Чи ти з ума зійшов?
Та я як стій велю тебе зарізать
Свому слузї, хоч ти еспанський ґранд.

Дон Карльос (*устає*).

Ну, клич його!

Перший.

Ей, Лявро, перестань!
Дон Карльосе, не сердь ся! Вона так...

Лявра.

Що? Дон Жуан у поєдинку чесно
Вбив його брата. Жаль, що не його.

Дон Карльос (*згірдно*).

Я дурень, що розсердив ся.

Лявра.

Агэ,
Сам признаєш, що дурень! Помирім ся!

Дон Карльос.

Я винуватий, Лявро! Вибачай!
Та знаєш, те імя байдужно я
Не можу чути.

Лявра.

А чи винна я,
Що що хвилини на язик мені
Приходить те імя?

Гість.

Ну, ну, на знак,
Що ти зовсім вже не сердита, Лявро,
Ще дещо заспівай!

Лявра.

Так, на прощанє!
Пора, вже ніч. Та що-ж вам заспівати?
Ось слухайте! (*Співає*).

Всї.

Чарівно! Пречудово!

Лявра.

Добраніч вам, панове!

Гостї.

На добраніч!
(*Виходять. Лявра зупиняє Дон Карльоса*).

Лявра.

Ти біснуватий, зіставай ся в мене!
Подобавсь ти менї. Ти Дон Жуана
Менї згадав і вилаяв мене
Й заскреготав стиснутими зубами.

Дон Карльос.

Щасливий він! І ти його любила?
(*Лявра потакує головою*).
І дуже?

Лявра.

Дуже.

Дон Карльос.

Любиш і тепер?

Лявра.

В отсю хвилину? Ні, вже не люблю.
Любить не можна двох нараз. Тепер
Люблю тебе.

Дон Карльос.

Скажи лиш, Лявро, скілько
У тебе літ?

Лявра.

Минуло вісімнацять.

Дон Карльос.

Ти молода і будеш молода
Ще пять-шість літ. Довкола тебе будуть
Ще пять шість літ горнуть ся кавалєри,
Тебе любить, пестить та обдаровувать
І серенадами нічними потішать,
І задля тебе оден одного вбивать
В ночи на роздорожах. Та коли
Мине твій час, твої западуть очи,
Повіки зморщать ся та почорніють
І в твоїх косах блисне сивий волос,
І будуть всі тебе старою звати, —
Тоді — що скажеш ти?

Лявра.

Тоді... По що
Про теє думать? Що се за розмова?

І чи у тебе все такі думки?
Ось — відіпри балькон! Як тихо в небі!
Недвижний, теплий воздух... Пахне ніч
Цитринами та лавром... Ярко місяць
Блищить на синяві густій і темній,
І сторожі кричать протяжно та виразно.
А ген на північ, може де в Парижі
Далеко небо хмарами покрите,
Холодний дощ іде і вітер дме.
А нам байдуже! Слухай, Карльосе!
Я хочу, щоб ти зараз усміхнув ся.
Ну, що-ж?

Дон Карльос.

Ах, милий демоне!
(*Стук до дверий*).

Дон Жуан.

Гей, Лявро!

Лявра.

Хто там? Чий голос чую?

Дон Жуан.

Відчини!

Лявра.

Ах! Боже!
(*Відчиняє двері, входить Дон Жуан*).

Дон Жуан.

Чи здорова?

Лявра.

Дон Жуан!
(*Кидаєть ся йому на шию*).

Дон Карльос.

Як? Дон Жуан!

Дон Жуан.

Моя кохана Лявро,
Се хто у тебе тут?

Дон Карльос.

Се я, Дон Карльос!

Дон Жуан.

Ось несподївана зустріча! Завтра я
Готов служити вам.

Дон Карльос.

Нї, пане, зараз
Тепер!

Лявра.

Дон Карльос, дайте спокій! Адже
Ви не на вулиці, а в мене дома.
Будь ласка вийти геть!

Дон Карльос (до Дон Жуана).

Я жду. Ну, що?
Та-ж ти при шпадї.

Дон Жуан.

А, коли тобі
Так не терпить ся, прошу! (*Бють ся шпадами*).

Лявра.

Ай, ай, ай, Жуане!
(*Кидаєть ся на постїль. Дон Карльос паде*).
Що там? Убитий? Гарно! В моїм домі.

І що-ж менї тепер робить, чортяко?
Куди подїю я його?

Дон Жуан.

А може
Він ще живий? (*Оглядає тїло*).

Лявра.

Ага, живий! Гляди,
Проклятий! В саме серце пхнув його.
Не бій ся, не схибив. І кров уже
Не йде з трикутної малої ранки,
І вже не дише він — ось як?

Дон Жуан.

Що-ж зробиш?
Сам того, він хотїв.

Лявра.

Яй, Дон Жуане!
Їй Богу, аж досадно. Самі збитки.
І все — не винен. Відки ти явив ся?
Давно ти тут?

Дон Жуан.

Я тілько що приїхав,
І то таємно — ще я не власкавлений.

Лявра.

І зараз нагадав про свою Ляврy?
Се гарно, гарно, але годї того...
Не вірю я. Ти йшов сюди припадком
І дім побачив...

Дон Жуан.

Нї, кохана Ляврo!

Спитай у Лєпорелля! Я спинив ся
За містом у проклятій вентї[1]), я прибув,
Щоб Лявру відшукать в Мадрітї. (*Цїлує її*).

Лявра.

Любий мій!
Стій! При мертвім!... Що нам робити з ним?

Дон Жуан.

Лиши його! Перед свитанєм в ранцї
Я винесу його під опанчею
І кину десь на роздорожі.

Лявра.

Тілько
Гляди, щоб нє побачили тебе!
Як гарно ти зробив, що появив ся
О кілька хвиль пізнїйше. В мене тут
Вечеряли приятелї твої.
Лише що вийшли. Як би ти застав їх —

Дон Жуан (*показує на трупа*).

А сего здавна ти любила, Лявро?

Лявра.

Кого? Маячиш!

Дон Жуан.

Нї! Ану, скажи лиш,
Скілько разів ти зрадила мене,
Поки мене тут не було?

---

[1]) Заїздний дім.

Лявра.

А ти
Мене, пустуне?

Дон Жуан.

Ну, скажи! Та ні!
Про се ще поговоримо пізнійше.

СЦЕНА ТРЕТЯ.

Памятник командора.

Дон Жуан.

Все йде до ліпшого. Нечайно вбивши
Дон Карльоса, пустинником сумирним
Я тут сховав ся, й бачу кождий день
Мою вдову чарівную. Здаєть ся,
Що вже завважила й вона мене.
Ми доси мов не бачили одно-одне,
Та нині з нею вдам ся я в розмову.
Вже час! А як почну? „Позвольте!“ Або ні!
„Сіньора“ — Ет, що в голову прийде,
Те й говорити-му без приготови,
Любовну пісню заімпровізую.
Час уже їй приїхати. Без неї,
Гадаю, нудить ся отсей командор.
Яким же велитнем стоїть він тут!
Які плечища! Справжній Геркулєс!
А сам покійник був малий та щуплий.
Тут ставши на вшпинки, не міг би я
Рукою досягнуть йому до носа.
Коли зійшлись ми за Ескуріялем,
Наскочив він мені на шпаду й згинув,
Мов хрущ на шпильці. А був за житя

Гордий і смілий і суворий духом.
А, ось вона! (*Входить Донна Анна*).

Донна Анна.

Він знов тут! Отче мій,
Я перервала вам задуму вашу.
Простіть!

Дон Жуан.

Повинен я у вас, сіньоро,
Просити прощі. Може не даю
Свобідно вам свій жаль тут виливати.

Донна Анна.

Ні, отче мій! Мій жаль у мні самій,
А молитви мої при вас до неба
Летять спокійно. Прошу й вас свою
Молитву до моєї прилучити.

Дон Жуан.

Мені — молить ся з вами, Донно Анно?
Не гідний я такої почести,
І не посмію скверними устами
Святу молитву вашу повторяти.
Я тілько здалека, з побожністю
Гляджу на вас, як нахилившись тихо
Ви чорні кучері на білий мармур
Розсиплете, й здаєть ся, що таємно
На сю гробницю ангел прилетів,
Тоді в трівожнім серці не знаходжу
Я молитов. Дивлюсь лише безмовно
Та думаю: щасливий мармур той
Холодний віддихом її небесним
Огрітий, скроплений любви її слезами.

Донна Анна.

Які се дивні речі!

Дон Жуан.

О сіньоро!

Донна Анна.

Ви забуваєте —

Дон Жуан.

Тут? Що я негідний
Чернець? Що грішний голос мій ось тут
Так голосно лунати не повинен?

Донна Анна.

Менї здало ся... Я не зрозуміла...

Дон Жуан.

Ах бачу, все ви, все ви зрозуміли.

Донна Анна.

Що зрозуміла?

Дон Жуан.

Так! Я не чернець!
У ваших ніг прощеня я благаю.
(*Клякає перед нею*).

Донна Анна.

О Боже! Встаньте! Встаньте! А хтож ви?

Дон Жуан.

Нещасний, жертва безнадїйної
Любви!

Донна Анна.

О Боже! Й тут, при гробі тім!
Ідіть геть!

Дон Жуан.

Лиш хвилю, Донно Анно!
Одну хвилину!

Донна Анна.

А як хто прийде?

Дон Жуан.

Решітка замкнена. Одну хвилину!

Донна Анна.

Ну, що-ж, чого вам треба?

Дон Жуан.

Смерти!
О, хай умру край ваших ніг я зараз!
Хай бідний порох мій тут поховають
Не біля пороху так милого для вас,
Не тут — не близько — але де будь далї,
Там у дверий, у самого порога,
Щоб мого каменя могли ви доторкнуть ся
Ногою легкою або одежею,
Коли сюди на пишну сю гробницю
Прийдете кучері склонять і плакать.

Донна Анна.

Ви не при розумі.

Дон Жуан.

Хиба кінця бажать,
О Донно Анно, се безумства знак?

Як би я був безумний, я-б бажав
Живим лишить ся, мав би я надію
Любовю ніжною зворушить ваше серце.
Як би я був безумний, я всі ночи
Проводив би край вашого балькона
І серенадами я-б прогоняв ваш сон.
Я не ховав би ся, а навпаки
Старав ся-б скрізь вам кидатись у очи.
Як би я був безумний, я не став би
Терпіти мовчки.

Донна Анна.

То для того ви
І мовчите?

Дон Жуан.

Припадок, Донно Анно,
Припадок звів мене, а то-б ніколи
Про сумовиту мою тайну ви
Й не чули.

Донна Анна.

Й любите мене давно?

Дон Жуан.

Давно чи не давно, я й сам не знаю.
Та від тоді лиш я пізнав ціну
Минущого житя, лиш від тоді
Я зрозумів, що значить слово щастє.

Донна Анна.

Йдіть геть! Ви небезпечний чоловік.

Дон Жуан.

Чим небезпечний?

Донна Анна.

Лячно слухать вас.

Дон Жуан.

Я замовчу. Лиш не гоніте геть
Того, кому ваш вид — одна відрада.
Я не лелію смілої надії,
Не домагаю ся нічого, тілько вас
Рад бачити, коли вже на житє
Засуджений.

Донна Анна.

Ідіть! Не місце тут
На річ таку та на таке безумствоі
Прийдіть до мене завтра. Як мені
Присягнете мене так шанувати,
Я вас прийму — та пізно вечером.
Нікого не приймаю від тоді,
Як овдовіла.

Дон Жуан.

Ангел! Донно Анно!
Потіш вас Бог, як ви самі сегодня
Потішили нещасного в терпіню.

Донна Анна.

Ну, йдіть же геть!

Дон Жуан.

Іще одну хвилину!

Донна Анна.

Ні! А то я піду. А то й молитва
Мені на ум не йде. Розсіяли
Мене ви світовим тим розговором;

Від нього вже давно моє відвикло вухо.
А завтра вас прийму.

Дон Жуан.

Іще не смію вірить,
Не смію щастю свойому віддать ся.
Ах! завтра вас побачу! І не тут,
І не украдком!

Донна Анна.

Так! Нехай і завтра!
А як же вас зовуть?

Дон Жуан.

Діеґо де Кальвідо,

Донна Анна.

Прощайте, Дон Діеґо! (*Відходить*).

Дон Жуан.

Лєпорелльо!

Лєпорелльо (*входить*).

Чого вам треба?

Дон Жуан.

Любий Лєпорелльо!
О, я щасливий! „Завтра, пізно в вечір!“
Мій Лєпорелльо, завтра!... Приготуй —
О, я щасливий, як дитя!

Лєпорелльо.

То з нею
Ви говорили? Може вам вона

Сказала деяке ласкаве слово,
Чи тілько ви її благословили?

Дон Жуан.

Ні, Лєпорелльо, ні! Вона мені
Ось назначила сходини.

Лєпорелльо.

Не вже?
О вдови, всї ви знать такі!

Дон Жуан.

А я
Щасливий! Я готов співати, світ весь
Обняти рад!

Лєпорелльо.

А командор що скаже?

Дон Жуан.

Чи думаєш, він буде ревнувати?
На певно ні. Він чоловік розумний
І певно заспокоїв ся по смерти,

Лєпорелльо.

Ні, гляньте тілько на його статую!

Дон Жуан.

Що-ж?

Лєпорелльо.

Бачить ся, він дивить ся на вас
І сердить ся.

Дон Жуан.

Піди лиш, Лєпорелльо,
Проси його до мене загостити!

Ні, не до мене, а до Донни Анни
На завтра.

Лєпорелльо.

В гості статую? Чого?

Дон Жуан.

Та не того, щоб з нею говорити.
Проси статую завтра в Донни Анни
Дім прийти пізно вечером і стати
При дверех на сторожі.

Лєпорелльо.

Хочеть ся
Вам жартувать, і з ким!

Дон Жуан.

Іди-ж!

Лєпорелльо.

Але-ж —

Дон Жуан.

Іди! (*Лєпорелльо підходить до статуї*).

Лєпорелльо.

Преславна статує чудова!
Мій пан . . . пан Дон Жуан покірно просить
У гості вас . . . Їй Богу! Ні, не можу.
Щось страшно.

Дон Жуан.

Трус ти! Ось що я тобі —

Лєпорелльо.

Позвольте! (*До статуї*). Пан мій Дон Жуан
[вас просить
На завтра в гості пізно вечером

Прийти до жінки вашої та стати
При дверех.
(*Статуя киває головою на знак згоди*).
Ай!

Дон Жуан.
Там що?

Лєпорелльо.
Ай, ай! Умру!

Дон Жуан.
Що стало ся з тобою?

Лєпорелльо (*киває головою*).
Статуя — так!

Дон Жуан.
Ти кланяєш ся?

Лєпорелльо.
Ні, не я, — вона.

Дон Жуан.
Ну, що ти глупости плетеш?

Лєпорелльо.
Підіть самі!

Дон Жуан.
Чекай-же, ти ледащо! Ось я сам — (*до статуї*).
Командоре, прошу тебе прийти
До твоєї вдови, де буду завтра я,
І стать при дверех, наче вартовий.
Що, будеш? (*Статуя киває головою*).
Боже!

Лєпорелльо.

Що? Не мовив я?

Дон Жуан.

Ходїм!

СЦЕНА ЧЕТВЕРТА.

Кімната Донни Анни. Дон Жуан і Донна Анна.

Донна Анна.

Я приняла вас, Дон Дієго, тілько
Бою ся, що моя сумна розмова
Занудить вас. Я бідная вдова
Все памятаю свою втрату, сльози
З усміхами мішаю, наче цвітень.
Що-ж, мовчите?

Дон Жуан.

Любуюсь мовчки я
Глубоко думкою — буть сам на сам
З прекрасною вдовою тут, не там,
Не при гробниці так щасливого
Покійника. І бачу вас уже
Не на колїнах перед мармуровим
Тим мужем.

Донна Анна.

Дон Дієго, ви мабуть
Ревниві. Муж мій іще в гробі вас,
Здаєть ся, мучить.

Дон Жуан.

Ревнувати я
Не маю права. Адже ви самі
За мужа вибрали його.

Донна Анна.

Ні, моя мати
Мені веліла Дон Альварови
Віддати руку. Вбогі ми були,
А Дон Альвар богатий.

Дон Жуан.

О щасливий!
Свої богацтва він приніс до ніг
Богині! Ось за що він доступив
Роскоші в раю! Як би я вперед
Був вас пізнав, з яким же захватом
Віддав би був достоінство своє,
Свої богацтва, все віддав би за
Один ласкавий погляд ваш. Я був би
Невільником святої волї вашої,
Відгадував би ваші всї бажаня,
Щоб наперед сповняти їх, аби все ваше
Житє було безперервним чаром.
На жаль, судьба не те менї судила!

Донна Анна.

Діеґо, перестаньте! Я грішу
Вас слухаючи. Заборонена
Менї любов. Я мушу бути вірна
Покійному. Як би ви знали, як
Любив мене покійний Дон Альвар!
О, він би певно не приняв до себе
Закоханої дами, як би повдовів.
Він був би вірний першому подружю.

Дон Жуан.

Не мучте серця мого, Донно Анно,
Згадками про покійника! Досить вам

Карать мене, хоч я на кару може
І заслужив.

Донна Анна.

А чим? Адже-ж вузлами
Святими ви не звязані ні з ким.
Мене-ж кохаючи передомною
І перед небом ви оправдані.

Дон Жуан.

І перед вами? Боже!

Донна Анна.

А хиба-ж
Передо мною винні ви чим будь?

Дон Жуан.

Ні, ні, ніколи!...

Донна Анна.

Що таке, Діеґо?
Ви винні щось мені? Ну що, скажіть!

Дон Жуан.

Ні, ні за що!

Донна Анна.

Діеґо, та се-ж диво.
Я вас прошу, благаю.

Дон Жуан.

Ні, ні за що!

Донна Анна.

А, так то ви послушні моїй волї?
А що отсе менї ви говорили,

Що моїм би хотїли буть слугою?
Розсерджу ся, Діеґо! Відповіджте,
Чим проти мене провинились ви?

Дон Жуан.

Не смію, бо зненавидите ви мене.

Донна Анна.

Нї, нї! Я вам заздалегідь прощаю.
Та хочу знать.

Дон Жуан.

І не бажайте знать
Страшну мою, убійчу тайну!

Донна Анна.

Страшно!
Ви мучите мене. Я страх цікава,
Що там таке? І як могли мене
Ви скривдити? Я вас зовсїм не знала.
У мене ворогів не має й не було,
Хиба один той, що вбив мого мужа,

Дон Жуан (сам до себе).

Отсе до розвязки доходить дїло. *(До неї).*
Скажіть менї: нещасний Дон Жуан
Знайомий вам?

Донна Анна.

Нї, з роду я його
Не бачила.

Дон Жуан.

Душею ви його
Ненавидите?

Донна Анна.

З обовязку чести.
Та ви сикуєте ся відтягти
Мене від мойого питаня, Дон Діеґо.
Жадаю —

Дон Жуан.

Що, як би ви Дон Жуана
Зустріли?

Донна Анна.

О злочинцю тому я
Кинжал би вбила в серце.

Дон Жуан.

Донно Анно,
Де ваш кинжал? Ось грудь моя!

Донна Анна.

Діеґо!
Що ви?

Дон Жуан.

Я не Діеґо, я Жуан!

Донна Анна.

О Боже! Ні, не може бути се!

Дон Жуан.

Я Дон Жуан.

Донна Анна.

Не вірю.

Дон Жуан.

Мужа твого
Я вбив. Не жаль мені його і каяня
Немає в мене.

Донна Анна.

Що я чую? Ні,
Не може бути се.

Дон Жуан.

Я Дон Жуан,
І я люблю тебе.

Донна Анна (паде).

Де я? Де я?
Мені недобре!

Дон Жуан.

Небо! Що се з вами?
Що се з тобою, Донно Анно? Встань,
Отям ся! Твій Діеґо, твій слуга
У твоїх ніг.

Донна Анна.

О, геть від мене! (*Слабо*). Ти
Мій ворог, ти забрав у мене все,
Чим я жила.

Дон Жуан.

О любочко моя!
Я всім готов ту страту відкупити.
У ніг твоїх жду тілько наказу:
Вели — умру, вели — і буду жити
Лише для тебе.

Донна Анна.

Так ти Дон Жуан?

Дон Жуан.

А правда, вам представили його
Як злодія, поганця? Донно Анно,

Помовка може й не зовсім неправа.
На совісти моїй утомленій
Богато зла тяжить. Та від коли
Я вас побачив, весь перемінив ся.
Здаєть ся, навіть весь переродив ся.
Вас полюбивши люблю чесноту
І перший раз покірно перед нею
Тремтячії коліна приклоняю.

Донна Анна.

О, Дон Жуан пророчистий, се знаю!
Чувала я, він хитрий чоловік.
Говорять: він безбожник і розпусник,
Правдивий демон. Скілько бідних женщин
З ума звели ви.

Дон Жуан.

Ні одної доси
Я не любив.

Донна Анна.

Гадаєте, повірю,
Щоб Дон Жуан у перве закохав ся,
Щоб не шукав у мні нової жертви?

Дон Жуан.

Як би я вас задумував дурити,
То чи признав ся-б. чи сказав би те
Імя, якого й чути вам не можна?
Де-ж видно замисл тут або підступність?

Донна Анна.

Та хто вас знає? І як ви могли
Прийти сюди? Адже-ж ось тут пізнати

Вас можуть, і тоді чекає вас
Смерть неминуча.

Дон Жуан.

Що для мене смерть!
За хвилю насолоди я без жалю
Житє віддать готов.

Донна Анна.

Та як же відси
Ви вийдете, необережний?

Дон Жуан (цїлує її руки).

Як ви
Турбуєте ся про житє того
Страшного Дон Жуана! Се значить,
Нема ненависти в душі твоїй
Небесній, Донно Анно!

Донна Анна.

Ах,
Як би могла я вас ненавидїть!
Та годї вже! Час нам розстати ся,

Дон Жуан.

Коли-ж побачимо ся знов?

Донна Анна.

Не знаю.
Колись...

Дон Жуан.

А завтра?

Донна Анна.

Деж-би?

Дон Жуан.

Саме тут.

Донна Анна.

О Дон Жуане, як же серцем я
Слаба!

Дон Жуан.

Та на задаток, на прощанє
Один сумирний поцілуй! (*Цїлує її*).

Донна Анна.

Геть, геть!

Дон Жуан.

Іще один, холодний, сумирний...

Донна Анна.

Який ти впертий! Ну, на, ось тобі!
(*Цїлує його. Стук за дверми*).
Що там за стук? Сховай ся, Дон Жуане!

Дон Жуан.

Так прощавай і до побаченя,
Моя голубко! (*Відходить і вбігає знов*).
А!

Донна Анна.

Що там з тобою?
(*Входить статуя командора. Донна Анна паде*).

Статуя.

Ось я прийшов на поклик твій.

Дон Жуан.

О Боже!
Гей! Донно Анно!

Статуя.

Та лиши її!
Всьому конець. Трясеш ся, Дон Жуане?

Дон Жуан.

Я? Ні! Покликав я тебе, то й рад,
Що бачимось.

Статуя.

Дай руку!

Дон Жуан.

Ось вона.
Ах, тай важкий же стиск той камяний
Його правиці! Ну, пусти мене!
Пусти! Я гину! О, всьому конець!
О Донно Анно!... (*Западають ся*).

Переклад писано в днях 27 лютого — 2 марта 1914 р.

Історична основа Пушкінової драми „Камяний гість“ лежить на еспанськім ґрунті другої половини XIV в. Тоді жив у Еспанії один із потомків арістократичного роду Севіллї Дон Жуан Теноріо, близький приятель короля Дон Педра (1350—1360). Той арістократ визначав ся легкомисним та злочинним житєм, а останнім його злочином було вбійство командора Дон Ґонцаґа, після якого його постигла несподівана, таємнича смерть. На основі тої історичної події опер еспанський письменник

Тірсо де Моліна (ум. 1648 р.) свою драму „El turlador de Sevilla y convidallo de pietra.“ Ся драма мала величезний успіх особливо в Італії, де до глубоко трагічного, але в основі зовсім антіпатичного типу Дон Жуана долучено гумористичну фігуру його слуги Лєпорелля. Ще в XVII в. сю драму переробляли ріжні письменники Італії та Франції, в тім числі також найбільший драматург давньої Франції Молієр (ур. 1665), а також Корнель (ур. 1677). В тім-же віці драма стала відомою також у Англії в перерібці Шадуелля. В Німеччині аж у XVIII в. явило ся богато популярних перерібок для людових театрів. Першу оперу на тему Дон Жуана написав Француз Лє Телліє в Парижі 1713 р., а 1761 р. у Відні виставлено балєт „Дон Жуан“ з музикою Ґлюка. Опери на сю тему написали також Італійці Річіні, Альбертіні, Трітто, Керубіні і и., та всіх їх притьмив своєю оперою „Дон Жуан“ Мозарт, що найбільше причинив ся до популярізації сего типу. Також у XIX в. появляли ся ще проби обробленя сеї теми, прим. недокінчена поема Лєнау-а, драми Гольтая, Візе, Фрідмана та Поля Гайзе. Велика гумористична епопея Байрона „Дон Жуан“ має мало спільного з сею темою. В Росії крім Пушкіна написав драму про Дон Жуана Алексій Константинович Толстой; на основі Пушкінової драми була написана опера, до якої музику уложив Даргомижский, а на основі драми Толстого инша опера з музикою Направника.

Комедію зі співами п. з. „Дон Жуан“ виставляв також галицько-руський театр під дірекцією Еміля Бачинського в 70-их роках минулого віку, і я бачив її на сцені в Дрогобичі в 1873 р. Комічна фігура тої штуки, Дон Жуанів слуга, звав ся

Педрілльо, а його ролю з незвичайною бравурою грав Ґембіцкий. Тямлю, як на одній виставі після страшного провалу Дон Жуана в пекольну безодню Ґембіцкий з посеред тучі бенґальських огнів вискочив на просценїюм і сказав: „А, волю тут пожити ще з хрещеними людьми, ніж пропасти зі своїм паном.“ Тему Дон Жуана обробила не довго перед своєю смертю також Леся Українка п. з. „Камінний господар“, а основною темою Дон Жуанової леґенди (духи померших хоронять живого чоловіка) я покористував ся в своїй поемі „Похорон“, написанній р. 1899 [1]). Ся моя поема має о стілько пророцьке значінє в мойому житю, що менї самому трафило ся щось подібне в Ліпіку в Хорватії при кінцї цвітня 1908 р.

Писано дн. 25 цвітня 1914 р.

Др. Іван Франко.

---

[1]) Іван Франко, Поеми. Львів 1899, ст. 87—129.

6.

БЕНКЕТ У ЧАСЇ ЧУМИ.

(1830).

БЕНКЕТ У ЧАСЇ ЧУМИ.

Вулиця. Накритий стіл. За ним бенкетує кілька мущин і жінок.

Молодий чоловік.

Шановний пане голово! Згадаю
Про чоловіка нам знайомого,
Того, що жартами смішними своїми,
Приповістками та дотепними
Запитанями й відповідями,
Гризкими та поважними при тім
Так часто оживляв обіди наші
І розгоняв понурість, яку нинї
Зараза, гість наш, насилає навіть
На найбистрійші розуми та душі.
Тому два дни наш спільний сміх славив ще
Його промови. Неможлива річ,
Аби на своїм бенкетї веселім
Ми Джексона забули. Ось іще
Стоять крісла пусті, неначе ждуть
Весельчака, та він вже віддалив ся
В холоднеє житло там під землею.
Еге, і найпроречистий язик
Замовкнути нарештї мусить в гробі!
Не много нас іще живих, і нам
Нема причини сумувать. І так
Я предкладаю випить в його память
З веселим брязкотом чарок та з окликом,
Немов би він живий ще був між нами.

Голова.

Він першнй з круга нашого зійшов,
Тому ми мовчки випєм в честь його.

Молодий чоловік.

Хай буде й так! (*Усї пють мовчки*).

Молодий чоловік (до молодої сусїдки).

Твій голос, панно люба,
Виводить звуки рідних нам пісень
Прекрасно так, аж страшно. Ну-ко, Мері,
Ось заспівай понуро та протяжно,
Аби ми потім дужше, шаленїйше
До радости звернули ся, як той,
Що від землї якимось привидом
Відлучений був на якусь хвилину.

Мері (співає).

Був час, що країна наша
У спокою процвитала,
Що недїлї церков божа
Люду повная бувала;
Наших дїток в шумній школї
Гомонїли голоси,
Блискотїли в чистім полї
Искри серпа та коси.
Нинї церков запустїла,
Школа замкнена стоїть,
Нива дармо переспіла,
Тілько глухо лїс шумить.
Мов після огню селище
Тихо пусткою стоїть;
Тихо скрізь, лиш кладовище
Не пустїє, не мовчить.

Раз у раз померших носять,
Чути стогони живих;
Боязливо Бога просять,
Аби мир дав душам їх.
Що хвилини місця треба,
І могили все ряснійше,
Мов наляканеє стадо
Тиснуть ся усе густійше.
І як вчасная могила
Суджена моїй веснї,
Ти, кого я так любила,
Хто так милий був менї,
Ти, благаю, не зближай ся
До своєї Дженнї нинї,
Уст мертвих не доторкай ся,
Що лежать у домовинї!
Геть іди з оселї сеї,
Забирай ся куди будь,
Де би міг душї своєї
Муки зкинуть і забуть!
Аж коли мине зараза,
Бідний мій відвідай прах,
А Едмонда не забуде
Дженнї навіть в небесах.

Голова.

Спасибі вам, тужлива панно Мері,
Спасибі вам за пісню ту жалібну.
Давно колись, як бачимо, така-ж
Чума горби й доли ті навістила,
Такий жалібний стогін розлягав ся
По берегах потоків та річок,
Що нинї весело та сумирно
Сей дикий рай ось-тут перебігають.

Понурий рік, в котрім так много сильних,
Відважних, добрих жертв загинуло,
Ледви чи лишить памятку по собі
В якій будь простій пастуховій пісні,
Тужливій та приємній. Ні, ніщо
Так не смутить нас серед радощів,
Як звук тужливий, що в душі лунає.

Мері.

О, як би я ніколи не співала
По за хатиною моїх батьків!
Вони любили слухать свою Мері.
Саму себе, здаєть ся, чую я,
Як там у хаті рідній я співала.
Мій голос солодкійший був тоді,
Бо був він голосом невинности.

Люіза.

Тепер не в моді пісенькі такі,
Та все таки бувають прості душі,
Що люблять таяти від сліз жіночих,
І сліпо вірять їм. Вона ще певна,
Що зір її плаксивий безвідпорний.
А як би про свій сміх те саме думала,
То певно все-б лиш тілько усміхалась.
Хвалив же Вальсінґем крикливих північних
Красунь. — і ось вона і розстогналаєь!
Ненавиджу ті жовті коси панночок
Шотляндських.

Голова.

Слухайте, ось стук коліс!

(*Їде віз повний мертвих тіл. Неґр поганяє коні*).

Ага, Люізї робить ся недобре.
У неї, думав я по язиці судячи,
Мущини серце. Та ось бач, жорстока
Слабша від ніжної, і страх живе
В душі, яку заполонила пристрасть.
Бризни води в лице їй, Мері! Бач,
Їй ліпше.

Мері (до Люізи).

О сестрице мого смутку
Й моєї ганьби, притули головку
На грудь мою!

Люіза (приходить до себе).

Страшенний демон — ох!
Менї приснив ся, чорний, білоокий.
Мене він кликав до візка свойого,
А в нїм мерцї лежали й лепотїли
Якісь страшні, невідомі слова.
Скажіть, се був лиш сон, чи може справдї
Візок поїхав?

Молодий чоловік.

Ну, Люізо, звесели ся!
Хоч наша вулиця пуста й безмовна,
Від смерти захист, бенкетів пробуток
Нїчим не затрівожених, то знаєш,
Возок той чорний має право скрізь
Переїздити, й пропускать його
Ми мусимо. Послухай, Вальсінгем!
Аби всї суперечки перервати
І наслїдки зомлївань тих жіночих,
Ти заспівай свобідну пісню нам,
Живу, не тугою шотляндською

Надихану, але буйну, бакхантську,
Породжену серед чарок пінистих.

Голова.

Такої я не знаю, але гимн
На честь чуми вам можу заспівати.
Я написав його в минулу ніч,
Коли розстались ми. Мені прийшла
Охота дивна до віршованя
Вперве в житю. Послухайте-ж мене!
Хрипливий голос мій тій пісни відповідний.

Многі.

Гимн в честь чуми! Ось гарно! Браво, браво!

Голова (співає).

Коли могутняя зима,
Як смілий вожд, веде сама
На нас косматії дружини
Своїх морозів і снігів,
На стрічу їй тріщать долини,
Гуде веселий шум пирів.

Грізна цариця та чума
Тепер іде на нас сама,
Богату жертву щоб пожати;
До нас в віконце день і ніч
Могильні стукають лопати...
Робота? Поміч? Не в тім річ.

Як від напасниці зими,
Запрім ся також від чуми,
Світім свічки та наповнім чарки!

Втопімо весело уми,
Веселі заводім танки
І похвалім пановане чуми!

Буває опянінє в бою,
На краю пропасти мрачної,
В розбурханому океані,
Посеред хвиль грізних і тьми
І у пустиннім гураґані
І в смертоноснім подисї чуми.

Все, що загибіллю нам грозить,
Живеє серце нам морозить,
У собі криє певну насолоду,
Може безсмертности задаток.
Щасливий, хто серед трівог таких
Знайти та відчувать їх міг.

І так хвала тобі, чума!
Нам не страшна могили тьма,
І поклик твій нас не смутить.
Чарками стукнім дружно ми!
І запах рож хай ще нас звеселить,
Хоч може й він — зарід чуми.
(*Входить старий священник*).

Священник.

Безбожний пир! Безбожні ви безумці!
Ви бенкетом, розпусними піснями
Наругу робите мрачній тиші,
Яку довкола розсїває смерть.
Серед страховищ погребів плачливих,
Серед блїдих тих лиць на кладовищі
Молю ся я, а ваші захвати

Ненависні переривають тишу
Гробів і над тїлами мертвими
Стрясають землю. І як би старцїв
Молитви та жінок не освятили
Смертельні, спільні ями, міг би я
Подумати, що се якісь чорти
Безбожну душу мучать і зо сміхом
У тьму кромішну тягнуть.

Декілька голосів.

По майстерськи
Говорить він про пекло. Геть старий!
Іди собі, куди пустив ся йти!

Священник.

Я каклинаю вас святою кровю
Спасителя розпятого за нас,
Покиньте дивоглядний бенкет сей,
Коли бажаєте зустріти в небі
Утрачені кохані ваші душі.
Геть, розходїть ся по своїх домах!

Голова.

В домах у нас лиш смуток. Молодість
Бажає втїх.

Священник.

Так се ти, Вальсінґем?
Той сам, що тому три недїлї ще
Труп матери, приклякшн на колїна,
З риданєм обіймав і з вереском
Вбивав ся над її могилою?
Чи думаєш, вона тепер не плаче,
Не плаче гірко у самому небі,

Коли глядить на сина в бенкетах
Та в омуті розпусти, коли чує
Твій голос, що співа скажені
Пісні, які мішають ся з святими
Молитвами й зітханями тяжкими?
Ходи за мною!

Голова.

І чого прийшов ти
Мене трівожить? За тобою йти
Не можу й не повинен. Тут держить
Мене розпука, спомини страшні
Та свідомість мойого беззаконства,
Та страх перед мертвою пустотою,
Яку стрічаю у своїй домівці,
Та новина скажених радощів
І благодатная отрута сеї чаші,
І пестощі — прости мене Господь! —
Отсих погибших, але милих творів.
Тінь матери не викличе мене
Від них, і пізно чую голос твій,
Що зве мене. Дармі твої зусилля
Спасти мене. Старий, іди в спокою!
Та будь проклятий, хто піде з тобою!

Многі.

А, браво, браво! Бравий голова наш!
Ось тобі проповідь! Махай, махай!

Священник.

Матільди чистий дух тебе ось кличе.

Голова (встає).

Так присягни-ж мені піднявши в небо
Зівялу руку, що на віки в гробі

Полишиш те забутеє імя!
О, як би від очий її безсмертних
Сховать я міг сей вид! Мене колись
Вона вважала чистим і свобідним,
І знаходила рай в моїх обіймах.
Де я? Святе дитя світляне! Бачу
Тебе я там, куди мій дух пропащий
Ніколи не дійде.

Жіночий голос.

Він божевільний!
Про жінку згадує, яку поховано.

Священник.

Ходім, ходім!

Голова.

Мій отче, ради Бога,
Покинь мене!

Священник.

Спаси тебе Господь!
Прощай, мій сину! (*Відходить. Бенкет тягнеть ся далї. Голова сидить потонувши в тяжку задуму*).

Переклад писано в днях 7—8 цвітня 1914 р.

Ся драматична сцена не визначаєть ся такою оріґінальністю та глубиною помислу, як инші визначні твори Пушкіна, та про те все таки вона заслугує на увагу, хоч би тілько як проба представленя різкого контрасту веселого бенкету в часї страшної пошестн, що на той бенкет накладає

свою фатальну печать. Сей контраст очевидно вразив фантазію Пушкіна в драмі анґлійського поета і він не відмовив собі приємности передати одну часть тої драми російською мовою. Перекладаючи його драматичні твори я також уважав відповідним не виключати сю сцену з мого перекладу.

Про автора сеї драматичної сцени Джона Вільсона треба сказати, що він уродив ся в р. 1785 у Льондоні й належав до визначних поетів анґлійської літератури в початку XIX в'ку. Він одержав широку просвіту і крім поетичного таланту визначив ся також як учений, а від р. 1820 був професором моральної фільософії на університеті в Едінбурзї. Свої поетичні твори він публікував під псевдонімом Christopher North. Він умер у Едінбурзї 1854 р. Драма „The City of the Plague“, що послужила Пушкінови основою до його твору, вийшла в р. 1816.

На скілько самостійним явив ся Пушкін у обробленю сеї сцени супроти анґлійського оріґіналу, не можу осудити; здаєть ся одначе, що держав ся його досить вірно.

Писано дн. 10 цвітня 1914.

7.

РУСАЛКА.

(1832).

РУСАЛКА.

СЦЕНА ПЕРША.

Беріг Дніпра. Млин. Мельник і дочка.

Мельник.

Ой, то-ж то всї ви, молоді дївчата,
Дурненькі! Вже як підвернув ся вам
Завидний чоловік, непростий, то потрібно-б
Його до себе сильно привязати.
А чим? Поводженєм розумним, чесним,
Приваблювати то суворістю,
То ласкою; часом ненароком
Чи натяком про шлюб нагадувать,
А поперед усего зберігати
Свою дївочу честь, безцїнний скарб.
Вона мов слово: раз його упустиш,
То вже не вернеш. А коли на шлюб
Нема надії, то все таки можна
Бодай який будь зиск собі та рідним
Якийсь пожиток видумать. Се треба
Обдумати: „Не вічно-ж буде він
Любить мене та пестувать.“ Та нї,
Куди вам думати про добре дїло?
І чи подоба? Вас лиш дур береть ся,
Ви раді даром забаги його
Сповнять, готові висїти весь день
На шиї в милого коханчика,

А той коханчик — глянь, і вже пропав,
І слід за ним застив, а ти дурна
Лишила ся ні з чим. Ой, глупі-ж ви усї!
Чи я не говорив сто раз тобі:
„Ей доню, бережись, не будь дурна
І не прогав свойого щастя ти!
Не випускай із рук князя та з дуру
Не погуби сама себе!“ Що-ж вийшло?
Сиди тепер та вічно плач за тим,
Що вже не вернеть ся.

Дочка.

Чому-ж ви, тату,
Гадаєте, що він мене покинув?

Мельник.

Чому? Тому! Та кілько раз бувало
В неділю приїздив він до млина?
Та що в неділю? Кождий божий день,
А иноді й два рази в день. А далї
Став приїздити рідше все та рідше.
І ось уже девятий день минув,
Як ми не бачили його. Що скажеш?

Дочка.

Занятий він. Чи мало в нього діла?
Та-ж він не мельник і вода за нього
Не робить. Часто він казав менї,
Що в нього праця тяжша від усїх.

Мельник.

Е, вір йому! Хиба князї працюють?
І що їх праця? Лисів, заяців

Тровить хортами та бенкетувати,
Сусїдів грабувати та таких
Дуріп убогих підмовлять, як ти.
Він сам працює — ой, який же жаль!
На мельника, мовляв, вода працює.
Та в мене в день нї в ніч нема спокою.
А там гляди, то тут то там потрібно
Направить щось, де прогнило й тече.
От як би ти зуміла у князя
Хоч троха гроший випросить для мене
На ті перебудови, було-б ліпше.

Дочка.

Ай!

Мельнк.

Що таке?

Дочка.

Здаєть ся, чути тупіт
Його коня. В!н! Він!

Мельник.

Гляди-же, доню.
Не забувай, що радив я тобі.

Дочка.

Ось він! Ось він!
(*Входить князь. Конюх відводить його коня*).

Князь.

Здорова, моя люба!
Здорові, пане мельник!

Мельник.

Ясний пане,
Гаразд із вами! Вже давненько ми

Не бачили очий пресвітлих ваших.
Піду зготовити вам почастунок. (*Відходить*).

Дочка.

Нарешті ти про мене нагадав!
І чи не стид тобі так довго мучить
Мене пустим ожиданєм жорстоким?
І що мені на думку не спадало!
Які страхи не страшили мене!
То думала, що кінь тебе заніс
В болото або в пропасть; що медвідь
Тебе в дрімучім лісї розірвав;
Що ти недуж; що розлюбив мене...
Та слава Богу, ти живий, здоров
І любиш все по давньому мене!
Чи правда?

Князь.

Так, по давньому, голубко!
Ні, більше ще!

Вона.

Про теє-ж ти сумний.
Що стало ся з тобою?

Князь.

Я сумиий?
Тобі здаєть ся так. Ні, я веселий
Все, як лише тебе побачу.

Вона.

Ні!
Коли веселий ти, то здалека
Спішиш до мене й кличеш: „Де моя
Голубка? Що там порабляє?“ Потім
Цілуєш зараз і питаєш: „Рада

Мойому приходови? Дожидала
Мене так вчасно?“ А сегодня мовчки
Ти слухаєш мене, не обіймаєш
І не цілуєш в очи. Щось мабуть
Стрівожило тебе. І що? Чи може ти
На мене сердиш ся?

Князь.

Не хочу дармо
Я притворяти ся перед тобою.
Так, правда, в серці моїм сум засів
Тяжкий, і ти не можеш ласками
Любовними розмить його, не можеш
Анї влекшити, анї поділпти.

Вона.

Мене-ж болить, коли з тобою разом
Не можу сумувати одним сумом.
Скажи-ж менї, що в тебе на души?
Позволиш, буду плакать, — не позволиш,
Я нї слезиною тобі не досаджу.

Князь.

Не буду гаять ся. Чим скорше, тим і ліпше!
Моя кохана, знаєш, що на світї
Нема тривкого щастя. Анї рід
Значний, нї сили, нї богацтво, анї
Краса біди не може оминути.
І ми — хиба не так, моя голубко? —
Були щасливі. Я по крайній мірі
Щасливий був тобою та твоєю
Любовю. І хоч би в будущім що
Зо мною стало ся, де б я не був,
Все буду споминать тебе, моє коханнє.

Того, що трачу враз з тобою, в світї
Ніщо менї нїколи не замінить.

Вона.

Я ще не розумію твоїх слів,
Та вже лякаю ся. Нам грозить доля,
Готовить нам недовідоме горе?
Розлуку може?...

Князь.

Може! Ти вгадала.
Розлуку нам судила доля зла.

Вона.

Хто нас розлучить? Чи-ж у мене сили
Немає скрізь іти в твої слїди?
Вберусь я хлопчиком і вірно буду
Служить тобі в дорозї чи в походї
Чи на війнї. Війни я не бою ся,
Аби лиш бачила тебе. Нї, нї!
Не вірю! Може ти бажаєш тілько
Думки мої провідати, а може
Лиш жарт пустий собі отсе позволив...

Князь.

Нї, жарт менї не в голові сегодня.
Думки твої провідувать не треба.
І не готуюсь я в далекую дорогу,
Нї на війну. Лишаюсь таки дома,
Про те розстати ся з тобою мушу.

Вона.

Стрівай! Тепер я розумію все.
Ти жениш ся? (*Князь мовчить*).
Ти жениш ся?

Князь.

Так, мушу.
Сама подумай! Ми князї не вільні,
Так як дївчата. Не по серцю мусять
Женити ся, а по рахункам инших
Людий та для чужого інтересу.
Твій сум утїшить Бог і довший час.
Не забувай мене! Візьми на память
Сю повязку! Дай, ось тобі я сам
Її надїну. А до того ще
Привіз отсї коралї. На тобі!
А ось іще вітцю твойому я
Пообіцяв — віддай йому! (*Дає їй мошонку*).
Прощай!

Вона.

Постій! Тобі сказати мушу ще...
Не тямлю, що...

Князь.

Згадай!

Вона.

Для тебе я
На все готова. Нї, не те... Постій!
Та неможливо, щоб на віки справдї
Мене ти міг покинуть! Все не те!
Еге, згадала! Ось сегодня в мене
Під серцем рушилась твоя дитина.

Князь.

Нещасна! Що-ж із того? Хоч для неї
Побережи себе. Я не покину
Нї твоєї дитини, нї тебе.
З часом... можливо... сам приїду вас
Відвідати. Потїш ся, не жури ся!

Дай, обійму тебе останній раз! *(Відходячи)*.
Скінчило ся! Мов лекше на душі.
Я бурі ждав, та справа обійшла ся
Досить спокійно.
(*Відходить. Вона стоїть недвижно*).

Мельник (входить).

Чи не ласка ваша
Покушать меду? (*Бачучи, що князя нема*).
О, а де-ж він дів ся?
Де князь наш? Ба, ба, ба, яка тут чівка!
Вся в дорогих камінях! Ось і перли!
Ну, що й казати, царський подарунок!
От ще добродій! А ось і мошонка!
Не вже в ній гроші? Чом же ти стоїш,
Не відповіш, ні слова не промовиш?
Чи ти від радости нежданої
З ума зійшла, чи тілько остовпіла?

Дочка.

Не вірю! Ні, не може буть! Я так
Його любила! Адже він не звір!
Хиба космате в нього серце?

Мельник.

Про кого
Се ти говориш?

Дочка.

Таточку, скажи,
Чим я могла прогнівати його?
Пропало? Чи його отрутою
Хтось напоїв?

Мельник.

І що з тобою, доню?

Дочка.

Ріднесенький, відїхав він! Он скаче!
А я дурна його пустила! Я
Не зачепила ся йому за поли,
Не звисла на узді його коня.
Нехай би він розсердив ся й по локоть
У мене руки відрубав! Нехай би
Тут розтоптав мене своїм конем!

Мельник.

Що з нею?

Дочка.

Бачиш ти, князї невільні
Так як дївчата й не по своїм серцю
Беруть собі жінок. А вільно їм,
Чи бач, піддурювать, божить ся, плакать
І говорить: „Тебе я повезу
В свою палату, в ясную світлицю,
І наряжу в парчу та аксаміти!“
Їм вільно вчить дївчат нещасних рано
На свист їх підіймати ся з постелї
І до зорі сидїти за млином.
Їм любо серце князївськеє тїшить
Бідою нашою. А там — махай!
Іди, голубочко, куди захочеш,
Люби, кого задумаєш!

Мельник.

Ось яке дїло!

Дочка.

Та хто-ж у нього суджена? На кого
Він проміняв мене? О, знати-му,
Дізнаю ся та скажу тій змиї:

„Відстань від нас! Ти-ж знаєш, дві вовчиці
Не згодять ся в одній дебрі“.

Мельник.

Дурна ти!
Вже коли князь бере собі невісту,
Хто може перешкодити йому?
Чи я не говорив тобі?

Дочка.

Та як же міг він,
Як добрий чоловік прощати ся зо мною,
Мені дарунки ще давать? О Боже!
І гроші! Викупить себе він думав,
Язик мені сріблом тим загатити,
Аби про нього не пішла зла слава
І не дійшла до жінки молодої.
Ага, забула я тобі віддати
Отсю мошонку. Се він дав тобі
За те, що добрий ти для нього був,
Дочку пускав ти тягати ся з ним
І не держав її на осторозї.
Нехай же вийде на добро тобі
Моя загибіль! (*Кидає йому мошонку*).

Мельник.

Ось чого дожити
Прийшло мені! Що Бог довів почути!
Та гріх тобі так гірко докоряти
Вітцеви рідному. Одна ти в мене
Дитина на весь євіт, одна відрада
У моїй старости, то як же мав я
І волї не давать тобі? І покарав
Мене Господь за те, що слабо я

Держав тебе та не сповнив вітцївський
Свій обовязок.

Дочка.

Душно! Душно! Душно!
Змия холодна в мене шию дусить.
Змиєю підколодною мене
Опутав він, а не намистом сим!
(*Рве на собі намисто*).
Оттак би розірвала я й тебе,
Змиє, проклятая розлучнице моя!

Мельник.

Та що ти? Справді, ти з ума зійшла.

Дочка (*здіймає з голови чівку*).

Ось мій вінець! Ганебний се вінець!
Ось чим вінчав мене лукавий ворог,
Коли я відрекла ся від усього,
Що перше дороге мені було.
Ми розвінчали ся. Пропадь, віночку!
(*Кидає чівку в Дніпро*).
Тепер всьому конець! (*Кидаєть ся в ріку*).

Мельник (*здіймаючи руки*).

О горе, горе!

СЦЕНА ДРУГА.

Княжий терем.

Весіллє. Молоді сидять за столом. Гості. Хор дівчат.

Староста.

Веселе ми весіллєчко зіграли.
Здоров будь князю й молода княгине!

Дай Боже вам в любві та в згоді жити,
А нам у вас як найчастійш гостити!
Що-ж ви, дівчата гарненькі, замовкли?
Що ж ви, біленькі лебідки, притихли?
Чи всї ви співанки переспівали,
Чи може горла в вас від співів пересохли?

Хор.

Сватоньку, сватоньку,
Нерозумний сватоньку!
По княгиню їхали,
В огород заїхали,
Бочку пива розілляли,
Всю капусту обілляли,
Плотови вклонили ся,
Лїсї помолили ся.
„Лїсо моя, лїсонько,
Покажи доріженьку
По княгиню їхати!“
А ти сватоньку догадай ся,
За мошонку принимай ся!
А в нїй грошики шевелять ся,
Гарним дївочкам знадоблять ся.

Староста.

От сміхунки! Тай співанку дібрали!
Ну, нате вам, аби на старосту не кривдували.

(*Обдаровує дївчат*).

Дївочий голос (*невідомо відки*).

По камінцях, по жовтому пісочку
Пробігала бистра річенька.
В бистрій річеньцї дві рибоньки гуляють,
Дві рибоньки, плотицї дві малесенькі.

„Чи чула ти, рибонько-сестронько,
Наші новини, наші річнії?
Як вечером у нас біда зчинила ся,
Гарна дївчина утопила ся.
Потопаючи плакала-ридала,
Свого милого кляла-проклинала“.

Староста.

А гов, дївчата! Що за пісня се?
Такої на весіллю не співають.
Хто з вас співав сю пісню?

Дївчата.

Нї, не я!
Не я! Не ми!

Сшароста.

Хто-ж заспівав її?
(*Між дївчатами шепіт і неспокій*).

Князь.

Я знаю, хто.
(*Встає з за стола й говорить до конюха*).
Се мельниківна тут!
Скоренько виведи її, та запитай,
Хто смів її впустить?
(*Конюх входить між дївчат*).

Князь (*сам до себе*).

А то вона
Готова тут такий зробити шум,
Що я зо стиду сам не внати-му,
Куди й сховати ся.

Конюх.

Я не знайшов її.

Князь.

Шукай! Я знаю, вона тут. Вона
Отсе співала.

Один гість.

Гей, солодкий мід!
І в голову і в ноги так і бє.
Та жаль гіркий; підсолодить його
Ніколи не завадить. (*Молоді цїлують ся. Чути слабий окрик*).

Князь (*здрігаючи*).

Знов вона!
Се крик її ревнивий. Що таке?

Конюх.

Я не знайшов її нїде

Князь (*сердито*).

От дурень!

Дружба (*встаючи*).

Час нам княгиню мужеви віддати
Та молодих у дверех хмелем посипати.
(*Усї встають*).

Сваха.

Та певно час. Давайте-ж півника!
(*Молодих годують печеним півнем, обсипають хмелем і ведуть у спальню*).

Сваха.

Княгине-душенько, не плач, не бій ся!
Послушна будь!
(*Молоді відходять у спальню. Всї розходять ся крім свахи та дружби*).

Дружба.

Де чарочка? Всю ніч
Під вікнами я мушу їздити,
То й покріпити ся вином не вадить.

Сваха (наливає йому чарку).

На, випий на здоровлє!

Дружба (випиває).

Гай, спасибі!
А гарно вийшло все у нас, не правда?
На славу весїлє!

Сваха.

Так, слава Богу.
Все гарно, лиш одно не гарно...

Дружба.

Що?

Сваха.

Не на добро ту пісню заспівали —
Бог зна яку, а не весїльную.

Дружба.

Се все дївчата! Аби що було,
Вони напакостять. І чи подоба-ж
Псувать навмисно княжеє весїллє?

СЦЕНА ТРЕТЯ

Світлиця.

Княгиня й мамка.

Княгиня.

Здаєть ся, трублять! Нї, не їде він!
Ой мамочко, як був він женихом,

Від мене він на крок не відлучав ся,
Очий бувало не зводив із мене;
А оженив ся — все пішло не так.
Тепер мене ранесенько розбудить,
І вже велить собі коня сїдлати,
І до ночи Бог знає куди їздить.
А вернеть ся, заледво любе слово
Менї промовить, ледво ласкаво
Рукою по лиці мене погладить.

Мамка.

Княгинечко, мущина наче півень:
Кукуріку, мах-мах крилом — і геть!
А жінка, наче бідна квочка та,
Сиди в гнїздї та курят виводи!
Поки жених, то й не насидить ся,
Не їсть, не пє, глядить і не надивить ся;
А оженив ся — клопоти настануть.
То треба у сусїдів погостити,
То з соколами їхати на лови,
То на війну несе нечиста сила, —
Сюди-туди, а дома не сидить ся.

Княгиня.

Як думаєш? Нема в нього якої
Таємної принади?

Мамка.

Не гріши!
Та на кого тебе він проміняє?
Ти над усїх розумна та вродлива,
Звичаями й умом всїх перейшла.
Подумай, серденько, в кім він знайде
Щось красше, ніж у тебе?

Княгиня.

Як би Бог
Та вислухав мої благаня й дав
Мені дітий, тоді-б я знов зуміла
До себе мужа привязать. А, двір
Весь повен стрільців! Певно муж до дому
Приїхав. Чом же ще його не видно?
(*Входить ловчий*).
Що князь? Де він?

Ловчий.

Князь наказав до дому
Нам їхати.

Княгиня.

А де він сам?

Ловчий.

Лишив ся
У лїсї сам на березї Днїпра.

Княгиня.

І як-же сміли ви князя самого
Лишити там? От-то ви вірні слуги!
Махай назад, за ним ви їдьте зараз!
Скажіть йому, що я прислала вас.
(*Ловчий відходить*).
Ой, Боже мій! У лїсї в час нічний!
А дикий звір і лютий чоловік
І лїсовик там бродить — до біди
Хиба далеко? Скорше, мамочко,
Три свічки засвіти перед іконою!

Мамка.

Біжу, моя голубочко, біжу.

СЦЕНА ЧЕТВЕРТА.

Дніпро. Ніч.

Русалки.

Веселою юрбою
З глубокого дна
Ми нічю випливаєм,
І місяць гріє нас.
Любо нам в нічний сей час
Дно річнеє покидать,
Головами свобідними
Річні хвилї розділять,
І дзвінкими голосами
Теплий воздух потрясать.
І зелені вохкі коси
В нім сушить та осушать.

Одна.

Тихо! Пташки під корчами
Стрепенули ся у млї.

Друга.

Поміж місяцем і нами
Хтось там ходить по землї.
(*Ховають ся*).

Князь.

До сумовитих берегів отсих
Невільно якось притяга мене
Якась недовідома сила. Місце се
Знайоме, будить жаль в души. Пізнав
Я все довкола! Млин, ось він уже
Весь розвалив ся. Шум його колїс,
Колись такий веселий, вже затих.

Спинив ся камінь. Видно, вмер старий.
Доньку свою нещасну довгий час
Оплакував... Сюди вила ся стежка, —
Вона вже заросла... Давно, давно
Сюди ніхто не ходить. Тут садок
Був із оплотом, — та не вже заріс
Хащем він кучерявим? Ах, а ось
І дуб старий! Під ним вона обнявши
Мене тулила ся до мене мовчачи.
Та чи можливо-ж? (*Іде до дверий*).
А се що? Листки
Пожовклі, скручені на раз із шумом
Мов дощ посипались на мене. Ось
Передо мною голий хтось і чорний
Стоїть як дерево прокляте!
(*Входить дїдусь у лахмітю, на пів голий*).

Дїдусь.

На здоровлє!
Здоров був, зятеньку!

Князь.

Ти хто?

Старий.

Тутешнїй.

Князь.

Не пізнаю. Ти мельник?

Старий.

Де там мельник?
Я млин продав запеченим чортам,
А гроші дав на склад русалцї віщій,
Моїй доньцї. Вони в піску Днїпровім

Засипані. Їх рибка одноока
Знай стереже.

Князь.

Нещасний! Одурів.
Його думки розсипані, немов
По бурі хмари.

Старий.

А чому до нас
Ти не приїхав вечером? У нас
Була гостина, довго ждали ми
Тебе.

Князь.

Хто ждав?

Старий.

Хто ждав? Та відомо, донька.
Ти знаєш, я на неї все дивив ся
Крізь пальці, й волю вам даю тепер.
З тобою хоч усю ніч до зорі —
Я не скажу ні слова.

Князь.

Бідний мельник!

Старий.

Та я не мельник. Признаюсь тобі,
Я крук, не мельник. Сталось дивне диво.
Коли в ріку — ти тямиш — вона впала,
Я кинув ся, побіг слідом за нею,
І з того-ж берега хотів ускочить.
Та враз почуло ся мені, що двоє крил
Міцних у мене виросло на плечах,
І піднесли мене в повітрє. Від тоді
То сям то там літаю та клюю

Здохлу корову, або на могилї
Сиджу та кракаю.

Князь.

Ось жаль який!
Хто-ж доглядає за тобою?

Смарий.

Е, за мною? Я
Старий став та пустий, за мною
І доглядати не біда. Спасибі,
За мною догляда русалочка.

Князь.

Русалочка?

Старий.

Так, внучечка.

Князь.

Та годї!
Не можна сему вірити. Старий,
Ти в лїсї тут хоч з голоду загинеш,
Хоч звір тебе заїсть. А може хочеш
Забрати ся в мій двір, зо мною жити?

Старий.

В твій двір? Спасибі! Ти мене заводиш,
А потім і одуриш, задавиш
Коралями. Не хочу я в твій двір. (*Відходить*).

Князь.

Се все моя вина! Боюсь з ума
Зійти. Вже лекше вмерти. На мерця
Глядять з повагою, за нього молять ся.
Рівняє смерть з ним кождого живого.

Та хто з ума зійшов, той робить ся
Не-чоловіком. Дармо він говорить,
Але словам своїм він не володар.
Хиба лиш звір пізна в нім свого брата,
А людям він на сміх, над ним усякий
Свобідний: хоч би вбив його, то Бог
Його не судить. Бідний сей старий!
Всї муки каяття у мнї збудив
Сам вид його. (*Входить ловчий зі стрільцями*).

Ловчий.

Ось він! На силу ми
Знайшли його.

Князь.

Чого ви тут?

Ловчий.

Княгиня
Післала нас, бояла ся за тебе.

Князь.

Незносна вже менї її старанність!
Чи я дитина, що нї кроку вже
Менї ступить без дозору не можна?
(*Відходить. Русалки виринають із води*).

Русалки.

Що, сестриці, в чистім полї
Може-б ми дігнали їх?
Плюском, реготом і свистом
Коний налякали в них?
Пізно. Хвилї вже холодні,
Півнї проспівали вже,
Потемнїло небо синє,
Місяць заховав ся вже.

Одна.

Підождем іще, сестрице!

Друга.

Ні, не час, не час, не час!
Дожидає нас цариця,
Люта мати жде там нас.
(*Щезають у воду*).

СЦЕНА ПЯТА.

(Дніпрове дно).

(Терем русалок. Русалки прядуть коло своєї цариці).

Старша русалка.

Покиньте пряжу, сестри! Сонце сіло,
І місяць стовпом блискає над нами.
Орля! Пливіть на верх води під небом
Пограти ся, та нікого сегодня
Не зачіпайте! Ані пішохода
Не смійте лоскотать, ні рибакам
Їх невід обтяжать травою та
Намулом, ані хлопчика у воду
Заваблювать оповіданями
Про рибку! (*Входить русалочка*).
А ти де була?

Молода русалка.

На землю виходила
До діда. Вечір він просив мене
Із дна ріки зібрать йому ті гроші,
Які колись у воду він до нас

Покинув. Довго я шукала їх,
А що такеє гроші, я й не знаю.
Про те я винесла йому для втїхи
Дві пригорщі барвистих мушельок.
Він дуже рад був їм.

Русалка.

Скупар безумний!
Послухай, доню! Нинї я на тебе
Надїю маю. Нинї тут на беріг
Прийде мущина. Стережи його,
Піди йому на стрічу! Він нам близький.
Він твій отець.

Русалочка.

Той сам, що тебе, мамо,
Покинув і княгиню взяв за жінку?

Русалка.

Той сам. До нього нїжно примиляй ся
І оповідж йому все, що від мене
Ти знаєш про народженє своє,
Й про мене. А як запитає він,
Чи я його забула, або нї,
Скажи, що все його ще памятаю
Й люблю і жду до себе. Зрозуміла?

Русалочка.

О, зрозуміла.

Русалка.

Йди-ж! *(Сама).* Ой, від коли
З розпуки й сорому дївочого
Я опинила ся на днї Днїпра
Русалкою холодною, міцною,

Минуло вже довжезних вісім літ.
І кождий день я думаю про пімсту —
Здаєть ся, нині вже настав той день.

СЦЕНА ШЕСТА.

Беріг.

Князь.

До берегів сумних тих по неволї
Мене недовідома тягне сила.
Все тут нагадує менї минуле,
Свобідної, прекрасної молодости
Моєї милу, хоч гіркую повість.
Ось тут колись мене стрічала вільна
Любов ще вільного. Я був
Щасливий. О безумний! І я міг
Так легкодушно сам себе позбавить
Свойого щастя! Ой, сумні, важкії мрії
Вчорашня стріча в мене оживила.
Отець нещасний — як-же він страшний!
Ану-ж сегодня знов його зустріну,
І згодить ся він кинути сей ліс
І перебрати ся до нас.

(Русалка виходить на беріг).

А відки ти, прегарная дитино?

. . . . . .

Переклад писано д. 8—10 цвітня 1914 р.

Отся, на жаль недокінчена фантастична драма, якій до кінця бракує дуже небогато, являєть ся одною з проб Пушкінової музи брати теми з українського житя та з вірувань українського народа, Віруваня про русалок, о скілько менї відомо, зо-

всім чужі великоруському племени, і нерозривно звязані з середнім і долішнім руслом Дніпра. Не можна сказати, аби Пушкінова проба поетичного зображеня української природи та українського простолюддя була зовсім удачна. Його мельник нагадує більше великоруського колдуна, ніж українського мельника, та й у зображеню його дочки бачимо більше інтеліґентну Росіянку, ніж українську дівчину. Так само свобідно та мало відповідно до української дійсности змальований у Пушкіна князь, а особливо ті дарунки, які він на прощанє дає уведеній ним дочці мельника. В російськім оріґіналї сей уступ іще більше разить неточністю побутових подробиць, бо князь надіває сільській дівчині на голову „повязку“, очевидно металеву діядему насаджену дорогими камінцями, та дає їй на шию перлове ожереллє, якого ніяка українська дівчина не стала би носити. Так само мішок із червінцями, який дає князь для мельника, нагадує радше той шабльоновий мішок із червінцями, який у давніх еспанських та французьких драмах дають богаті рицарі та барони своїм слугам або бідним прошакам, ніж звичайні дарунки, які українські пани давали своїм підданим. Про те все Пушкінова драматична проба має високу літературну вартість уже хоч би тим, що вона справді драматична й малює деякі траґічні моменти людського житя з великою художньою силою. Варто зазначити, що дуже подібні мотіви стрічаємо також у поезії Шевченка, особливо в віршах „Причинна“ та „Русалка.“

Писано д. 10 цвітня 1914.

Передне слово.

Переклад драматичних творів Пушкіна з великоруської мови на українську, доконаний мною весною сего року по умові з д. Іваном Калиновичем для його „Всесвітньої Бібліотеки“, виходить тепер без участи видавця покликаного до військової служби, під моєю редакцією та моїм заходом. Випускаючи його в світ як 4 і 5 випуск „Всесвітньої Бібліотеки“ я чиню се тілько наслідком наляганя шан. діректора друкарні, аби не лежав готовий уже склад, і не беру на себе ніяких дальших зобовязань що до розсилки та розпродажі, які й без того серед теперішньої війни майже неможливі.

Львів д. 3 падолиста 1914.

Др. Іван Франко.

Зміст.

	Сторона
Александер Серґієвич Пушкін, статя дра Івана Франка	V—XXXVII
1. Борис Ґодунов	1—100
Історичне та літературне значінє Пушкінової драми „Борис Ґодунов“ . .	101—119
2. Сцена з „Фавста“, фраґмент . .	120—127
Увага дра І. Франка	127—128
3. Скупий рицар, траґедія	129—150
Увага І. Франка	150
4. Мозарт і Салієрі	151—162
Увага І. Франка	162—163
5. Камяний гість	164—202
Увага І. Франка	202—204
6. Бенкет у часї чуми	205—216
Увага І. Франка	216—217
7. Русалка	218—245
Увага І. Франка	245—246

583160
LR
P9874dr
.Ufr

Pushkin, Aleksander Sergyeevich

Драматичні твори в перекладі ...Івана Франка

[Translit.: Dramatichni tvori v perekladi ... Ivana Franka.]

[Translation of Dramaticheskie proizvedeniya.]

DATE	NAME OF BORROWER
7 8 57	[illegible]

UNIVERSITY OF TORONTO
LIBRARY

DO NOT
REMOVE
THE
CARD
FROM
THIS
POCKET

CHECKED LIST JUN 1 1954